

**A RÖVID ELLÁTÁSI LÁNC TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ÉS
TERÜLETI ÖSSZEFÜGGÉSEI TERMELŐI OLDALRÓL VAS
MEGYE PÉLDÁJÁN**

DOKTORI (Ph.D) ÉRTEKEZÉS

Készítette:

INZSÖL RENÁTA ORSOLYA

Témavezető:

PROF. DR. KISS ÉVA

Soproni Egyetem

Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar

Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola

Sopron

2022

**A RÖVID ELLÁTÁSI LÁNC TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ÉS TERÜLETI
ÖSSZEFÜGGÉSEI TERMELŐI OLDALRÓL VAS MEGYE PÉLDÁJÁN**

Értekezés doktori (PhD) fokozat elnyerése érdekében

Írta: Inzsöl Renáta Orsolya

Készült a Soproni Egyetem Széchenyi István Doktori Iskola

Nemzetközi gazdaság és gazdálkodás programja keretében

Témavezető: Prof. Dr. Kiss Edit Éva

Az értekezés témavezetőként elfogadásra javasolt: igen / nem

témavezető aláírása

A komplex vizsga időpontja: 2020. január 31.

A komplex vizsga eredménye: 98,3 %

Az értekezés bírálóként elfogadásra javasolt (igen /nem)

1. bíráló: Dr. _____ igen / nem _____

1. bíráló aláírása

2. bíráló: Dr. _____ igen / nem _____

2. bíráló aláírása

Az értekezés nyilvános védésének eredménye: _____ %

Kelt, Sopron, 20____ év _____ hónap _____ nap

a Bíráló Bizottság elnöke

A doktori (PhD) oklevél minősítése: _____

az EDHT elnöke

TARTALOM

1. BEVEZETÉS	1
1.1 A témaválasztás indoklása és a kutatás célja	1
1.2 A kutatás főbb kérdései.....	3
1.3 A kutatás menete és a dolgozat szerkezete	4
2. A RÖVID ELLÁTÁSI LÁNC KIALAKULÁSA ÉS FONTOSABB JELLEMZŐI A NEMZETKÖZI ÉS HAZAI SZAKIRODALOM TÜKRÉBEN	8
2.1 Az élelmiszerrendszer fejlődése és az alternatív élelmiszer hálózat elméleti megközelítései	8
2.2 A rövid ellátási lánc fogalma és fontosabb ismérvei külföldön és idehaza	16
2.3 A rövid ellátási lánc a hazai szakirodalom alapján.....	31
2.4 A hazai rövid ellátási láncához kapcsolódó jogi szabályozás és pénzügyi támogatások	49
3. ADATFORRÁSOK ÉS MÓDSZERTAN.....	54
4. A RÖVID ELLÁTÁSI LÁNC TERÜLETI SAJÁTOSSÁGAI HAZÁNKBAN .	62
4.1 A helyi élelmiszerrendszer szereplőinek aktivitási szintje megyénként.....	62
4.2 A helyi élelmiszerrendszer fejlődési potenciálja a megyék szintjén	66
5. A RÖVID ELLÁTÁSI LÁNC VAS MEGYÉBEN TERMELŐI OLDALRÓL .	73
5.1 A vizsgált termelők demográfiai és társadalmi jellemzői.....	73
5.2 Az interjúalanyok gazdaságainak jellemzői, gazdálkodási adatai	74
5.3 A termelők domináns tevékenysége: termék-előállítás.....	80
5.4 A termelők fejlődési lehetősége: szolgáltatásnyújtás	82
5.5 Az értékesítés hagyományos és modern módjai	83
5.6 Új kihívás: a járvány gazdasági, társadalmi hatásai.....	91
5.7 A rövid ellátási lánc működési nehézségei és a gazdálkodással összefüggő hátráltató tényezők	94
5.8 Fejlesztési célterületek	99
5.8.1 Termelés és feldolgozás	100
5.8.2 Logisztika.....	101
5.8.3 Értékesítés	102
5.8.4 Pályázatok, adminisztráció.....	104
5.8.5 Külső tényezők, innovációs hatások	105

5.9. A REL-szervező és a mikroregionális szintű rövid ellátási lánc mintamodellel...	107
6. A KUTATÁS ÚJ ÉS ÚJSZERŰ EREDMÉNYEI	111
7. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK.....	113
7.1 A kutatás fontosabb megállapításai, eredményei és a kutatási kérdések igazolása	113
7.2. A kutatás folytatásának lehetőségei.....	117
8. ÖSSZEFOGLALÁS	118
9. SUMMARY.....	120
10. FELHASZNÁLT IRODALOM	122
MELLÉKLETEK.....	145
M1: A rövid ellátási lánc működését érintő hazai jogszabályok	146
M2: Vidékfejlesztési célokra rendelkezésre álló támogatási programok az EU csatlakozás után Magyarországon	147
M3: Interjúvázlat helyi termék-előállítók felméréséhez.....	148
M4: Keresztábra-elemzések táblázatai	153
M5: Interjúalanyok neme, életkora, a gazdaság helye és a lekérdezés helye, módja	158
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	159
JOGI NYILATKOZAT	160

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra: A kutatás folyamatábrája	5
2. ábra: A rövid ellátási lánc közvetítők szerepe	23
3. ábra: A food hub-ok működési céljait meghatározó két fő megközelítés	24
4. ábra: Az élelmiszerrendszer kutatásának elméleti kerete a szakirodalom tükrében.....	31
5. ábra: A szisztematikus hazai szakirodalmi kutatás folyamata a PRISMA módszer szerint	33
6. ábra: A vizsgált hazai szakirodalmak megjelenésük éve szerint.....	34
7. ábra: A vizsgált hazai szakirodalmak tematikus fókuszai 2009 és 2022 között.....	35
8. ábra: A hazai szakirodalom által vizsgált közigazgatási egységek 2009 és 2022 között	36
9. ábra: A hazai szakirodalmak által vizsgált területek 2009 és 2022 között.....	37
10. ábra: Működő bevásárló közösségek és közösség által támogatott gazdaságok Magyarországon, 2021	40
11. ábra: Változások az egyes marketingcsatornák fontosságában a COVID-19 járvány előtt és alatt	41
12. ábra: A mezőgazdasággal foglalkozó gazdaságok számának alakulása (ezer darab) 1991 és 2020 között	43
13. ábra: A mezőgazdasági termelőkre vonatkozó adózási szabályok 2020 előtt és 2021-től	50
14. ábra: A helyi élelmiszerrendszer szereplőinek aktivitási szintje megyénként (ÉRTI _j), 2014	65
15. ábra: A helyi élelmiszerrendszer szereplőinek aktivitási szintje megyénként (ÉRTI _j), 2019	65
16. ábra: A helyi élelmiszerrendszer fejlődési potenciálja megyénként (ÉRTI _p), 2014.....	68
17. ábra: A helyi élelmiszerrendszer fejlődési potenciálja megyénként (ÉRTI _p), 2019.....	68
18. ábra: A tevékenység jellege és a művelt terület nagysága a vizsgált Vas megyei gazdaságokban	79
19. ábra: Az értékesítésre termelt termékek típusai és megoszlása a vizsgált Vas megyei gazdaságokban	80
20. ábra: Mikrozöldekkal díszített, helyi termékekből álló szendvics	81
21. ábra: Termelői szörpök humoros címkével	81
22. ábra: Termelői piacok, bevásárló közösségek és közösség által támogatott mezőgazdaságok Vas megyében	84

23. ábra: A megkérdezett termelők értékesítésének helyei Vas megyében és azon kívül ..	85
24. ábra: Az interjúalanyok által használt közvetlen értékesítési csatornák és a megkérdezett gazdaságok száma településenként, Vas megyében	86
25. ábra: A gazdaságok által leggyakrabban használt értékesítési csatornák (említések száma) Vas megyében	87
26. ábra: A gazdaságok által használt értékesítési csatornák és értékesítési arányuk az összes eladásból, illetve változásuk 2016 és 2021 között	89
27. ábra: Ideiglenes helyi termelői piac Szombathely belvárosában	92
28. ábra: Fogyasztói árak változása az előző év azonos időszakához képest 2018 és 2022 között	98
29. ábra: Mikroregionális szintű rövid ellátási lánc mintamodellel	110

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: Kutatási kérdések és feltevések.....	4
2. táblázat: A konvencionális és az alternatív élelmiszer hálózat jellemzői.....	14
3. táblázat: A helyi élelmiszer értékesítési csatornák térbeli és társadalmi jellemzői, innovatív jellege, illetve típusai	21
4. táblázat: A rövid ellátási lánchoz kapcsolódó, a kutatás során vizsgált hazai szakirodalmak összefoglaló táblázata.....	45
5. táblázat: Az Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index kiszámításához használt indikátorok a korábbi és jelen tanulmány alapján	55
6. táblázat: A többlépcsős csoportos mintavétel alapján meghatározott végleges mintaelemszám	60
7. táblázat: A helyi élelmiszerrendszer szereplőinek aktivitási szintje megyénként (ÉRTI _j) 2014, 2019	64
8. táblázat: A helyi élelmiszerrendszer megyei szintű fejlődési potenciálja (ÉRTI _p) 2014, 2019	67
9. táblázat: A támogatások optimális allokációja (OA) megyei szinten 2014, 2019.....	69
10. táblázat: Az interjúalanyok demográfiai ismérvei Vas megyében	74
11. táblázat: Az interjúalanyok gazdálkodással összefüggő adatai Vas megyében	75
12. táblázat: Válaszadók motivációi a szolgáltatásnyújtás elindítására	82
13. táblázat: A gazdálkodók motivációi a közvetlen értékesítés elindítására Vas megyében	90
14. táblázat: Az interjúalanyok által megnevezett főbb hátráltató tényezők a működésükkel kapcsolatosan Vas megyében	96
15. táblázat: Az interjúalanyok által említett legfontosabb nehézségek és a kutatómunka eredményeként megfogalmazott megoldási javaslatok	106

A RÖVID ELLÁTÁSI LÁNC TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ÉS TERÜLETI ÖSSZEFÜGGÉSEI TERMELŐI OLDALRÓL VAS MEGYE PÉLDÁJÁN

(KIVONAT)

Az élelmiszerrendszer az elmúlt évtizedekben jelentős változáson ment keresztül világszerte. A változás a hagyományosból az alternatív élelmiszerrendszer kifejlődéséhez, vagy még inkább újbóli felértékelődéséhez vezetett. A helyben előállított, ellenőrizhető forrásból származó, egészséges élelmiszerek iránt megnőtt a kereslet. Ezt az igényt a koronavírus járvány még inkább felerősítette. A minél kevesebb közvetítő jelenlétét megengedő rövid élelmiszer ellátási láncban már egyre több termék érhető el, megjelentek új közvetlen értékesítési módok. A disszertáció célja a magyarországi rövid ellátási lánc társadalmi-gazdasági és területi összefüggéseinek vizsgálata termelői oldalról Vas megye példáján. A megyei tapasztalatok támpontul szolgálhatnak az országos trendek pontosabb megismeréséhez is. A hazai szakirodalomban a rövid ellátási lánchoz kapcsolódó kutatások csak a 21. század első évtizedének végén kezdődtek meg. Ezért az alapvető fogalmi meghatározásokat a kezdeti fázisban leginkább csak átvették a téma kutatói, majd később megkezdődött a külföldi definíciók, kutatási módszertanok hazai viszonyokra történő adaptálása. A magyarországi kutatásokban négy tematikus irány azonosítható: a fogyasztói és termelői fókusz, a hatások és a típusok vizsgálata. A disszertáció elemzi a hazai rövid ellátási lánc területi sajátosságainak változását. Az Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index a helyi élelmiszerrendszerek térbeli elterjedtségének és fejlődési lehetőségeinek kutatására használható. Az index módszertanát a szerző nem csupán átvette, de továbbfejlesztette, és indikátorait módosítva vizsgálta a megyei szintű sajátosságokat. Ez alapján ugyan a kistermelői aktivitási szint összességében valamelyest növekedett 2014 és 2019 között, de a megyei szintű különbségek még inkább elmélyültek. A Vas megyei rövid ellátási lánc termelői oldalának felmérése alapján levonható az a következtetés, hogy egy mikrorégió termelőinek sikeres piacrajutása érdekében szükség van térségi szintű együttműködésekre a rendszer szereplői között, melynek mozgatórugóit a Rövid Ellátási Lánc-szervezők képzik. A hatékonyan működő rövid ellátási lánc modellnek a termelők mindennapi nehézségeire kell megoldást kínálni, úgymint a termelés, a feldolgozás, az értékesítés, a logisztika, a fejlesztési szükségletek és az adminisztráció területén jelentkező hátráltató tényezők. A rendszer hatékony működtetéséhez elengedhetetlen a fogyasztók bevonása is.

THE SOCIO-ECONOMIC AND TERRITORIAL CONTEXT OF THE SHORT SUPPLY CHAIN FROM PRODUCERS' PERSPECTIVE USING THE EXAMPLE OF VAS COUNTY

(ABSTRACT)

The food system around the world has undergone remarkable changes for the past decades. These changes have led to the development, or even revaluation, of an alternative food system to the traditional one. The value of locally produced, sourced, healthy food has increased, a process that has been further exacerbated by the coronavirus epidemic. The short food supply chain, which allows for the presence of as few intermediaries as possible, has increased the availability of products and new direct sales channels have emerged. The aim of this dissertation is to examine the socio-economic and spatial context of the short food supply chain in Hungary from producers' perspective, using the example of Vas county. The county's experience can also serve as a basis for a more accurate understanding of national trends. In the Hungarian literature, research on short food supply chains only started at the end of the first decade of the 21st century. Therefore, in the initial phase, the basic conceptual definitions were mostly adopted by the researchers of the topic, and later on, the adaptation of foreign definitions and research methodologies to domestic conditions started. In Hungarian research, four thematic foci can be identified: consumer and producer focus, effects and types of short food supply chains. The dissertation examines the changing spatial characteristics of the domestic short food supply chain. The Food Relocalization Producer sub-Index can be used to investigate the spatial distribution and development potential of local food systems. The methodology of the index has not only been adopted by the author, but has been modified in its indicators to examine county-level differences. This suggests that, while the overall level of smallholder activity increased somewhat between 2014 and 2019, the differences at county level have become more pronounced. The results of the survey regarding the producer side of the short food supply chain in Vas County that conclusion can be drawn, that to ensure successful market access for producers in a micro-region, cooperation between actors in the system is needed at regional level. The Short Food Supply Chain-organisers are the driving force behind this cooperation. An efficient short food supply chain model should offer solutions to the difficulties faced by producers, such as production, processing, marketing, logistics, development needs and administration. The involvement of consumers is also essential for the effective operation of the system.

1. BEVEZETÉS

1.1 A témaválasztás indoklása és a kutatás célja

„A legenda szerint volt egyszer egy hatalmas erdőtüz. Minden állat rémülten és lesújtva, tehetetlenül nézte a szerencsétlenséget. Csak a kis kolibri kezdett cselekedni, vett egy pár csepp vizet a csőrébe, hogy a tűzre öntse. A tatu, aki egy ideig figyelte, egyszer csak felfortyant ezen az aktivitáson: „Kolibri! Megbolondultál? Csak nem képzeled, hogy ezzel a néhány vízcseppel el tudod oltani a tüzet!” A kolibri azt válaszolta neki: „Tudom, de megteszem, ami rajtam múlik.” (Indián legenda, in: Rabhi, P., 2014)

Témaválasztásomat alapvetően két tényezőcsoport motiválta. Az egyik személyes indíttatású, hiszen már egyetemi tanulmányaim során is a régiógazdaságtan főszakirányt választottam, majd a képzés befejezése után vidékfejlesztési területen helyezkedtem el. Vidékfejlesztéssel, helyi termelők, gazdák, kézművesek piacra jutásának segítségével elsősorban Vas megyében 2007 óta foglalkozom. A munkám során tapasztalt számos gyakorlati kihívás ösztönzött arra, hogy a termelői termékek közvetlen értékesítését jellemző társadalmi-gazdasági összefüggésekre tudományos válaszokat találjak. A másik ok, hogy az elmúlt évtizedben a világban markáns változások mentek végbe, és felerősödött az igény az élelmiszerek minél közelebbi, megbízhatóbb forrásból való beszerzésére. A hagyományos élelmiszerrendszerben jelentős változásokat figyelhattunk meg a 20. század második felétől, amely azóta is tart a globalizáció, az iparosodás és a mezőgazdaságot érintő változások – az intenzív földhasználat, a növekvő méretű gazdaságok és a munkaerő kizsákmányolása – miatt (Maxwell–Slater, 2003). Mára a fogyasztás elszakadt a szezonalitástól és a földrajzi területtől. A szupermarketekben az év bármely időszakában elérhetőek a világ bármely részéről származó termékek. Az üzletek polcairól leemelve az élelmiszert, szinte fogyasztásra készen kapjuk. A fejlett országok néhány fogyasztói csoportja esetében már megfigyelhető az az éles váltás, mely az egészséges élelmiszerhez jutás fontosságát helyezi előtérbe a környezeti szempontok figyelembevételével (Briggs et al, 2013). A valós betegségeken alapuló ételérzékenység mára már mindennapos lett, de emellett megjelent több divatdiéta is. Mindezek még inkább növelik a keresletet az egészséges (vagy annak

vélt) élelmiszerek iránt. Az élelmiszerrendszer mai képe kettős, hiszen a fogyasztók egy része egyre nagyobb figyelmet szentel vásárlásai során az egészséges, nyomonkövethető, helyi gazdaságot támogató, környezetbarát és méltányos módon előállított élelmiszereknek. Mindemellett viszont a mértéktelen fogyasztás hatalmas egészségügyi és környezeti károkat okoz. Az EU felnőtt lakosságának több, mint fele túlsúlyos (EUROSTAT, 2019). A termőföld és az élővizek kizsákmányolása, a környezetszennyezés, a kemikáliák használata és az intenzív mezőgazdasági technológiák alkalmazása környezeti katasztrófákhoz vezet. A klímaváltozás következtében területek kerülnek víz alá vagy éppen megindul az elsivatagosodás folyamata, az eddig őshonos növények eltűnnek, és helyüket újabbak veszik át. Jelentős különbségek tapasztalhatók az egyes földrészek élelmiszerrel való ellátottságában, az éhínség mellett megjelenik a pazarlás is. Napjainkban az Európai Unióban előállított élelmiszer 20 százaléka kidobásra kerül (Stenmarck et al., 2016).

Elkezdődött viszont az a folyamat, mely az előbbi károk visszafordítására törekszik. Az Európai Zöld Megállapodás (Európai Bizottság, 2019) részét képező „Termelőtől a fogyasztóig” stratégia (Európai Bizottság, 2020a) célja, hogy az Európai Unió minden polgára egészséges, környezetbarát módon előállított élelmiszerhez jusson méltányos áron. A COVID-19 világjárvány hatására a helyi élelmiszerrendszer minden eddiginél nagyobb hangsúlyt kapott. A helyben előállított élelmiszerek még inkább előtérbe kerültek egyrészt a beszerzési források beszűkülése, másrészt a külföldi áruk iránt megrendült fogyasztói bizalom következtében. A jövő élelmiszerrendszereinek ellenállónak és rugalmasnak kell lenniük, hogy minden körülmények között biztosítsák a friss és egészséges élelmiszerhez való hozzájutást mindenki számára. A járvány hatásának köszönhetően nemzetközi és hazai szinten is egyre több kutató fordult a témakör vizsgálatára. A fogyasztói tudatosság szintjének növekedése, a termékek közvetlenül a termelőtől történő beszerzésének megerősödése kutatásomat elméleti és gyakorlati szempontból is felértékelte.

A rövid ellátási lánc (REL) vizsgálata viszonylag új tudományterületnek tekinthető, mely az alternatív élelmiszer hálózat elméleti kutatásából nőtte ki magát. A témakör vizsgálata kezdeti stádiumban van Magyarországon, míg a nyugati szakirodalomban először az 1990-es évek elején jelentek meg publikációk az alternatív élelmiszer hálózat témájában, melyet később, a 2000-es évek elején követtek a rövid ellátási lánchoz kapcsolódó kutatások.

A kutatásom célja a hazai rövid ellátási lánc társadalmi-gazdasági és területi összefüggéseinek vizsgálata termelői oldalról. Céloom feltárni, hogy a magyarországi

kutatások milyen témaköröket vizsgáltak, és milyen eredményekre jutottak. Vajon a hazai kutatások eredményei markánsan különböznek a nemzetközitől? Szándékomban áll vizsgálni, hogy a kistermelői aktivitási szint változott-e az elmúlt években, láthatunk-e területi különbségeket az országos adatokat vizsgálva. Célul tűztem ki egy szűkebb földrajzi terület, Vas megye rövid ellátási láncának vizsgálatát termelői oldalról megközelítve. Hogyan működhet egy földrajzilag körülhatárolható területen a rövid ellátási lánc? Milyen fejlesztési igényeik vannak a termelőknek, milyen akadályokba ütköznek? Milyen megoldásokat találhatunk ezekre a problémákra?

1.2 A kutatás főbb kérdései

A fentiek alapján három kutatási kérdéskör fogalmazható meg. Az **első kutatási kérdés** arra vonatkozik, hogy a hazai kutatók milyen szempontok szerint vizsgálták a rövid ellátási láncokat. A hazai kutatások tártak-e fel területi szintű különbségeket a rövid ellátási láncok társadalmi-gazdasági vetületében? A magyar kutatók az ország mely területeit vizsgálták, milyen módszereket alkalmaztak, mik voltak a legfőbb kutatási eredményeik? Mikor indult el hazánkban a rövid ellátási lánc tudományos szintű kutatása?

Második kutatási kérdésként arra keresem a választ, hogy Magyarországon hogyan változott a kistermelők helyzete és aktivitási szintje 2014-ről 2019-re. Milyen területi különbségek azonosíthatók a megyék szintjén vizsgálva? Mely tényezők okozzák ezeket a különbségeket? Mely megyék indultak el a fejlődés útján, és melyek azok, amelyek stagnálnak, vagy nem olyan ütemben fejlődtek, ahogy a korábbi kutatások alapján elvárható lett volna?

Harmadik kutatási kérdés, hogy hogyan lehet megyei vagy még inkább mikroregionális szinten fejleszteni és működőképessé tenni a rövid ellátási láncot. Melyek azok a legfőbb hátráltató tényezők, amelyekkel a termelőknek szembe kell nézniük? Milyen eszközökkel, beavatkozásokkal lehet a termelők REL jelenlétét segíteni és a nehézségeken csökkenteni? Mi az, ami leginkább elősegítené a hatékony működtetést (1. táblázat)?

1. táblázat: Kutatási kérdések és feltevések

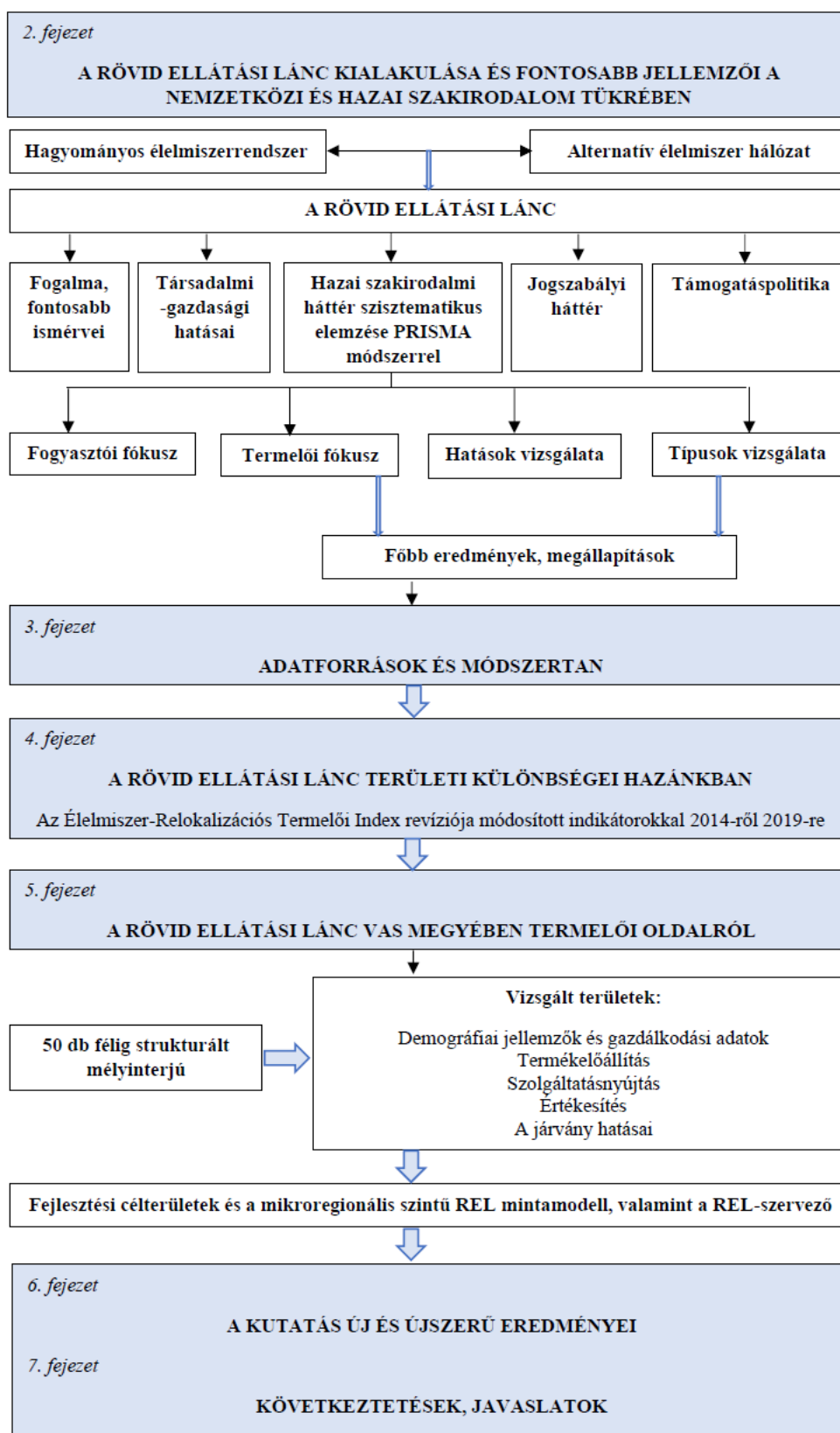
Kutatási kérdések	Feltevések
1. Milyen fő irányok jellemzőek a hazai rövid ellátási lánc kutatásokban?	A hazai kutatások főként átvették a nemzetközi szakirodalmi eredményeket, a fő irányok a termelői és fogyasztói szempontú kutatásokra fókuszálnak.
2. Hogyan változott a kistermelők aktivitási szintje az Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index (ÉRTI) felülvizsgálata tükrében az elmúlt fél évtizedben?	Az Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index (ÉRTI) felülvizsgálata alapján a kistermelők helyi élelmiszerrendszerben betöltött megyei aktivitási szintje nem változott markánsan.
3. Milyen eszközökkel, beavatkozásokkal lehet a termelők rövid ellátási láncban való jelenlétét segíteni és a nehézségeken csökkenteni a Vas megyei vizsgálatra alapozva?	A megyei szintű eredmények analízise lehetővé teszi a mikroregionális szintű rövid ellátási lánc mintamodell felállítását. A REL-szervezők szerepe kiemelkedően fontos a rövid ellátási lánc fejlesztésében.

Forrás: saját szerkesztés

1.3 A kutatás menete és a dolgozat szerkezete

A rövid ellátási lánc elméleti háttérének megismeréséhez az élelmiszerrendszer teljes egészével foglalkozni kell, hogy megérthessük kialakulását, társadalmi és gazdasági jelentőségét. A dolgozat szerkezetének könnyebb áttekinthetősége érdekében összefoglalom a kutatás folyamatát, az elméleti háttérfeldolgozás és az empirikus kutatás keretrendszerét (1. ábra). A szakirodalmi elemző munka első részében az élelmiszerrendszer fejlődési folyamatát vizsgálom, melynek során áttekintem azt a folyamatot, mely a hagyományosból az alternatív élelmiszer hálózat kifejlődéséhez, vagy még inkább újbóli felértékelődéséhez (relokalizáció) vezetett. Az alternatív élelmiszer hálózattal összefüggésben három elméletet vizsgálok meg részletesebben (konvencióelmélet, társadalmi beágyazottság elmélete és a rövid ellátási lánc) (2.1 fejezet). A rövid ellátási láncsal, illetve társadalmi-gazdasági hatásaival – mivel ez kapcsolódik legszorosabban a kutatási témához – külön alfejezetben foglalkozom (2.2 fejezet). Végezetül pedig ismertetem a helyi élelmiszerrendszer kapcsolódását az előbbiekhöz. Az alternatív élelmiszer hálózat elméleti háttérének megalapozása észak-amerikai és nyugat-európai kutatók nevéhez köthető, akik a 2000-es évek legelején kezdték el mélyrehatóbban a terület vizsgálatát. A kutatómunka során a szűkös hazai szakirodalmi források miatt elsősorban nemzetközi folyóiratcikkekre, jelentésekre, szakirodalmi és saját kutatási tapasztalatokra támaszkodom.

1. ábra: A kutatás folyamatábrája



Forrás: saját szerkesztés

A 2.3. fejezetben a hazai rövid ellátási lánc jellemzőinek ismertetését helyezem a vizsgálat középpontjába. A magyar szakirodalomban a rövid ellátási lánchoz kapcsolódó kutatások csak a 21. század első évtizedének végén kezdődtek meg. Ezért az alapvető fogalmi meghatározásokat a kezdeti fázisban leginkább csak átvették a téma kutatói, majd később megkezdődött a külföldi definíciók, kutatási módszertanok alkalmazása és hazai viszonyokra történő adaptálása. A magyarországi kutatásokban négy tematikus tématerület azonosítható (fogyasztói és termelői fókusz, hatások és típusok vizsgálata). A négy kutatási irány közül kettő – termelői fókusz és típusok vizsgálata – legfőbb eredményeit, megállapításait a hozzáférhető szakirodalom alapján ismertetem (első kutatási kérdés). Majd röviden bemutatom a témakörhöz kapcsolódó hazai jogszabályokat, illetve a támogatáspolitikára vonatkozó intézkedéseit. Az általános eredmények után az időbeli és térbeli sajátosságokra koncentrálok, és megyei szinten elemzem a rövid ellátási lánc jellemzőit, eltéréseit.

A 3. fejezetben bemutatom a kutatás során használt adatforrásokat és módszereket, melyek segítették a végső eredmények meghatározását. Az adatforrások és módszerek széles tárháza jelenik meg az értekezésben, melyek kiválasztása a nemzetközi és hazai kutatások tapasztalatainak átvételén, illetve megfelelő kontextusba helyezésén, adaptálásán alapszik.

A 4. fejezetben *indexképzés* eszközével áttekintem és vizsgálom a 2014 és 2019 között eltelt időszak változásait. Az Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index (ÉRTI) a helyi élelmiszerrendszerek térbeli elterjedtségének és fejlődési lehetőségeinek kutatására használható. Az index módszertanát nem csupán átvettem, de indikátorait felülvizsgáltam és módosítottam az elmúlt öt év vizsgált területet érintő változásainak megfelelően (második kutatási kérdés).

Doktori értekezésemben az indexszámításon alapuló térbeli különbségek áttekintésén túl primer adatokra támaszkodó *empirikus kutatást* is folytatok (5. fejezet), melynek célja a Vas megyei rövid ellátási lánc helyzetének feltárása termelői oldalról. A kutatást nagyban megnehezítette, hogy hazánkban nem állnak rendelkezésre a nyugatihoz hasonló részletes statisztikai adatok. Így a legtöbb hazai kutatás esettanulmányokra, kisebb mintaelemszámmal rendelkező egyedi adatgyűjtésekre támaszkodik. Mindez megnehezíti a rövid ellátási lánc hazai helyzetének nemzetközi szintű összehasonlítását.

Az empirikus kutatást országos szintű elemzéssel kezdem, majd egy szűkebb területre, Vas megyére vonatkozóan végzem el a vizsgálatot. A területi lehatárolást egyrészt az

indokolja, hogy gyakorlati munkám ehhez a megyéhez köt, továbbá a szakirodalmi elemzés is rámutatott arra, hogy Vas megye témámhoz kapcsolódó, a termelői adottságokra koncentráció elemzése még nem történt meg. A teljes megyei szintű rövid ellátási lánc helyzetének elemzésére doktori munkám során nem vállalkozhattam, így kizárólag a termelői oldal vizsgálatára koncentráltam.

Félig strukturált mélyinterjúkat készítettem a Vas megyei helyi termelői piacokon értékesítő termelőkkel, akik közül az interjúalanyokat többlépcsős csoportos mintavétellel választottam ki. A lekérdezés során a megyei termelők csaknem háromnegyedét sikerült megszólítani, és válaszaikat elemezni. Az interjúalanyok demográfiai és gazdálkodási adatai mellett felmértem és értékelttem a termékellátással, szolgáltatásnyújtással és értékesítéssel kapcsolatos jellemzőit is. Hazánkban az elsők között vizsgálom a COVID-19 világjárvány hatásait a rövid ellátási láncban résztvevő termelők gazdasági eredményeire és értékesítési gyakorlatának változására vonatkoztatva. A kutatás során nagy hangsúlyt helyezek a fejlesztési szükségletek, hátráltató tényezők felfedezésére, megismerésére (harmadik kutatási kérdés). Az eredményeket minden esetben törekszem nemzetközi és hazai kontextusba helyezni, az eddigi kutatási szempontokat az eredmények tükrében értelmezni. A Vas megyei helyzet elemzése jó alapként szolgál ahhoz, hogy kidolgozzam a **mikroregionális szintű rövid ellátási lánc mintamodell**t, és meghatározzam a hazai kontextusba helyezett, **REL-szervező többlettartalommal felruházott definícióját, feladatköreit**.

A 6. és 7. fejezetek a kutatás fontosabb megállapításait, eredményeit és a kutatási kérdések igazolását tartalmazzák. Az elvégzett kutatómunka alapján 3 tézis, illetve 6 új és újszerű eredmény megfogalmazására nyílt lehetőség. Az értekezés legvégén találhatóak a szakpolitikai alkalmazhatóság részletei, a kutatás folytatásának lehetőségei.

2. A RÖVID ELLÁTÁSI LÁNC KIALAKULÁSA ÉS FONTOSABB JELLEMZŐI A NEMZETKÖZI ÉS HAZAI SZAKIRODALOM TÜKRÉBEN

2.1 Az élelmiszerrendszer fejlődése és az alternatív élelmiszer hálózat elméleti megközelítései

Az élelmiszerrendszert sokan, sokféle nézőpont szerint kutatták főleg külföldön az elmúlt évtizedekben, ma már a tématerület széles szakirodalommal rendelkezik. A leginkább elfogadott az ellátási lánc teoretikus megközelítései közül az élelmiszerrendszert egy láncolatként írja le, amíg a termék eljut „a termőföldről az asztalig”, illetve „a földről a szájig” (Kneen, 1989). A lánc elválaszthatatlan részei a termék előállítása, szükség esetén feldolgozása, szállítása és értékesítése (Dixon, 1999; Cannon, 2002). Sobal–Khan–Bisogni (1998) az élelmiszerrendszer vizsgálatába a táplálkozástudományt is bevonták. Véleményük szerint a rendszer nemcsak a rendelkezésre álló alapanyagok válogatás nélküli feldolgozására kell, hogy korlátozódjon, de különbséget kell tenni közöttük tápanyagértékük, előállítási módjuk szerint is, hogy a feldolgozott élelmiszer minél inkább hozzájáruljon az emberiség biofizikai és szociokulturális egészségéhez. Zurek és munkatársai (2016) mindezek mellett már az élelmiszerrendszer környezetre és társadalomra gyakorolt hatásait is megemlítik, melyek majd a későbbi kutatások során még inkább előtérbe kerülnek.

Az uralkodó, hagyományos vagy fősodró (mainstream) élelmiszerrendszerben jelentős változásokat figyelhetünk meg az egész világon a 20. század második felétől, ami azóta is tart a globalizáció, az iparosodás és a mezőgazdaságot érintő változások – az intenzív földhasználat, a növekvő gazdaságméret és a munkaerő kizsákmányolása – miatt (Maxwell–Slater, 2003). Az élelmiszer mai formájának kialakulása a hagyományos termeléstől kezdődően nem ment végbe egyik napról a másikra. Példaként említhető, hogy ma már az üzletek polcairól leemelve az élelmiszert szinte fogyasztásra készen kapjuk, és hogy különböző módokon állították elő, vagy ökológiai gazdálkodásból származik, GMO-, vagy éppen gluténmentes.

A II. világháborút követő években az élelmiszer előállítás, feldolgozás és fogyasztása egyértelműen a minél nagyobb hatékonyság irányába mozdult el többek között a gépesítés előtérbe kerülése vagy az új tartósítási technikák megjelenése következtében. Az 1970-es évektől kezdődően az élelmiszerrendszerben bekövetkező még jelentősebb változásoknak lehettünk tanúi. Az átalakulás átmeneti időszaka az 1990-es évekig tartott, melynek legfőbb jellemvonásait Spaargaren–Oosterveer–Loeber (2012) így foglalták össze az OECD országokra vonatkoztatva:

- megszűnt az élelmiszerhiány, és ezzel egyidőben a társadalom elindult a tömeges elhízás útján a mindenhol jelenlévő olcsó élelmiszer következtében,
- a beszerzés tekintetében eltűnt az idő és a tér, az élelmiszer multikulturális terméké vált,
- szembekerült egymással a lokális és a globális élelmiszer,
- a fogyasztók egyre nagyobb figyelmet szenteltek annak, hogy vásárlásaik tudatosak legyenek, előtérbe került az állatok jólléte, a klímaváltozás elleni küzdelem és a környezettudatosság az élelmiszerrendszer részévé vált,
- az élelmiszer kulturális dimenziót kapott, megjelentek a divatdiéták, illetve az étkezési szokások a különféle társadalmi csoportokhoz tartozás kifejezésére is alkalmassá váltak.

Az élelmiszerrendszer mai formájának kialakulásához két fő hívószó kapcsolható: **a fenntartható fejlődés és a globalizáció**. Az élelmiszerszektor szereplői felismerték, hogy mind az élelmiszer előállításának, mind pedig fogyasztásának (kereskedelmének, szállításának) fenntarthatóvá kell válni (Spaargaren–Oosterveer–Loeber, 2012). Mára gyakorlatilag az európai fogyasztók számára az élelmiszerhez való hozzáférés bármikor biztosított évszaktól és földrajzi eredettől függetlenül (Clapp–Fuchs, 2009). Giddens (1990) szerint a globalizáció eredőjeként, azzal, hogy az élelmiszerelőállítást és -fogyasztást kiragadjuk földrajzi és szociális beágyazottságából, épp az élelmiszer helyi, természetes és hagyományos jellegét kérdőjelezzük meg. A globalizáció folyamata összefonódik a hagyományos, ún. hosszú élelmiszerláncok egyeduralomra törésével, ugyanakkor hat a slow-food¹ és fast-food² mozgalmakra egyaránt. A globalizáció azonban nemcsak káros

¹ Egy élelmiszer-alapú társadalmi mozgalom, amely a "jó (ízletes), tiszta (környezetbarát) és méltányos (szociálisan igazságos)" élelmiszereknek szenteli magát (Slow Food Foundation for Biodiversity, 2022).

² Meleg étel, amelyet gyorsan készítenek el és szolgálnak fel speciális éttermekben. A gyorséttermi ételek gyakran olyan ételek, amelyeket elvitelre lehet kérni, például hamburger vagy sült csirke (Cambridge Business English Dictionary, 2022).

hatásokkal rendelkezik az élelmiszerrendszerek terén, de számos pozitív tényezője is van, melyeket felhasználva a helyire leképezett rendszerek szintjén a fenntarthatóság növelhető (Bognon, 2017).

Az élelmiszertermelés és -fogyasztás átalakulásának kutatására több szakértő is az *átmenetmenedzsment elméletet* (transition management theory) hívta segítségül. Az átmenetmenedzsment elmélet abból indul ki, hogy több évszázadra visszamenőleg a társadalom, a technika, a kultúra főbb területeit érintő olyan változások zajlottak le, melyek korábbi változási gyakorlatokon alapultak (Loorbach, 2007), tehát a fejlődés következő lépcsőfoka mindig az előzőekre épült, azokat használta fel és tökéletesítette. Grin és munkatársai (2010) a gazdaságot, a mezőgazdaságot és a közlekedést érintő változásokat elemezték, ahol a változás külső környezeti tényezőkön és innovatív belső megoldásokon alapult. Király (2013, 10. oldal) Loorbachot (2007) idézve így határozta meg az átmenetmenedzsment célját: *„az átmenetmenedzsment fő küldetése, hogy olyan folyamatokat indítson be, amelyek folyamatos társadalmi fejlesztéseket ösztönöznek, miközben hozzájárulnak a gazdaság életképességéhez az erőforrások fenntartható használatával, a társadalmi jólét és a kulturális és társadalmi sokféleség fenntartásával.”* Az élelmiszerrendszer átalakítása az éghajlatváltozás és az élelmiszer előállításában rejlő számtalan társadalmi-gazdasági egyenlőtlenség, kizsákmányolás miatt szükséges (Westhoek et al., 2016). Továbbá a fejlett országokban megfigyelhető egy éles váltás a fogyasztói magatartásban is, mely az egészséges élelmiszerhez jutás fontosságát helyezi előtérbe, de kiemelt figyelmet szentelve a környezeti szempontoknak (Briggs et al, 2013).

Mindezen problémákat felismerve az Élelmiszer 2030 stratégia (Európai Bizottság, 2020b) – összhangban az ENSZ Fenntartható Fejlődés Céljaival (ENSZ, 2020), a Párizsi Klímamegállapodással (Európai Unió Tanácsa, 2021), a Termelőtől a fogyasztóig stratégiával (Európai Bizottság, 2020a), illetve az Európai Zöld Megállapodással (Európai Bizottság, 2019) – az élelmiszerrendszerek átalakítását (ún. méltányos átállás) tűzte ki célul annak érdekében, hogy az EU minden állampolgára egészséges, megfizethető és tápláló élelmiszerhez juthasson a fenntarthatóság elvének szem előtt tartásával. A Termelőtől a fogyasztóig stratégia (Európai Bizottság, 2020a, 2. oldal) kiemeli a *„szilárd és ellenállóképes élelmiszerrendszer”* fontosságát, melyet a COVID-19 világjárvány még inkább megerősített. A Föld élelmiszerrendszere veszélyben van, egyre gyakoribbak az erdőtüzek, a szárazság, az árvizek stb. Az átállásnak mindezen külső tényezőkre is reagálni kell. Meg kell reformálni a mezőgazdaságot. A Termelőtől a fogyasztóig (Európai Bizottság,

2020a) stratégia által felvázolt megoldások, mint az integrált növényvédelem, az új zöld üzleti modellek, vagy a körforgásos, biológiai alapokon nyugvó gazdaság még nagyrészt kiaknázatlan lehetőségeket rejtnek magukban. Kutatók (Food 2030 Expert Group, 2018) mára felismerték, hogy **az élelmiszerrendszer egy komplex és adaptív rendszer.** Komplex, mivel a rendszer részei, elemei között számos összefüggés, kölcsönös kapcsolat figyelhető meg. Adaptív is egyben, mert külső és belső tényezők egyaránt hatással vannak rá, és befolyásolják működését, melyekhez alkalmazkodik. Ez okozza, hogy a változások hatásait már csak azután érthetjük meg, ha azok bekövetkeztek. Az élelmiszerrendszert nehéz mederben tartani a sok szereplő, külső és belső hajtóerők és eltérő irányú tevékenységek miatt (Ingram, 2011).

A fenntarthatóság kérdésköréhez visszatérve a legtöbb kritikai észrevétel a globális és a lokális élelmiszerrendszer szembenállását hangsúlyozza. A helyi megoldásokat kell globális szintre hozni, illetve egyúttal a globális ellátási lánc lokálissá tételét kell elősegíteni (Brunori et al., 2016). **Mindezek alapján a globális, illetve a helyi élelmiszerelőállítás és -fogyasztás közötti új kapcsolat hozta létre az alternatív élelmiszer hálózatot** (Sage, 2003; Watts–Ilbery–Maye, 2005; Sonnino–Marsden, 2006).

Az alternatív élelmiszer hálózat kutatása kezdeti stádiumban van hazánkban, míg a nemzetközi szakirodalomban már több, mint harminc évre visszamenőleg találunk releváns tanulmányokat a témában. A terület vizsgálatának alapjait a politikai gazdaságtan és a környezetgazdaságtan kutatói fektették le (Allen et al., 2003; Goodman, 2003), mára azonban a kutatásokat az interdiszciplináris megközelítés jellemzi. Az ezredforduló után még inkább előtérbe kerültek az alternatív élelmiszer hálózatokra irányuló kutatások (Renting–Marsden–Banks, 2003; Whatmore–Stassart–Renting, 2003; Jarosz, 2008).

Az alternatív élelmiszer hálózat (Alternative (agri)Food Network – A(A)FN) a témakörhöz kapcsolódó legágabb fogalom. A szakirodalom emellett használja az alternatív élelmiszer kezdeményezés (Alternative (agri)Food Initiative – A(A)FI) (Allen et al., 2003) és az alternatív élelmiszerrendszer (Alternative (agri)Food System – A(A)FS) (Hinrichs, 2000; Goodman, 2003) kifejezéseket is. A magyar értelmező kéziszótár szerint **alternatív**, vagyis „*kettős, kétféle (kérdés, indítvány), két lehetőséget, két megoldást felvető, mutató, kettős, vagylagos, választható; a megszokottól, a szabványostól eltérő, rendhagyó*”.

Az élelmiszer hálózatra vonatkoztatva nem a „kettős, kétféle”, hanem a „vagylagos, választható, szabványostól eltérő” értelemben használjuk.

Az alternatív élelmiszer hálózat egyik legkorábbi definíciója Feenstra (1997, 2. oldal) nevéhez fűződik, aki szerint az alternatív élelmiszer hálózat „egy adott helyhez kötődik. Célja, hogy gazdaságilag életképes megoldást biztosítson mind a gazdálkodók, mind pedig a fogyasztók számára. Tagjai természetközeli gazdálkodást folytatnak, valamint a szállítás során is környezettudatosságra törekszenek. A hálózat méltányos jövedelmet biztosít a közösség minden tagjának, illetve demokratikus elveken nyugszik.”

Más nézetek szerint az alternatív élelmiszer hálózat a fenntartható mezőgazdaságon alapszik, amely lehetőséget teremt hálózati együttműködésre a helyi szereplők között. Az együttműködés pozitív hatással van a helyi gazdaságra és közösségekre, magas minőségű, továbbá tájfajta növények termesztését és őshonos állatok tenyésztését is lehetővé teszi a természetközeli gazdálkodás által (Holloway et al., 2006). Fontos azonban megemlíteni a termelés hagyományos módján túl az újszerű értékesítési módokat is, melyek szintén ezen hálózat sajátosságai (Hinrichs, 2000).

Allen és munkatársai (2003) Williams (1977) kritikai kultúrakutatására támaszkodva vezetnek le az alternatív élelmiszer kezdeményezés fogalmát: megkérdőjelezzik a „kortárs” élelmiszerrendszer és mezőgazdaság hegemoniáját, és alternatívákat kínálnak a fősodorról szemben. Definíciójukban szintén ellentétbe kerül a globális és a helyi. Ahogy Campbellnél (2009) is egymással szemben létezik az ismert eredetű élelmiszer (food from somewhere) az ismeretlen eredetű, globális élelmiszerral (food from nowhere). Az élelmiszer helyivé tételében egyaránt megjelenik a választás és a globálissal való szembefordulás lehetősége. Biztosíthatja a termelő és a fogyasztó közötti személyes kapcsolat kialakítását, illetve magában hordozza a felelősség egyéni szinten történő felvállalását természeti, szociális és gazdasági értelemben egyaránt. Egyes kutatók a slow food mozgalommal kötik össze, hiszen mindkettő alkalmas arra, hogy enyhítse a hagyományos élelmiszerrendszer okozta negatív hatásokat. A slow food mozgalom a fogyasztók aggodalma hívta életre a transznacionális vállalatok által uralt élelmiszertermelés, -forgalmazás és értékesítési módok átláthatatlan szövevénye miatt (Finkelstien, 2003). Az alternatív élelmiszer hálózat iránti elköteleződés mindig egyfajta alkalmazkodást igényel a szereplőktől (például a földművelési vagy értékesítési technikákat, vagy akár a bevásárlási, főzési gyakorlatokat illetően) (Brunori–Rossi–Malandrin, 2011).

Az alternatív élelmiszer hálózat fogalmát eltérően közelítik meg az észak-amerikai, illetve az európai kutatók (Goodman, 2003). Az európai megközelítés a kis, családi gazdaságok megélhetési lehetőségeit, illetve a vidékfejlesztési eszközöket hangsúlyozza. Az észak-amerikai kutatók az előbbivel ellentétben sokkal inkább a fősodorról szembemenő, az általánosan elfogadott konvenciók ellen ható, már-már politikai diskurzust folytatnak a témában. Az alternatív élelmiszerhálózat fogalmát ők a hagyományos ellentétpárjaként értelmezik.

Összességében véve az alternatív élelmiszer hálózat jellemzői a következőképpen foglalhatók össze: *„A globalizált élelmiszergazdasággal való szembenállást és az élelmiszerellátás lokalizációját kezdeményező alternatívnak és/vagy helyinek mondott élelmiszer hálózatok az élelmiszergazdaság globalizációjának káros hatásait mérsékelve felértékelik az élelmiszer minőségét, eredetét és környezeti előnyeit. Egyúttal a termelők és a fogyasztók közötti, a mezőgazdasági termékek tulajdonságaival kapcsolatos információátadást, serkentik a termelők és fogyasztók szövetkezéseit, együttműködéseit.”* (Balázs, 2019, 37. oldal)

Az alternatív élelmiszer hálózat kialakulásában a fogyasztói attitűdváltozások is jelentős szerepet játszottak az utóbbi évtizedben. A fogyasztók jelentős hányada vásárlásai során egyre inkább egészség- és környezettudatos, a minőségi élelmiszert keresi (Pham et al., 2019; Petropoulou, 2021), és figyelmet fordít az állatjóléti kérdésekre (Zanoli et al., 2013). Az elkötelezett fogyasztók a magasabb minőséget, a frissességet, a biztonságos és egészséges élelmiszereket részesítik előnyben (Feldmann–Hamm, 2015; Schmitt et al., 2016).

A 21. század elejére kialakult alternatív élelmiszer hálózattal összefüggésben három fő elméleti megközelítés különíthető el (Maye–Kirwan, 2010), melyeket a leginkább alkalmasnak találtam arra, hogy levezessem a rövid ellátási lánc kialakulását és elméleti hátterét:

- (1) konvenció elmélet (convention theory),
- (2) társadalmi beágyazottság (social embeddedness),
- (3) rövid ellátási lánc (short food supply chain).

Mindezek mellett a szakirodalom további nézőpontokat is vizsgál, úgymint a fair trade mozgalmak, az etikus kereskedelem, a területileg lehatárolt értékláncok, ám azt Goodman–

Dupuis–Goodman (2012) is elismerte, hogy a konvenció elmélet és a társadalmi beágyazottság hatott leginkább az alternatív élelmiszer hálózatra.

(1) *A konvenció elmélet* lényege, hogy a biogazdálkodás egyre inkább a konvencionálisra hasonlít. Az alternatív élelmiszer hálózat számos kutatója kritizálta az elméletet (Buck–Getz–Guthman, 1997; Tovey, 2009), hiszen hátrahagyva a szigorú előírásokat a biogazdálkodás kiszélesítette kereteit és immár szinte bárhol elérhető. Így az eddigi természetközeli gazdálkodást felváltotta az intenzív termelés. Az elmélet alapján érték el az 1990-es évekre az USA-ban, illetve Nyugat-Európában a szupermarketek, hogy polcaikon a bioélelmiszerek is szép számban megtalálhatók. Az eddigiekhez képest sokkal nagyobb mennyiségben állítják elő a terményeket, hatalmas energiafelhasználás, nagyobb szállítási távolságok és a munkaerő kizsákmányolása mellett. A szupermarketek a bioélelmiszer zászlója alatt próbálják megnyerni a helyi élelmiszerek iránt elkötelezett, tudatos fogyasztókat (Maye–Kirwan, 2010), így legtöbbjük már rendelkezik sajátmárkás biotermékekkel (Guthman, 2004). Ezen termékek megtermelése a konvencionális előállítási módokhoz képest azonban még mindig kisebb környezetterheléssel és méltányos módon történik, ami mindenképp pozitívnak tekinthető.

A két élelmiszerrendszer között bizonyos mértékű átjárás figyelhető meg, a határvonalak nem élesek, illetve a szereplők önmaguk érdekei is tágítják a határokat (Maye–Kirwan, 2010) (2. táblázat).

2. táblázat: A konvencionális és az alternatív élelmiszer hálózat jellemzői

Konvencionális	Alternatív
modern	posztmodern
ipari/feldolgozott	természetes/friss
tömeggyártás	kézműves, kisléptékű
hosszú ellátási lánc	rövid ellátási lánc
externalizált költségek	internalizált költségek
racionalizált	tradicionális
standardizált	változatos, sokszínű
intenzív	extenzív
monokultúra	biológiai sokszínűség
homogenizálás	regionális sajátosságok
hipermarketek	helyi piacok
kemikáliák	organikus, fenntartható
nem megújuló energia	megújuló energia
fast food	slow food
mennyiség	minőség
nem helyhez kötött	társadalmilag, lokálisan beágyazott

Forrás: Ilbery–Maye (2005) 824. oldal

A konvencionális, vagyis ipar vezérelt élelmiszer láncot többek között a centralizált, kompetitív, a természetet és a humán erőforrást kizsákmányoló jelzőkkel illették (Beus–Dunlop, 1990). Már itt is megjelent az alternatív – vagyis decentralizált, független, közösségi fókuszú, fenntartható, önmagát korlátozó –, mint jelző, de elsősorban a mezőgazdasági termelési módra használták, nem pedig az élelmiszer hálózatra. Balázs (2019, 53. oldal) szerint az alternatív élelmiszer hálózathoz kapcsolható kezdeményezések a gyakorlatban egyre kevésbé kívánnak alternatívák maradni. „...Egyre közelebb hozták a keresleti és kínálati oldalt, egyre autentikusabb termékek köré építettek ellátási láncokat. Emiatt egyre kevésbé elfogadható, hogy bármiféle megszokottól való eltérés az élelmiszerrendszerben megkapja az alternatív jelzőt. Kétségtelen az is, hogy az alternatív élelmiszer hálózatok fogalma egyre kevésbé tudja azt a mélyreható változást lekövetni, ami az innovatív fogyasztói-termelői partnerségekben létrejön. A hazai köznyelvben hasonló inflálódás játszódott le a kézműves fogalommal”. Mindkét rendelkezik pozitív és negatív hatásokkal, minden esetben a gazdasági, társadalmi és környezeti szempontból legelőnyösebb megoldása alkalmazása lehet a célravezető.

(2) Az alternatív élelmiszer hálózat *társadalmi beágyazottságának* elemzése abból indul ki, hogy a gazdasági folyamatokra is hatással vannak a társadalmi kapcsolatok. A termékértékesítéshez kapcsolódó társadalmi interakciókban nagy szerepet játszik az elvégzett munka elismerése, a tisztelet, továbbá az, hogy az ember társas lény, és vásárlásai során figyelmet szentel a személyes jelleg megtartására (Sage, 2003; Maye–Kirwan, 2010). Néhányan azonban kritikával illetik a társadalmi beágyazottság túlmisztifikálását (Krippner, 2001). Winter (2003) óvatosságra int azzal kapcsolatban, hogy minden tranzakciót társadalmi kontextusba helyezünk. Az alternatív élelmiszer hálózat sokkal inkább alkalmas arra, hogy szervesen beágyazódjon egy adott földrajzi terület által alkotott társadalmi, gazdasági és politikai környezetbe, mint a hagyományos élelmiszerrendszer (Hendrickson–Heffernan, 2002).

A 3. elméleti megközelítés lényegében az értekezés témája, ezért ezt önálló alfejezetben tárgyalom.

2.2 A rövid ellátási lánc fogalma és fontosabb ismérvei külföldön és idehaza

Az alternatív élelmiszer hálózatot vizsgáló kutatók a fogalom további kutatása, illetve leszűkítése során definiálták a rövid élelmiszerláncot (short food supply chain – SFSC), melyet a hálózat részének tekintenek. A kezdeti meghatározás (rövid élelmiszerlánc) az EU szakpolitikájába már rövid ellátási láncként került be, illetve ez a meghatározás használatos idehaza is a Vidékfejlesztési Program (Vidékfejlesztési Program, 2019) definíciója alapján. A konvencionális, ipar vezérelt, hosszú élelmiszer ellátási lánc (long-food supply chain) ellentétpárjaként alakult ki az ezredfordulót követően a rövid ellátási lánc (Marsden–Banks–Bristow, 2000; Renting–Marsden–Banks, 2003). Az élelmiszeripar és a mezőgazdaság új tulajdonságokhoz kötötte a minőség fogalmát, úgymint helyi, regionális vagy természetes (Murdoch–Marsden–Banks, 2000). Marsden és munkatársai (2000) úgynevezett „esernyőfogalomként” használják a rövid élelmiszerláncot, melyben merőben új kapcsolat jön létre a végső fogyasztó és a termelő között. Legfőbb ismérve, hogy **az élelmiszer eredetét hangsúlyozza**, a fogyasztást ismét társadalmi (re-socialize) tevékenységgé teszi, illetve helyi szintre hozza (re-spatialize), valamint a döntést a fogyasztók értékítéletére bízta. Megközelítésükben tehát nem a termelő és a fogyasztó közötti rövid földrajzi távolságot, vagy a közvetítők számát helyezik előtérbe, hanem **a fogyasztó megfelelő információval való ellátását**. Az információszerzés nemcsak a termelő és a fogyasztó közötti közvetlen kommunikációval történhet, hanem például az eredetet jelző címke a csomagoláson is azt a célt szolgálja. Ez az információ értékteremtő képességgel bír, hiszen ez különbözteti meg a piacon fellelhető többi terméktől, és magasabb árat is kiválthat a konvencionális termékekkel szemben.

A rövid ellátási lánc élelmiszerrendszerben elfoglalt helyének meghatározásához szükséges vizsgálni kapcsolatát **a helyi élelmiszerrendszerrel**. Martinez és szerzőtársai (2010) kijelentik, hogy nincs általánosan elfogadott definíció a helyi élelmiszerrendszerre (Local Food System – LFS) vonatkozóan. Elmondható azonban, hogy a helyi élelmiszerrendszer olyan rendszer, amelyben az élelmiszereket egy meghatározott földrajzi területen belül termelik meg, dolgozzák fel, illetve értékesítik. A helyi, a földrajzilag körülhatárolt terület azonban szubjektív, függ a kontextustól (népsűrűség, megközelíthetőség, városi vagy vidéki terület stb.), illetve a céltól (Kneafsey et al., 2013).

A helyi élelmiszerrendszert kutató szakirodalmakat Rossi–Johnson–Hendrickson (2017) szintetizáló tanulmányukban két fő csoportra bontották.

(1) Az első csoportot azok a kutatók alkotják, akik szerint a helyi élelmiszerrendszert az *értékesítési mód* definiálja. Martinez és szerzőtársai (2010) szerint – a közvetlen termelő-fogyasztó kapcsolatra épülő - a helyi élelmiszerrendszerben használt jellemző értékesítési mód például a termelői piac, a helyi kisboltok történő értékesítés, illetve a közétkeztetésbe bekerülő, helyben előállított termékek.

(2) A másik csoportba azok a kutatók tartoznak, akik a helyi élelmiszerrendszer esetében mind a termelés, mind pedig a fogyasztás *helyhez kötöttségét* hangsúlyozzák. Feenstra (1997) szerint a rendszer egy megadott helyből gyökeredzik. Az itt megtermelt élelmiszerek értékesítésével a terület természeti és kulturális értékei is a tranzakció részét képezik (Ilbery et al., 2006).

Marsden és munkatársai (2000), illetve Renting és munkatársai (2003) által kifejlesztett rövid ellátási lánc fogalom szerint a közvetlen személyes kapcsolat, illetve a térbeli közelség alapján létrejövő értékesítés a helyi élelmiszerrendszerben történik. A rövid ellátási láncot lényegében a helyi élelmiszerrendszer legfőbb értékesítési csatornájának vélik. Goodman (2003) arra hívja fel a figyelmet, hogy a helyi élelmiszerrendszert szélesebb gazdaságsszociológiai és -földrajzi vonatkozásban is szükséges vizsgálni. A fogyasztó akár a helyi mint túlmisztifikált fogalom csapdájába is eshet (Born–Purcell, 2006), hiszen fogyasztása nem feltétlenül „jobb” vagy „fenntarthatóbb” a konvencionális láncban vásárolt termékeknél (Michel-Villarreal et al., 2018). Tudományosan ugyanis nem alátámasztott tény, hogy a „helyi” jobb lenne a „nem helyi” élelmiszernél a fenntarthatóság vagy a fogyasztó egészsége szempontjából (Edwards-Jones, 2010). Ettől a tényről eltekintve világszerte növekszik a fogyasztói kereslet a helyi termékek iránt (Benedek–Fertő–Szente, 2020), melyekhez a fogyasztók az „egészségesebb, frissebb és jobb” jelzőket társítják (Lillywhite–Simonsen, 2014). A fogyasztók egy csoportja, a *lokavorizmus* (locavorism) iránt elkötelezettek, étkezési szokásaikban – főként éttermi fogyasztásaik során – minden másnál előbbre helyezik a helyi élelmiszereket (Campbell–DiPietro, 2014; Contini et al., 2017), amelyekért hajlandóak prémium árat fizetni (Frash–DiPietro–Smith, 2015). Elkötelezettségüket leginkább az határozza meg, hogy vásárlásaikat és fogyasztási szokásaikat „*demokratikusnak, társadalmilag igazságosnak és környezeti szempontból*

fenntarthatónak” vélik (Montefrio et al., 2020), továbbá büszkeséggel tölti el őket a helyi élelmiszerek fogyasztása (Kim–Huang, 2021).

Több megközelítés **a közvetítők számának csökkentésére helyezi a hangsúlyt** (Renting et al, 2003; Whatmore et al, 2003). Az élelmiszer rövid láncban történő értékesítésének legfőbb jellemvonása, hogy egyértelműen beazonosítható a termék eredete és könnyedén visszavezethető a termelőre. Mindezt pedig leginkább az teszi lehetővé, ha „*a termelő és fogyasztó közötti közvetítők száma minimális, legideálisabb esetben nulla*” (Whatmore et al., 2003, 13. oldal). Renting és munkatársai (2003) továbbá arra hívják fel a figyelmet, hogy a termelő és fogyasztó közötti közvetlen kapcsolat, nemcsak a közvetítők számának minimalizálásában kell, hogy tetten érhető legyen, hanem a földrajzi közelség is elengedhetetlen. Az élelmiszerlánc szereplői közvetlenül részt vesznek az előállításban, a feldolgozásban, a termék logisztikájában, illetve a fogyasztásban.

A termelő és a fogyasztó közötti földrajzi távolságot vizsgálva szembeötlő, hogy az egyes országokban nagyon eltérő kategóriákkal találkozhatunk, mely függ az ország területének nagyságától és a jogszabályi feltételektől egyaránt. Az USA-ban például az értékesítés helyétől számított 400 mérföld, azaz megközelítőleg 644 km, vagy az adott állam területe az a távolság, ahonnan származó élelmiszer helyinek számít (Martinez et al., 2010). Kanadában ez csupán 31 mérföld, vagyis körülbelül 50 km (Government of Canada, 2019). Az Európai Unióban nincs egységes terminus a helyi élelmiszer földrajzi határának megállapítására, országonként eltérő, általában 20 és 100 km között változik. A hazai jogszabályi meghatározás 40 km-es körzetben, vagy megyehatáron belül jelölte ki az értékesítési határvonalat, kivétel ez alól a főváros, ahová az egész országból szállíthatók a helyi élelmiszerek (52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről). Mindezekről függetlenül elsősorban a fogyasztó az, aki eldönti, hogy az adott terméket helyinek tekinti-e vagy sem (European Commission, 2006; Lang–Lemmerer, 2019). A döntést általában a földrajzi határok determinálják, hiszen leginkább a megye- vagy az országhatáron belüli termékeket tekintik helyinek a vásárlók (Zepeda–Li, 2006). Egyes kutatások szerint a fogyasztók hajlandók magasabb árat fizetni a helyi termékekért a velük járó élmények és bizalmi attitűd miatt (Burton, 2001; Van Wezemaal et al., 2014).

A rövid ellátási lánc a minőségen és a közelségen alapul. Ezen megközelítés mentén működése során szakítania kellene a hosszú ellátási láncok gyakorlataival, de egyes szerzők

éppen ennek ellenkezőjét hangsúlyozzák. Az úgynevezett hibrid modellek lehetnek a legéletképesebbek, ahol a rövid ellátási lánc átveszi a hosszú ellátási láncok jó gyakorlatait például a szállításra vagy a hatékony marketingre vonatkozóan (Bognon, 2017).

A termelő és fogyasztó közötti térbeli-társadalmi kapcsolatok három típusba sorolhatók (Marsden et al., 2000; Renting et al., 2003):

- 1. Közvetlen, személyes kapcsolat** (face-to-face): A fogyasztó közvetlenül a termelőtől vagy a feldolgozótól vásárolja meg a terméket. Hitelesség és bizalom jellemzi a személyes kapcsolatot, ami az internet segítségével online térben is megvalósulhat.
- 2. Térbeli közelség** (spatial proximity): A termelés és az értékesítés egy meghatározott térséghez/helyhez köthető. A legfontosabb a fogyasztó számára a termék helyi jellege.
- 3. Kiterjesztett térbeliség** (spatially extended): Legfontosabb a termék által képviselt érték és hordozott információ, mely az előállító személyére, illetve az előállítás helyére vonatkozik. Ezen információt olyan fogyasztók számára kell továbbítani, akik nem kötődnek az adott területhez (például hazai vagy külföldi turisták, külföldiek, akik a saját országukban vásárolják meg az adott terméket).

Az élelmiszerbiztonság csökkenésével egyre nagyobb figyelem irányul a helyi védjegyekre és az eredetmegjelölésre (Caputo et al., 2013). A „helyi” segíti a rendszerben gondolkodást, továbbá lehetőséget kínál a választásra (Hendrickson–Heffernan, 2002). Nem kell elfogadnunk a konvencionálist, a tömegterméket, továbbmenve a kapitalista ideológiát sem, hanem a magunk urai lehetünk a globalizálódó világban (Robinson– Farmer 2017).

Az Európai Parlament és a Tanács 1305/2013 EU rendelet 2. cikke alapján a rövid ellátási lánc *„az együttműködés, a helyi gazdasági fejlesztés, valamint a termelők, feldolgozók és a fogyasztók közötti szoros földrajzi és társadalmi kapcsolatok iránt elkötelezett, korlátozott számú gazdasági szereplő által alkotott ellátási lánc”*.

Kneafsey és munkatársai (2013) a témával foglalkozó átfogó, az Európai Unió egészére kiterjedő tanulmányukban szintén egyetértenek azzal, hogy a rövid ellátási láncban a szereplők száma minimális, legideálisabb esetben nem is jelenik meg közvetítő, továbbá a termelés, a feldolgozás, illetve a fogyasztás földrajzilag jól körülhatárolható területen belül történik.

„A rövid élelmiszerláncok a lehető legkevesebb láncszemet tartalmazzák az élelmiszertermelő és az élelmiszert elfogyasztó polgár között. (...) A termelők és a polgárok között szükséges közvetítők száma a különböző élelmiszerek esetében eltérő. Például a vágóhidak, vágópontok a húsellátási lánc lényeges elemei, és a forgalmazó is nélkülözhetetlen lehet. A közvetítők lehetnek helyi szervezők vagy animátorok is (pl. LEADER-csoport), akiknek szerepük a gazdálkodók segítése; de lehet egy étterem, szálloda vagy más vendéglátóhely is” (EIP-AGRI Focus Group, 2015. 6. oldal). A „polgár” szóhasználat azt az elképzelést tükrözi, hogy az embereket (akik nem feltétlenül csak fogyasztók) az élelmiszerrendszerek aktív résztvevőinek kell tekinteni. A közvetítők számának csökkentése kulcsfontosságú a rendszer átláthatósága szempontjából. Fontos amiatt is, hogy a termelők méltányos árat kaphassanak termékeikért, munkájukat megfizessék. A közvetítők mintegy partnerekké válnak, és elköteleződnek az élelmiszer eredetének mindenkori ismerete mellett, valamint ők is részt vállalnak az előállítás módjára vonatkozó információk megosztásában (EIP-AGRI, 2015).

Magyarországon az Európai Parlament és Tanács 1305/2013 EU rendelete szerinti definíció, illetve a Vidékfejlesztési Program által használt meghatározás alapján került be a köztudatba a Rövid Ellátási Lánc (REL) kifejezés. **A Vidékfejlesztési Program így határozza meg a rövid ellátási lánc fogalmát: „Termelői együttműködésen alapuló, a termelők és a fogyasztók közötti szoros földrajzi kapcsolatot felhasználó, maximum egy közvetítő közbeiktatásával alkotott, rendszeres értékesítést végző ellátási lánc”.**

A helyben előállított élelmiszerek értékesítése több csatornán keresztül is történhet. Magyarországon a hagyományos rövid ellátási lánc formák terjedtek el leginkább (Artim et al., 2015). Bár az elmúlt néhány évben a modernnek nevezett értékesítési módok is egyre népszerűbbek. Az elkülönítés Kneafsey és munkatársai (2013) csoportosításán alapszik, akik tanulmányukban tradicionális és neo-tradicionális formákat különböztetnek meg. A *tradicionális* (hagyományos) rövid ellátási lánc formák helyhez kötöttek, gazdaudvar alapúak (farm-based), vidéki környezetben, elsősorban családi gazdaságokként működnek, és hagyományos előállítási módokat használnak. A *neo-tradicionális* (modern) formák együttműködésen alapulnak, földrajzilag elszakadnak a gazdaságoktól, elsősorban városi vagy városkörnyéki területeken működnek, illetve esetükben előtérbe kerülnek a társadalmi vagy etikai értékek (3. táblázat).

3. táblázat: A helyi élelmiszer értékesítési csatornák térbeli és társadalmi jellemzői, innovatív jellege, illetve típusai

	A kapcsolat térbeli és társadalmi kiterjedése	Innovatív jelleg	Típusok
Értékesítés a közelben	Közvetlen, személyes kapcsolat	Hagyományos	saját bolt a gazdaudvaron
			falusi vendégasztal
			útmenti árusítás
			„Szedd magad!” akció
			házhozszállítás
			hagyományos piac
	Térbeli közelség	Modern	közösség támogatta mezőgazdaság
			nyitott porta
			termelői piac
			saját webáruház
			mozgóbolt (egy vagy több termelő termékével)
			dobozrendszer/bevásárló közösség
			termelői bolt
			helyi vendéglátás (szálláshelyek, éttermek, pékségek, büfék)
Értékesítés távolra	Kiterjesztett térbeliség		helyi közétkeztetés (iskolák, munkahelyi étkezdék, közintézmények)
			tematikus utak
			fesztiválok, vásárok
			helyi termék bolt
			élelmiszer automata (egy vagy több termelő termékével)
			kiskereskedelem (kisbolt, regionális üzletlánc, diszkont)
			kiskereskedői webáruház
			biobolt, különlegességeket árusító üzlet

Forrás: Kneafsey et al. (2013); Renting et al. (2003) alapján saját szerkesztés

A rövid ellátási lánc jellemző formái közül azok kerülnek bemutatásra részletesen, amelyek Magyarországon kevésbé ismertek, mivel a termelők – elsősorban külföldi mintákra - csak az elmúlt néhány évben kezdték el használni őket.

Közösség támogatta mezőgazdaság (vagy közösség által támogatott mezőgazdaság): a US Department of Agriculture szerint olyan közösség, amely egy gazdaság működésének segítésére jött létre, ami által a gazdaság jogilag és társadalmi értelemben is a közösség gazdaságává válik. A gazdálkodók és a fogyasztók közösen részesülnek a hasznokból, és osztoznak a terheken. A gazda és a fogyasztó közötti szerződés alapján heti vagy meghatározott rendszerességgel friss termények értékesítésére és megvásárlására köteleződnek el, az összeg befizetése általában egy évre előre történik.

Dobozrendszer vagy bevásárló közösség: A bevásárló közösségek és doboz rendszerek definíciója a közösség támogatta mezőgazdaságból indul ki. Doboz rendszerek esetében a vásárló minden héten vagy meghatározott időszakonként megvásárol egy doboznyi terményt, ami akkor az adott gazdaságban termett. Itt kisebb a fogyasztó elköteleződése, hiszen eldöntheti, hogy megvásárolja-e az adott dobozt vagy sem. Bevásárló közösségek esetében a fogyasztó maga dönti el egy listából, hogy mit és mennyit rendel az adott alkalommal. Fontos különbség a közösség támogatta mezőgazdaság és a bevásárló közösség között, hogy míg az előbbi a termelő kizárólagos megélhetését biztosítja, addig az utóbbihoz inkább csak kockázatmegosztási céllal csatlakoznak a termelők (Benedek et al., 2020).

Termelői piac (helyi termelői piac): olyan piac, ahol a kistermelő a piac fekvése szerinti megyében, vagy a piac 40 km-es körzetében vagy Budapesten fekvő piac esetében az ország területén bárhol működő gazdaságából származó mezőgazdasági, illetve élelmiszeripari termékét értékesíti (2011. évi CXXXV. törvény a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény módosításáról).

Falusi vendégasztal: falusias, tanyasias vagy vidéki környezetben a házi élelmiszerekhez és gasztronómiai hagyományokhoz kapcsolódó tevékenységek bemutatása, és az elkészített élelmiszerek felkínálása helyben fogyasztásra a gazdaság helyén (52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről).

A hazai rövid ellátási lánc definíció megengedi maximálisan egy közbeiktatott szereplő jelenlétét, ám ennek az egyetlen szereplőnek a tényleges formája, feladata még korántsem tisztázott teljes mértékben. Ilbery–Maye (2006) amellett érvelnek, hogy a közvetítők számának minimálisnak kell lenni. Míg mások (Marsden et al., 2000; Renting et al., 2003) ezzel szemben a kiterjesztett értékesítés során megengedik több közvetítő részvételét (például földrajzi eredetmegjelöléssel rendelkező termékek esetében). Kneafsey és munkatársai (2013) definícióját tovább boncolgatva Balázs (2019) leírja, hogy a közvetítők leggyakrabban kiskereskedők, de például az ő értelmezésében a szolgáltatók (malom, vágópont, vágóhíd) már nem tekinthetők annak (2. ábra). Ez a megállapítás számomra is elfogadható, hiszen a gabona beszállítása a malomba, hogy liszt készüljön belőle a feldolgozási folyamat része, nem kötődik még az értékesítéshez.

A tranzakció során a termelő (vagy termelők csoportosulása), illetve a fogyasztó (vagy fogyasztók csoportosulása) mozgása szükséges. Közvetítőn keresztül történő vagy értékesítési ponton megvalósuló értékesítés során mindkét szereplőnek utazni kell ahhoz, hogy az értékesítés megvalósulhasson. Házhozszállítással történő értékesítés esetén csak a termelő (vagy termelők csoportosulása), nyitott gazdaságban történő értékesítés során pedig a fogyasztó (vagy fogyasztók csoportosulása) utazik az értékesítés helyére.

2. ábra: A rövid ellátási lánc közvetítők szerepe

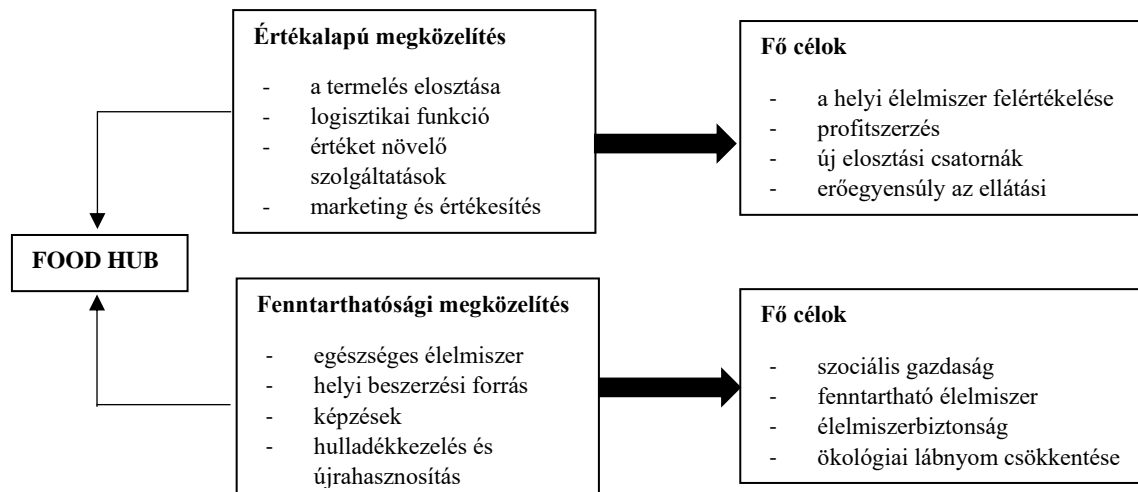


Forrás: Balázs (2019), 43. oldal

A rövid ellátási lánc szereplőinek (termelők, kereskedők, egyéb közvetítők, civil szervezetek, helyi önkormányzatok, intézmények, fogyasztók) együttműködését segíthetik olyan egyének vagy vállalkozások, egyesületek, önkormányzatok, akik mindezen szereplők közötti társadalmi-gazdasági kapcsolatok kialakításával, elmélyítésével foglalkoznak. A térségi szintű önellátás egyre inkább előtérbe kerül, így ezen szereplők munkája a közeljövőben felértékelődni látszik (Delfosse, 2012). Ilyen integrátori szerepkört töltenek be az ún. „**food hub**”-ok. A food hub definíciót az USDA (United States Department of Agriculture – az Amerikai Egyesült Államok Mezőgazdasági Hivatala) alkotta meg. A food hub „*olyan vállalat vagy szervezet, amely aktívan irányítja a helyi vagy regionális termelőktől származó élelmiszerek összegyűjtését, marketingjét és forgalmazását, hogy erősítse a nagy- és kiskereskedelmi, valamint az intézményi kereslet kielégítésének képességét*” (USDA, 2022). Munkájukra azért van szükség, mert a termelők egyedül nem képesek akkora termékmennyiség előállítására, melyek a nagyobb fogyasztók (például kiskereskedelmi láncok, intézmények) igényeit ki tudnák szolgálni, továbbá a food hub munkája nélkül a kereslet és kínálat nem, vagy nagyobb nehézségek árán találna egymásra (Sgroi–Marino, 2022). A food hub-ok motivációi és céljai szerint két irányzat különíthető el

(Barham et al., 2012; Morley–Morgan–Morgan, 2008) (3. ábra). Az értékalapú megközelítés a termelők piacképességének növelését helyezi előtérbe (gazdasági szempontok), míg a másik irányzat a környezeti és társadalmi fenntarthatósági célokat veszi inkább figyelembe.

3. ábra: A food hub-ok működési céljait meghatározó két fő megközelítés



Forrás: Barham et al. (2012), Morley–Morgan–Morgan (2008) és Manikas–Malindretos–Moschuris (2019) alapján saját szerkesztés

A REL-ben a csoporttagok együttműködéséhez elengedhetetlen egy mediátor, aki a tagoknak többféle területen, például a gazdálkodás, az üzleti tervezés, a marketing, az árképzés, a könyvelés, a termelésstervezés, a logisztika terén nyújt segítséget. A mediátorra hárul az egymástól való tanulás és a konfliktusok megelőzésének és kezelésének feladata is (EIP-AGRI Focus Group, 2015).

Franciaországban a helyi élelmiszerrendszerek koordinálásának két fő csoportja különböztethető meg (RnPAT, 2018): az ágazati, valamint a rendszerszintű agrár-élelmiszeripari projektek. Az ágazati projektek a rövidtávú és operatív intézkedésekre alapoznak, általában a mezőgazdasági szereplők kezdeményezik őket és nagyon erősen jellemző rájuk a gazdasági motiváció. A rendszerszintű agrár-élelmiszeripari projekteket a civil társadalommal közösen dolgozzák ki, amelyek esetében a gazdasági kérdések nem feltétlenül dominánsak. Fő céljuk a hozzáadott érték növelése a környezeti és társadalmi szempontok figyelembevételével. Franciaországban létezik már egy olyan önálló szakma, mely fenntartható agrár-élelmiszeripari projektek megvalósítására teszi képessé azt, aki az egyetemi képzést elvégzi. Aki ún. „fenntartható élelmezési területi szakértő”-vé szeretne

válni, annak el kell végezni egy képzést, ahol agráriumhoz, vidékfejlesztéshez kötődő ismereteket sajátít el, majd szakmai gyakorlat keretében megismerkedik a REL többi szereplőjével. A képzés végére képessé válik a mikrorégió igényeinek megfelelő működési stratégia elkészítésére, amely pénzügyileg fenntartható és a szereplők együttműködése révén hosszútávon megvalósítható. A területi szakértőnek megfelelő válaszokat kell találnia:

- napjaink egészségügyi és környezeti problémáira,
- az élelmiszer önrendelkezés elősegítésére és az agroökológiai átmenet biztosítására,
- a terület vállalkozásainak és fogyasztóinak bevonására,
- a fenntartható működtetési kihívásokra (Billion, 2018; Université Côte d'Azur, 2022).

A rövid ellátási lánc számos társadalmi, gazdasági és környezeti hatással rendelkezik. Témámhoz kapcsolódóan csak a társadalmi és gazdasági hatásokat ismertetem a szakirodalom alapján. A REL legfontosabb **társadalmi hatása** leginkább a fogyasztó és a termelő közötti közvetlen (Hinrichs, 2003), már-már baráti kapcsolattal (Chiffolleau, 2009) írható le. A közvetlenül a fogyasztónak történő értékesítés során a tranzakció nemcsak a termékre magára vonatkozik, hanem társadalmi értéket is közvetít (Hinrichs, 2000). A rövid ellátási lánc hozzájárul a hagyományok és a természeti, valamint kulturális értékek megőrzéséhez (Dunay et al., 2018). Thomé és szerzőtársai (2020) a nemzetközi szakirodalmat szintetizáló tanulmányukban leírják, hogy a rövid ellátási lánc fő célja társadalmi szempontból az együttműködés, az integráció és az egyes szereplők szélesebb autonómiája. Az együttműködéshez az interaktív, bizalmon alapuló, méltányos kapcsolatok adnak alapot (Vittersø et al., 2019). A fogyasztók a helyi termelőktől vásárolt termékekhez a magas minőséget kötik (Chambers et al., 2007; Kneafsey et al., 2013), és ez az egyik legfőbb motivációjuk arra, hogy helyi terméket vásároljanak (Mancini et al., 2019). A fogyasztó elköteleződésének további motivációja a helyi gazdaság támogatása (Sautron et al., 2015), illetve - a COVID-19 járvány miatt is - az, hogy biztonságosabban juthat a termékhez, mint a konvencionális csatornákon keresztül (Kiss et al., 2020). A rövid ellátási láncban történő vásárlás a fogyasztók szemléletmódját is megváltoztathatja. A közösségi mezőgazdaságban, dobozrendszerekben való aktív, tevékeny részvétel által a fogyasztók új

ismeretekhez jutnak a gazdálkodási módokkal, termények feldolgozásával, főzési technikákkal kapcsolatban (Torjusten–Lieblein– Vittersø, 2008).

A 2020-as Eurobarometer felmérés (Kantar, 2020) alapján az Európai Unió fogyasztóinak csaknem fele (45 százalék) az ízt, majd az élelmiszerbiztonságot (42 százalék), illetve a termék árát (40 százalék) tartja a legfontosabbnak, amikor élelmiszert vásárol. A fogyasztókat kevésbé érdekli, hogy a termék honnan származik (34 százalék), illetve, hogy milyen beltartalmi értékekkel rendelkezik (33 százalék). Az élelmiszerfogyasztással járó tágabb gazdasági, társadalmi és környezeti dimenziók már kevésbé foglalkoztatják az átlag fogyasztót. Az élelmiszer fenntarthatóságát a válaszok alapján leginkább az határozza meg, hogy mennyire tápláló és egészséges (41 százalék), illetve, hogy minél kevésbé tartalmazzon kemikáliákat (32 százalék). A válaszadók csupán csak negyedének (24 százalék) fontos a fenntarthatóság szempontjából, hogy az élelmiszer rövid ellátási lánc keretében jusson el a fogyasztóhoz. Minden második európai válaszolta azonban azt, hogy a fenntartható étkezés helyi és szezonális ételek fogyasztását jelenti. A válaszadók az élelmiszerrendszer fenntarthatósága szempontjából a legfontosabb szerepet a helyi gazdáknak tulajdonítják (65 százalék), saját szerepüket viszont kevésbé tartják fontosnak (43 százalék).

Ha a kutatás hazai adatait elemezzük, akkor az élelmiszerfogyasztást befolyásoló legfontosabb tényező a termék ára (52 százalék), majd az ízvilág (47 százalék) és a beltartalmi értékek (45 százalék). A magyarok szerint fenntartható az az élelmiszer, ami tápláló és egészséges (59 százalék), amely válasz megegyezik az Európai Unió többi tagállama fogyasztóinak válaszaival. Továbbá fontos, hogy mindenki számára elérhető és megfizethető legyen (43 százalék), és minél kevésbé tartalmazzon vegyszereket (37 százalék). Az, hogy rövid ellátási láncon keresztül jut-e el a fogyasztóhoz, a hazai válaszok csupán 18 százalékánál jelenik meg, míg ez az EU-ban 24 százalék. A magyarok egyetértenek azzal (66 százalék), hogy az élelmiszerrendszer fenntarthatóságához leginkább a helyi gazdák tudnak hozzájárulni, viszont saját szerepüket mi is kisebbnek véljük (37 százalék) (Kantar, 2020). Munkám, illetve a termelőkkel folytatott interjúk alapján úgy vélem, hogy a fogyasztók többsége még ma is az árat nézi meg elsőként, amikor vásárol, csak ezt követi a termék íze, minősége, összetétele, előállítási módja. A helyi gazdaktól elsősorban azért vásárolnak, hogy a régen megszokott ízekkel találkozhassanak, a termelő támogatása sokadik a döntési sorban.

Ha a **gazdasági hatásokat** vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy a helyben előállított élelmiszer vásárlásával hozzájárulhatunk a helyi gazdaság fejlesztéséhez, hiszen a tőke nem áramlik ki a térségből (Hughes et al., 2008). Pozitív hatásnak tekinthető, hogy az alternatív élelmiszer hálózat a helyi gazdasághoz kapcsolódva új munkahelyeket teremt, a helyben élők használatába adja a termőföldet, illetve bevonja a családtagokat a gazdálkodásba (Mundler–Laughrea, 2016). A gazdaság több szegmenséhez kapcsolódva multiplikátor hatást vált ki (Renting et al., 2003). Benedek és szerzőtársai (2020) a multiplikátor hatás négy dimenzióját azonosították: kibocsátás, foglalkoztatás, jövedelem és hozzáadott érték. A nemzetközi szakirodalmat vizsgáló kutatásukban rávilágítottak arra, hogy a helyből származó élelmiszer pozitív hatással van ugyan a helyi gazdaságra, ám minden esetben figyelemmel kell lenni az adott terület sajátosságaira. Mundler–Laughrea (2016) kanadai felmérése az alternatív élelmiszer hálózat foglalkoztatási hatását vizsgálta, melynek eredményeként megállapították, hogy a vizsgált területen (Quebec három települése) a helyi gazdaságok átlagosan 4 FTE (Full-Time Equivalent, azaz teljes munkaidő egyenérték) új munkahelyet teremtenek, ellentétben a 2,5 FTE quebeci átlaggal. A gazdasági befolyásnál pedig figyelemreméltóbb a társadalmi kohézió szintjének növelésére gyakorolt hatása.

A gazdaságok sokszor fognak bele tevékenységük bővítésébe (**diverzifikáció**). A nemzetközi szakirodalomban nincs egyetértés arra vonatkozóan, hogy mi is tartozik ténylegesen a diverzifikáció témakörébe. A „többtevékenységűség” (pluriactivity) a farmdiverzifikációhoz kapcsolódó legtágabb fogalom, mely a gazdálkodók gazdaságon belüli (on-farm), illetve azon kívüli (off-farm) jövedelemszerző, vagy akár bevételt nem generáló tevékenységét is magában foglalja (Fuller, 1990). Ilbery (1991) azonban inkább a gazdaságban zajló, de a főtevékenységtől eltérő tevékenységeket érti diverzifikáció alatt, mint például a turizmus vagy a tevékenységek hozzáadott értékének növelése (termékfeldolgozás, közvetlen értékesítés). Van der Ploeg és Roep (2003) a gordiuszi csomót azzal vágják át, hogy a tevékenység mélyítéséről, illetve szélesítéséről beszélnek. Mélyítés, tehát az erőforrások vertikális integrációja a feldolgozás vagy a rövid ellátási láncban történő értékesítés elindításával. Szélesítés, tehát a meglévő erőforrások egyéb területeken történő alkalmazása, mint például turisztikai célokat szolgáló bemutató gazdaság kialakítása. Az on-farm és off-farm diverzifikáció kombinálásával csökkenthető a tevékenység pénzügyi kockázata (Mishra–Fannin–Joo, 2014).

A gazdasági hatások között szót kell még ejteni az árprémium kérdéséről is. A nemzetközi szakirodalomban nincs egyetértés arról, hogy a fogyasztók ténylegesen

hajlandóak-e magasabb árat fizetni a termelői termékekért, és amennyiben igen, akkor ez mekkora többletet jelent. Carpio és Isengildina-Massa (2009) kimutatták, hogy azok a fogyasztók fizetnek magasabb árat, akik a termelői terméknek jobb minőséget tulajdonítanak, mint a konvencionális termékeknek. A fogyasztók a több országra kiterjedő WTP (Willingness To Pay – fizetési hajlandóság) kutatások alapján 9-27 százalékkal magasabb árat hajlandóak fizetni a termelői vagy kézműves termékekért (Dogi et al., 2014; Garcia, 2014; Willis–Carpio–Boys, 2016). Chambers és szerzőtársai (2007) szerint a fogyasztókat a vásárlástól leginkább eltántorító tényezők a magas ár és a vásárlással járó kényelmetlenségek. Mindezek tehát nem támasztják alá teljes mértékben az alternatív élelmiszer hálózatban elérhető árprémiumot. Bár ahogy Balázs (2019) leírja, a gazdák nem is a többletjövedelemért, hanem a fogyasztói elismerésért és a kisebb környezetterhelésért köteleződnek el a rövid ellátási lánc mellett.

Fontos szempont, hogy a termelő saját és családjá megélhetését biztosítani tudja, de a közvetlen termelői értékesítés elindítása mögött összetettebb indokok húzódnak meg. Az egészséges élelmiszerek fenntartható módon történő előállítás, és ezáltal a társadalom jólétéhez, egészségéhez való hozzájárulás érzése mindenképp megemlítendő (Izumi–Alaimo–Hamm, 2010; Jarosz, 2008; Michel-Villarreal–Vilalta-Perdomo–Hingley, 2020). A „szubjektív beágyazottság” két szintje (társadalmi és környezeti) hozzájárul a termelői motivációk megértéséhez (Schoolman et al., 2021). A beágyazottság arra utal, hogy a széles értelemben vett vállalkozások hogyan kapcsolódnak az őket körülvevő társadalmi-gazdasági környezethez (Polanyi–Arensberg–Pearson, 1968). A szubjektív beágyazottsághoz *„a nagyobb emberi és ökológiai közösségekkel való kapcsolat, függőség és felelősség érzése [társul], amelyekkel egy adott, viszonylag korlátozott földrajzi területen osztozunk”* (Schoolman et al., 2021, 241. oldal). A kisebb gazdák, akik kevésbé profitmaximalizálók, mint nagyüzemi társaik, szívesebben választják a közvetlen értékesítést fő megélhetésként, továbbá fogékonyabbak a hagyományos mezőgazdasági technikák iránt is. Hazai kutatás keretében Benedek–Fertő (2015) megállapította, hogy a termelői motivációk között a közvetlen értékesítéssel elérhető árprémium kevésbé ösztönző.

Marsden és szerzőtársai (2000) az alternatív élelmiszer hálózatot és így a rövid ellátási láncot is a vidékfejlesztés fontos elemének tekintik. A hazai LEADER program 2014–2020 programozási időszakra vonatkozóan 2018. évi adatgyűjtés alapján kiderült, hogy a 103 működő Helyi Akciócsoport Helyi Fejlesztési Stratégiájában miként jelenik meg a rövid ellátási lánc fejlesztés. A rövid ellátási lánc fejlesztése kiemelt helyen szerepel az

akciócsoportok stratégiai tervei között. A 2018. február 22-ig megjelent 429 helyi felhívás csaknem 27 százalékára nyújthattak be helyi termék-előállítással foglalkozó vállalkozók pályázatot. Az általuk kínált megoldási javaslatok sok esetben innovatívak, országos szinten is követendő példák. Nagy hangsúlyt helyeznek a hálózati együttműködésre, a REL-szerű koordinált értékesítésösztönzésre. Megjelenik a helyi igény a közösségi feldolgozók, szociális farmok, bemutató gazdaságok kialakítására és továbbfejlesztésére. Több térség is saját helyi termék védjegy kidolgozásán, illetve tartalommal való megtöltésén fáradozik (Inzsöl–Hegedüs, 2018).

Összefoglalva a szakirodalom elemzése alapján megállapítható:

(1) **Az alternatív élelmiszer hálózat** elsősorban a fősodró mezőgazdaság és a globalizáció elleni egyfajta lázadást fejez ki. Ellentétbe kerül a helyi és a globális, illetve az alternatív és a konvencionális. Bár az említett definíciók között gyakran átjárás tapasztalható, így nem húzhatók meg élesen a határok. A konvencionális élelmiszerrendszer gyakran az alternatív, vagy még inkább a helyi zászlója alatt igyekszik minél több fogyasztót megnyerni, míg a helyi sok esetben egyre inkább konvencionálissá válik. Az alternatív élelmiszer hálózat minden szereplőjétől megkövetel bizonyos fokú alkalmazkodást. Előtérbe kerül benne a társadalmi, gazdasági és környezeti fenntarthatóság szem előtt tartása. Nincs egységesen elfogadott definíciója, ami annál inkább igaz, hogy más-más nézeteket vallanak az észak-amerikai (politikai kontextus, fősodorral szembenő) és az európai kutatók (vidéki kisk gazdaságok megélhetése, vidékfejlesztés eszköze).

(2) Az alternatív élelmiszer hálózatot vizsgálók a fogalom további kutatása, illetve leszűkítése során definiálták a rövid élelmiszerláncot, melyet a hálózat részének tekintenek. A kezdeti meghatározás (rövid élelmiszerlánc) az EU szakpolitikájába már **rövid ellátási lánc**ként került be, illetve ezt használja a hazai terminus is a Vidékfejlesztési Program meghatározása alapján. Vannak olyan meghatározások, amelyek a fogyasztó és a termelő közötti új kapcsolatot, a termékkel járó információk értékét és a termék minőségét hangsúlyozzák, nem fordítanak azonban figyelmet a közbeiktatott közvetítők minimális számára, míg mások épp ezeket emelik ki. Az újabb kutatások megegyeznek abban, hogy a földrajzi távolság, vagy a helyi jelleg hangsúlyozása a tudományos vizsgálódás szempontjából félrevezető. Balázs (2019) szerint a rövid ellátási lánc fogalom használatának előnye, hogy nem próbálja mindenáron meghatározni a helyi fogalmát, illetve földrajzi

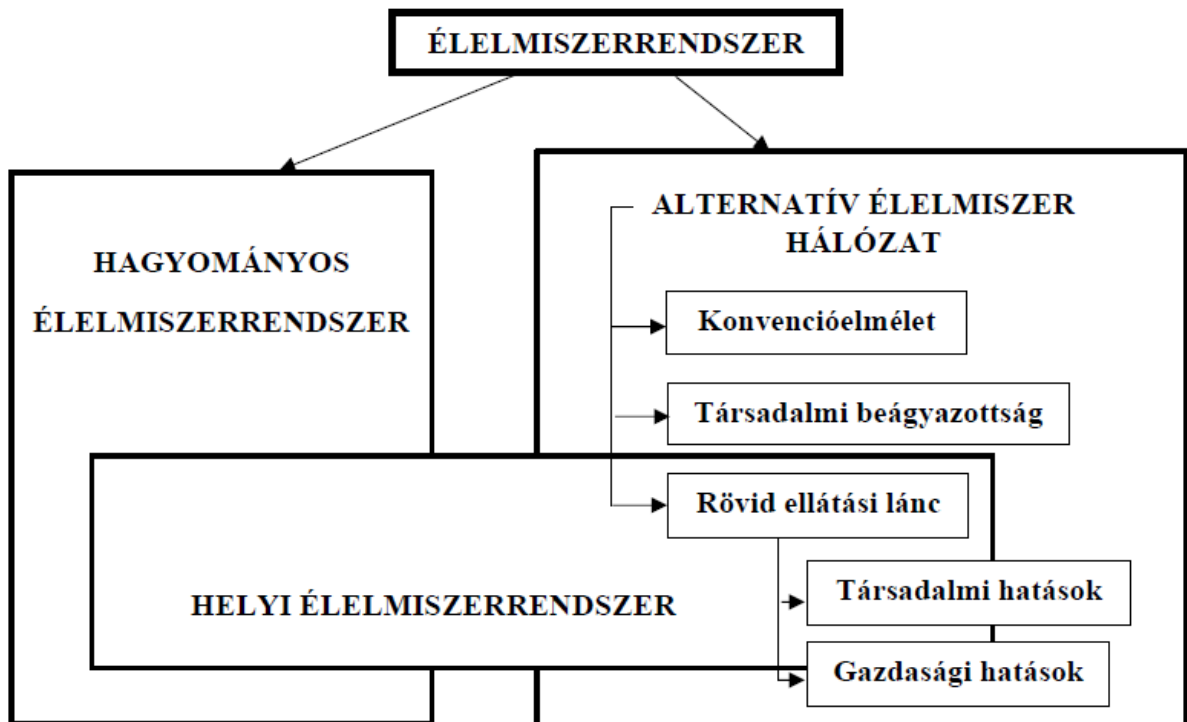
határait, hanem a termelő és a fogyasztó közötti kapcsolat minőségét tartja a legfontosabbnak.

(3) **A helyi élelmiszerrendszerben** használt legfőbb értékesítési mód a rövid ellátási láncban történő értékesítés. Marsden és munkatársai (2000), illetve Renting és munkatársai (2003) által kifejlesztett rövid ellátási lánc fogalom szerint a közvetlen személyes kapcsolat, illetve a térbeli közelség alapján létrejövő értékesítés a helyi élelmiszerrendszerben realizálódik. A fogyasztó a helyi élelmiszerhez kötődő pozitív tartalmú attitűdök miatt túlmisztifikálhatja ezen termékeket. Tudományosan ugyanis nem igazolt, hogy a helyi minden esetben jobb vagy fenntarthatóbb, mint a konvencionális.

Szintetizálva az előbbi fogalmakat (alternatív élelmiszer hálózat, rövid ellátási lánc és helyi élelmiszerrendszer) elmondható, hogy ezen definíciók egyszerre használatosak a szakirodalomban, egymással jelentős átfedést képezve, illetve olykor egymás szinonimájaként jelennek meg. Ennek oka, hogy a tudományos diskurzusban leginkább az alternatív élelmiszer hálózat, illetve a rövid ellátási lánc terjedt el, ám ezen fogalmak a fogyasztók számára kevesebb jelentéstartalommal bírnak, mint a helyi élelmiszerrendszer. Ezért történhet meg az, hogy a jobb közérthetőség miatt még ma is a helyi termék/élelmiszer (local food) kifejezést használja a szakirodalom, holott több kutatás is azt a megállapítást tette, hogy a helyi mint fogalom, nem megfelelő kutatómódszertani alkalmazásra.

A rövid ellátási lánc elméleti keretét tárgyaló szakirodalom feldolgozását tehát a hagyományos élelmiszerrendszerből kialakuló alternatív élelmiszer hálózat, valamint a helyi élelmiszerrendszer oldaláról közelítettem meg. Röviden tárgyaltam a konvencióelméletet és a társadalmi beágyazottság kérdéskörét, majd így jutottam el a rövid ellátási lánc ismertetéséhez, melynek témámhoz kapcsolódó társadalmi és gazdasági jellemzőit foglaltam össze (4. ábra).

4. ábra: Az élelmiszerrendszer kutatásának elméleti kerete a szakirodalom tükrében



Forrás: Feenstra (1997); Kneafsey et al. (2013); Maye és Kirwan (2010) alapján saját szerkesztés

2.3 A rövid ellátási lánc a hazai szakirodalom alapján

Az elmúlt évtizedben a helyi élelmiszer hazánkban is felértékelődött. A hazai kutatások elsősorban esettanulmányokra, primer kutatásokra támaszkodnak, mivel hivatalos statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, a KSH Agrárcenzus (KSH, 2020) is csak nagyon kevés adatot szolgáltat a témakörben.

Az általam hozzáférhető, hazai tudományos szakirodalmat elemeztem, melyek a rövid ellátási lánc kutatásához szorosabban kapcsolódnak. Módszerként a szisztematikus szakirodalmi áttekintést (PRISMA - *Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses*) választottam. Azt a módszertant alkalmaztam, hogy minden potenciálisan kapcsolódó szakirodalmat összegyűjtöttem az általam hozzáférhető adatbázisokban, majd az előzetesen meghatározott kritériumok alapján válogattam be őket

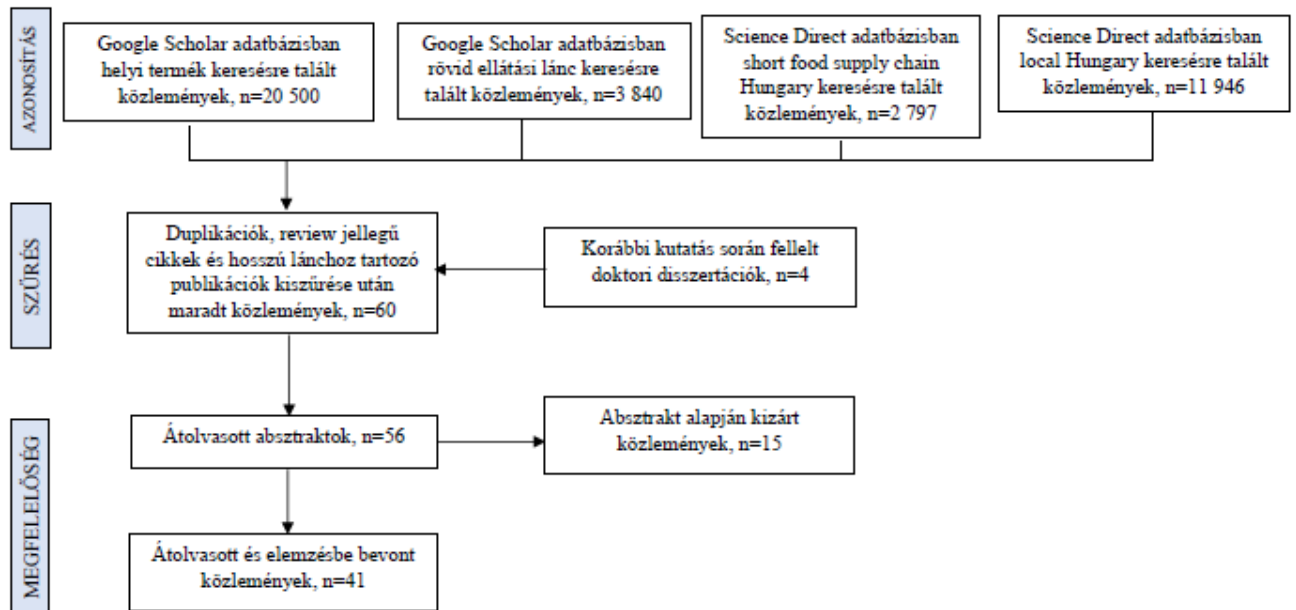
az elemzésbe (Mulrow, 1994). A kutatás módszertanához ötletadóként Benedek–Fertő–Szente (2020) által a rövid ellátási láncok multiplikátor hatásáról készített szakirodalmi áttekintést használtam. Tanulmányukban a PRISMA irányelveket használták (Beller et al. 2013; Moher et al. 2009), melyek számomra is keretbe foglalták a kutatást. A meta-analízist az általam hozzáférhető Google Scholar és a Science Direct adatbázisában folytattam le. Négy kifejezésre futtattam le a keresést:

- rövid ellátási lánc
- helyi termék
- short food supply chain Hungary
- local food Hungary

A „helyi termék” kifejezést azért vontam be a keresésbe, mert a legkorábbi hazai kutatások még ezek értékesítését elemezték, míg a „rövid ellátási lánc” mint kutatási téma csak 2011 körül jelent meg. A keresést 2021 áprilisában végeztem, majd 2022 februárjában ismét aktualizáltam. A keresési feltételeket nem szűkítettem aszerint, hogy a közlemény mikor jelent meg, hiszen arra is kíváncsi voltam, hogy a tématerület kutatása mikor kezdődött hazánkban.

A keresések eredményeként megjelenő találatok közleménycímeit tekintetem át következő lépésként, majd ezután következett a relevánsnak ítélt absztraktok áttanulmányozása. Így jutottam el oda, hogy megkaptam azt a kört, melyet teljes terjedelmében átolvastam. Sajnos a keresés alapján nemcsak a rövid, de a hosszú (vagy hagyományos/konvencionális) ellátási láncokra vonatkozó szakirodalmak is megjelentek a listázott közlemények között, mely sokkal több találatot jelentett, mint ami a kutatásom szempontjából releváns. Így szűkítettem le a több ezres kört 56 szakirodalomra, melyet kiegészítettem az általam korábban már tanulmányozott, kapcsolódó doktori disszertációkkal (4 db). A végső elemszámba nem vontam be az úgynevezett „review” jellegű munkákat az esetleges duplikációk elkerülése érdekében, viszont az eredmények között szerepeltettem őket, hiszen fontos következtetésekre jutottak, melyek segítették a rövid ellátási lánc hazai kutatásának fejlődését. Az átolvasott, és az elemzésbe bevont közlemények száma végül 41 lett (5. ábra).

5. ábra: A szisztematikus hazai szakirodalmi kutatás folyamata a PRISMA módszer szerint

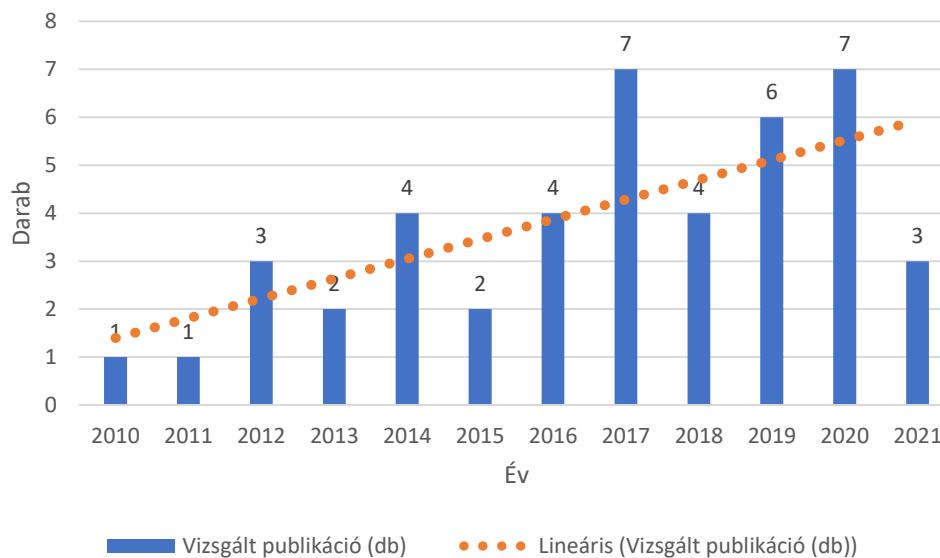


Forrás: saját adatgyűjtés Moher et al. (2009) in: Benedek–Fertő–Szente (2020) alapján

A hazai szakirodalomban a rövid ellátási láncokhoz kapcsolódó kutatások csak a 21. század első évtizedének végén kezdődtek meg (6. ábra). A témakörrel foglalkozó legkorábbi szakirodalom 2007-es keltezésű, de mivel összefoglaló jellegű közlemény volt, így az elemzésbe nem vontam be. Az alapvető fogalmi meghatározásokat a kezdeti fázisban leginkább csak átvették a téma kutatói, majd később kezdődött a külföldi definíciók, kutatási módszertanok hazai viszonyokra történő adaptálása. Felfutást a kutatások számában 2014-ben figyelhattunk meg. Valószínűsíthető, hogy a korábban megkezdett kutatómunka erre az időszakra érett be, illetve a 2014–2020-as európai uniós programozási időszak tervezése is ekkorra datálható. A szakpolitikai döntések meghozatalához a tudományos kutatások is hozzá kellett, hogy járuljanak. Nemcsak a tudományos életben került előtérbe a téma, de a fogyasztók is egyre tudatosabbakká váltak az élelmiszerrel kapcsolatos döntéseik során. Mind többen figyelembe veszik a környezeti, gazdasági szempontokat, mikor vásárlással kapcsolatos döntéseiket hozzák. Ez a tendencia a közlemények számában is megmutatkozik a 2017-es évtől kezdődően. Majd a 2020-as év ismét nagy lendületet adott a témának. Nemcsak hazánkban, de az egész világon felértékelődött a helyi élelmiszer a koronavírus járvány hatásaként, mely a kutatókat is vizsgálódásra ösztönözte. A tématerület

íránt elkötelezettek elsősorban a fiatalabb korosztályhoz tartoznak. Az ún „review” jellegű munkák nagyobb számú megjelenése is 2017-re tehető, mely napjainkban egyre népszerűbb. A publikációk számában növekedés tapasztalható.

6. ábra: A vizsgált hazai szakirodalmak megjelenésük éve szerint

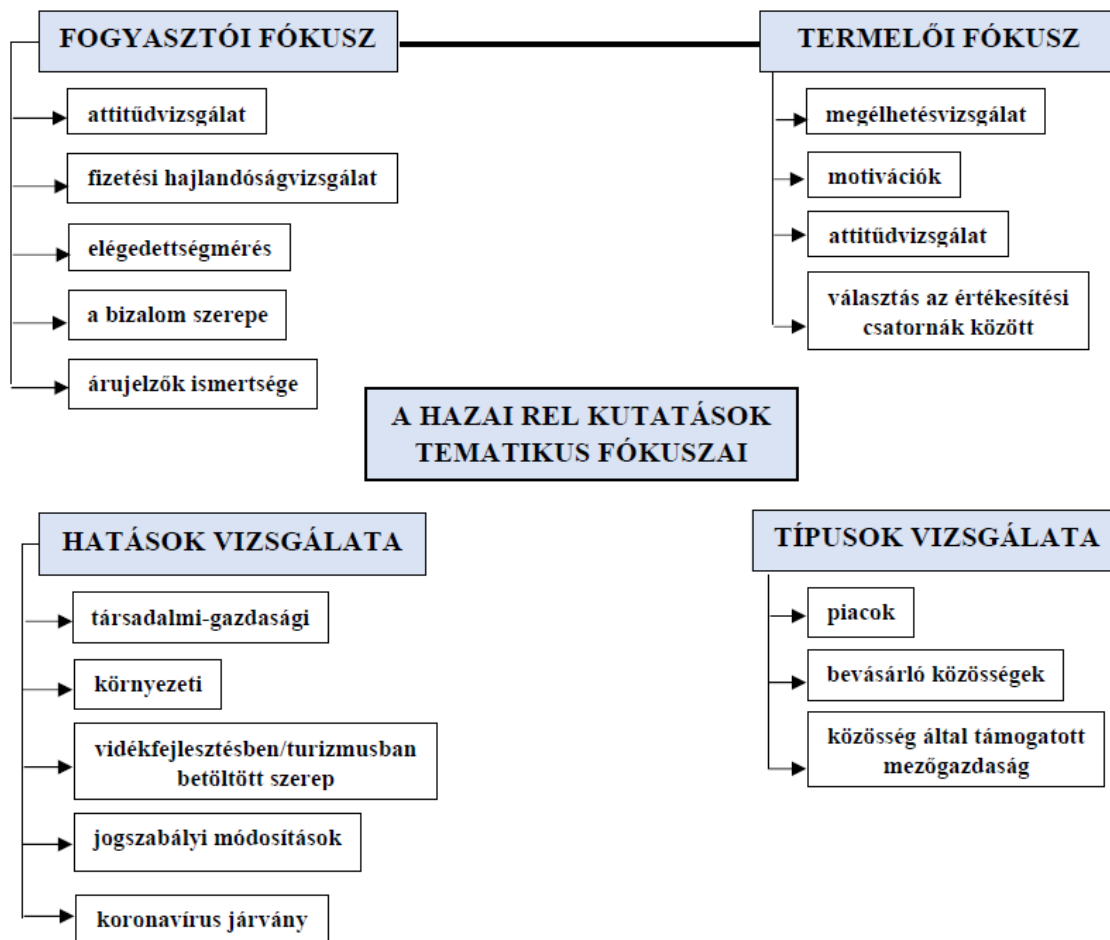


Forrás: saját adatgyűjtés Google Scholar és Science Direct adatbázisai alapján (2022. február)

A vizsgált hazai publikációk 61 százaléka volt kvantitatív kutatás, negyede kvalitatív, 14,6 százalék mindkét csoportba besorolható.

A tématerületek szerinti vizsgálatokat négy csoportba soroltam (7. ábra). Fogyasztói vagy termelői szempontú (gyakori, hogy egy közleményben mindkettő szerepel) kutatásokkal találkozhatunk leginkább, melyek a kérdőívezés módszertanával gyűjtöttek adatokat, és azokat különféle statisztikai módszerekkel elemezték. A fogyasztói vizsgálatok elsősorban a vásárlási motivációkkal, a fizetési hajlandósággal, a REL-hez kötődő attitűdökkel foglalkoznak. Néhány esetben találkozunk a közvetlen értékesítés nagymértékben jellemző bizalom témakörének kutatásával, illetve ehhez kapcsolódóan a védjegyek és a földrajzi árujelzők szerepével. A termelőket érintő kutatásoknál szintén kedvelt téma a motivációk és az attitűdök vizsgálata (például Ajzen tervezett magatartás modelljének használatával), valamint a megélhetés kérdése. Számos szakértőt foglalkoztat, hogy milyen szempontok szerint választanak a gazdák a közvetlen értékesítési csatornák között.

7. ábra: A vizsgált hazai szakirodalmak tematikus fókuszai 2009 és 2022 között



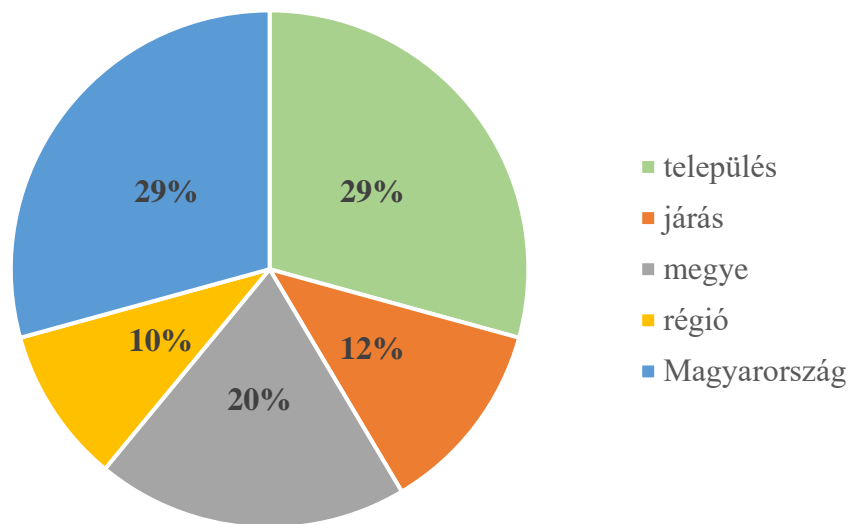
Forrás: saját adatgyűjtés (2022. február) a Google Scholar és a Science Direct adatbázisai alapján

Több kutatás foglalkozik a rövid ellátási lánc társadalmi-gazdasági, vagy környezeti hatásainak vizsgálatával. A REL a vidékfejlesztés fontos eszköze, melynek több aspektusát állították a szakértők a kutatás középpontjába. 2020-ban megjelentek azok a publikációk, melyek a koronavírus járvány közvetlen értékesítésre gyakorolt hatásait elemezték. A jogszabályi módosítások, szakpolitikai javaslattétel jelenti a kutatások gyakorlati hasznosításának legfontosabb kivetülését, így a hazai szakirodalomból ezek sem hiányozhatnak. Negyedik fókuszterületként a REL különféle típusait (például a piacok, bevásárló közösségek és a közösség által támogatott mezőgazdaság) azonosítottam, melyeket szintén több szempont szerint kutattak.

Az első kutatási kérdés arra vonatkozott, hogy milyen fő irányok jellemzőek a hazai rövid ellátási lánc kutatásokban. Itt először azzal a feltevessel éltem, hogy a hazai kutatások főként átvették a nemzetközi szakirodalmi eredményeket, a fő irányok a termelői és fogyasztói szempontú kutatásokra fókuszálnak. A meta-analízis alapján megállapítható, hogy a magyarországi kutatásokban a keresleti és kínálati tényezőkön túl fontos területet jelentenek a rövid ellátási lánc hatásaira (társadalmi, gazdasági, környezeti) vonatkozó kutatások, továbbá típusainak vizsgálata.

Magyarország egészét lefedő kutatások mellett elsősorban kisebb földrajzi egységeket (régió, megye, járás, település) vizsgáló szakirodalmakkal találkozhatunk. A tanulmányozott szakirodalmak háromnegyede Magyarország valamely kisebb földrajzi egységét vonta be a vizsgálatba. Ezek között legnagyobb arányt a települési szintű kutatások képviselik (29 százalék), majd ezt követik a megyei szintű elemzések (20 százalék) (8. ábra).

8. ábra: A hazai szakirodalom által vizsgált közigazgatási egységek 2009 és 2022 között



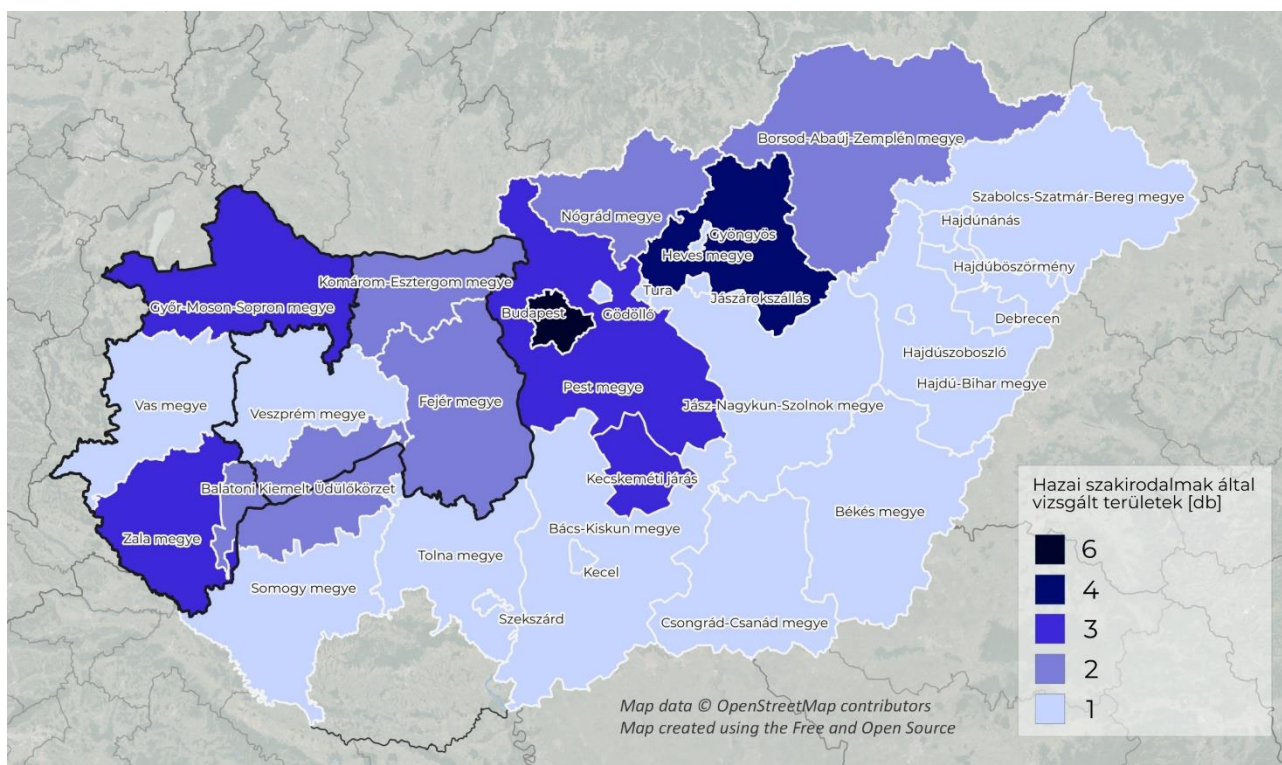
Forrás: saját adatgyűjtés a Google Scholar és a Science Direct adatbázisai alapján (2022)

Ha a konkrét helyszíneket nézzük, akkor a legtöbb kutatás Budapestet érinti, melynek oka lehet, hogy a felvevőpiac (nemcsak a lakosságszám, de a jövedelmi viszonyok és az iskolázottság miatt is) a főváros esetében a legerősebb. A további kutatás során érdekes vizsgálati területet jelenthet a budapesti, illetve a vidéki eredmények összehasonlítása. A

megyei bontást vizsgálva megállapítható, hogy Vas megye csak két, a Nyugat-dunántúli régió egészét vizsgáló elemzés (Kalmárné Hollósi–Vargova, 2010; Kacz et al., 2017) részeként szerepel a fellelt hazai szakirodalmak között (9. ábra).

Kifejezetten Vas megyét vizsgáló kutatás tehát nem készült, ami miatt hiánypótlónak is tekinthető a dolgozat.

9. ábra: A hazai szakirodalmak által vizsgált területek 2009 és 2022 között



Forrás: saját adatgyűjtés a Google Scholar és a Science Direct adatbázisai alapján (2022)

A négy felsorolt fókuszterület közül kutatási témámhoz legközelebb a termelői fókusz, illetve a rövid ellátási lánc típusainak vizsgálata áll. Így ezen két témakör hazai kutatási eredményeivel, sajátosságaival részletesebben is foglalkozom.

A rövid ellátási lánc hazai típusainak vizsgálata közül az elemzett szakirodalmakban a piacok, a bevásárló közösségek, illetve a közösség által támogatott mezőgazdasági rendszerek képviselik a legnagyobb arányt. A témakört az elmúlt években több doktori disszertáció keretében is vizsgálták, mely szintén erősíti az újdonság jelleget.

A közvetlen értékesítés legelterjedtebb csatornái Magyarországon **a hagyományos és termelői piacok** (Juhász, 2012; Csikné Mácsai, 2014; Kujáni, 2014a; Szabó, 2017). A kedvező jogszabályi és támogatáspolitikai környezetnek, és a helyi termékek előtérbe

kerülésének köszönhetően azonban a termelői piacok számának növekedése Magyarországon országos szinten is megfigyelhető. Hazánkban a termelői piacok terjedését a fogyasztói kereslet növekedése (Szabó, 2014) és a hazai, illetve uniós támogatási rendszerek is elősegítették. A termelői piacok látogatói körében a tudatos vásárlókat, a fiatalabb és képzetesebb, az egészséges és hazai termékeket előtérbe helyező fogyasztókat találjuk. Fogyasztói attitűdváltozás eredményeképpen kialakult egy olyan vásárlói réteg, mely fogyasztási döntéseit a saját és családja egészségére gyakorolt pozitív hatásokon túl a helyi gazdaságra, közösségre és a környezeti fenntarthatóságra vonatkozóan is felelősséggel hozza meg. Ez a fogyasztói csoport jellemzően a helyben termelt élelmiszert, illetve a közvetlen értékesítési csatornákat részesíti előnyben (Gonda, 2014; Gulyás, 2017). Szabó (2017) bebizonyította, hogy *„a termelői piacok termékei iránti kereslet egyik legmeghatározóbb eleme a bizalom, melynek alapja a termelőkről és a termékekről kapott megfelelő mennyiségű információ”* (115. oldal). Leírta továbbá azt is, hogy a termelők általában több értékesítési csatornát is használnak a termelői piac mellett. Vizsgálatában a termelők 73 százaléka árusította a termékeit többféle csatornán keresztül. Nezdei (2020) a Balatoni Kiemelt Üdülőkörzet piachelyeit vizsgálta, és megállapította, hogy a piacterek – a működtetői célokhoz igazodóan – turisztikai attrakció szerepét töltik be, és mint ilyenek fontos szerepet játszanak a helyi gazdaságfejlesztésben. Rámutatott arra is, hogy a piacok tényleges és elméleti vonzáskörzete jelentősen eltér egymástól a vizsgált területen. A szőládi, litéri és vászolyi piacok esetében szinte csak a környező településekről érkeznek termelők, nem használják ki a 40 km-es körzet adta lehetőségeket. A piacterek az esetek 60–82 százalékában a helyi lakosság, valamint a városkörnyéki népesség friss élelmiszer beszerzési forrását jelentik.

A közösség által támogatott mezőgazdaság, illetve a bevásárló közösségek vizsgálatában hazai vonatkozásban alapműnek számít Réthy–Dezsény (2013) útmutatója, mely bemutatja kialakulásukat, a fő típusokat, illetve ismerteti a fellelhető nemzetközi jó gyakorlatokat. Az útmutató praktikus tanácsokat is megfogalmaz a termelői-fogyasztói közösségek elindításával kapcsolatosan. Az első közösségi mezőgazdasági kezdeményezés 1999-ben indult Magyarországon. A hazai gazdaságok ökológiai vagy vegyszermentes gazdálkodást folytatnak, alapvetően kisebb területen, 1-10 hektáron gazdálkodnak. Figyelemmel a környezetterhelés csökkentésére rövidebb távolságra, 40-100 km-en belülre szállítják terményeiket. Előfordul az is, hogy több termelő összefog, és így teszik változatosabbá a kosarak tartalmát. Kerül bele a friss zöldségen, gyümölcsön kívül tojás,

tejtermék, tartósított élelmiszer is. A közösség által támogatott mezőgazdasági forma térnyerését gátolja fogyasztói oldalról ismertségének hiánya, az itt kapható termékek alacsony feldolgozottsági szintje, az erős szezonális és sok esetben a termékek kedvezőtlen kiszerezése. REL-ekkel foglalkozó lelkes önkéntesek, civil szervezetek oldaláról hiányzik a megfelelő kapacitás, továbbá a fejlődést akadályozza a nem kellőképpen kidolgozott jogszabályi környezet (Kacz et al., 2017).

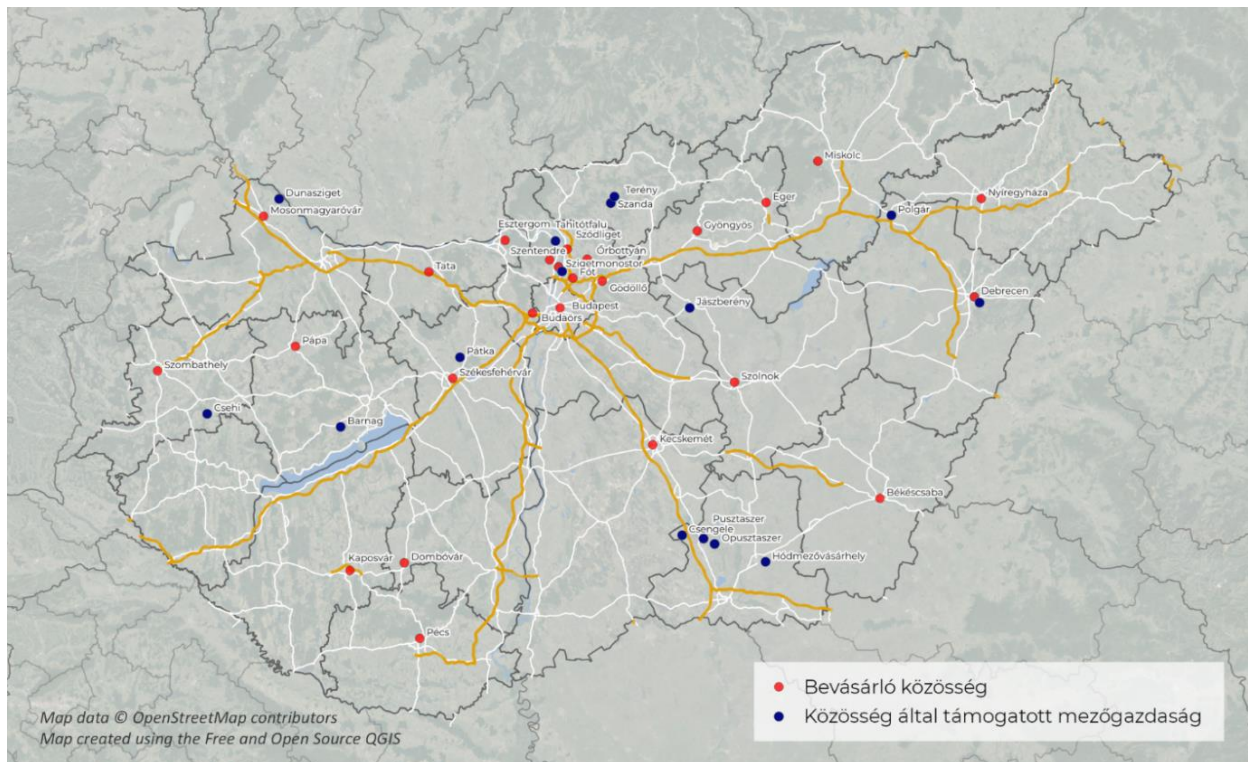
A közösség által támogatott mezőgazdaságnál kisebb mértékben lazább termelő-fogyasztó kapcsolatot kívánnak meg a bevásárló közösségek vagy vásárlói körök. A hazai bevásárló közösségek 5 típusba sorolhatóak, melyből hármat Lőrincz és szerzőtársai (2017) azonosítottak, és amelyet Bakos (2019) további két típussal egészített ki. Ezek alapján megkülönböztethetőek a személyes, a közösségi, az intézményi, a hibrid és online közösségi térben szerveződő rendszerek.

Bakos (2019) doktori értekezésében vizsgálta a kosártagok fogyasztói magatartását is, amely alapján megállapította, hogy *„a fenntartható és tudatos élelmiszerfogyasztást preferáló kosártagok/fogyasztók a hibrid életstílust képviselő posztmodern etikus fogyasztók típusjegyeivel jellemezhetők a leginkább és nem a demográfiai jellemzőik, hanem életstílus jegyeik, értékrendjük szerint alkotnak egy homogén csoportot. Olyan hívószavak készítetik őket a vásárlói közösségekben történő vásárlásra, mint a megbízhatóság, visszakövethetőség, egészség, frissesség, környezetbarát és a helyi/környékbeli gazdák támogatása”* (115. oldal). Vizsgálta továbbá a bevásárló körök térbeli elhelyezkedését az országban, amely alapján megállapította, hogy az ország északi tengelyén helyezkednek el elsősorban és jellemzően városi terekben, nagyobb városokban működnek, ahol a fizetőképes kereslet is magasabb.

A rövid ellátási lánc jellemző típusainak elemzése során nem lehet figyelmen kívül hagyni a **koronavírus járvány** hatásait sem, hiszen jelentősen átalakította azt. A COVID-19 járvány még inkább ráirányította a figyelmet a helyben beszerezhető, helyben előállított élelmiszerekre (Nemes et al., 2020). Sorra alakultak a fogyasztói csoportok, a bevásárló közösségek még több tagot láttak el. Magyarországon jelenleg 15 közösség által támogatott gazdaság működik, melyek a Tudatos Vásárlók Egyesületének honlapja (Tudatos Vásárlók Egyesülete, 2020) szerint 2020-ban több, mint 1000 fogyasztót láttak el friss terményekkel. A Nyíregyházi Kosár kosárközösség (Nyíregyházi Kosár, 2020), a Kislépték Egyesület (Kislépték Egyesület, 2020) és a Tudatos Vásárlók Egyesületének (Tudatos Vásárlók Egyesülete, 2020) kereső adatbázisa alapján 2021 májusában 27 bevásárló közösség

működött hazánkban, további 33 helyen pedig elindult a szervező munka, amely hatalmas előrelépésnek tekinthető az elmúlt évekhez képest (10. ábra).

10. ábra: Működő bevásárló közösségek és közösség által támogatott gazdaságok Magyarországon, 2021



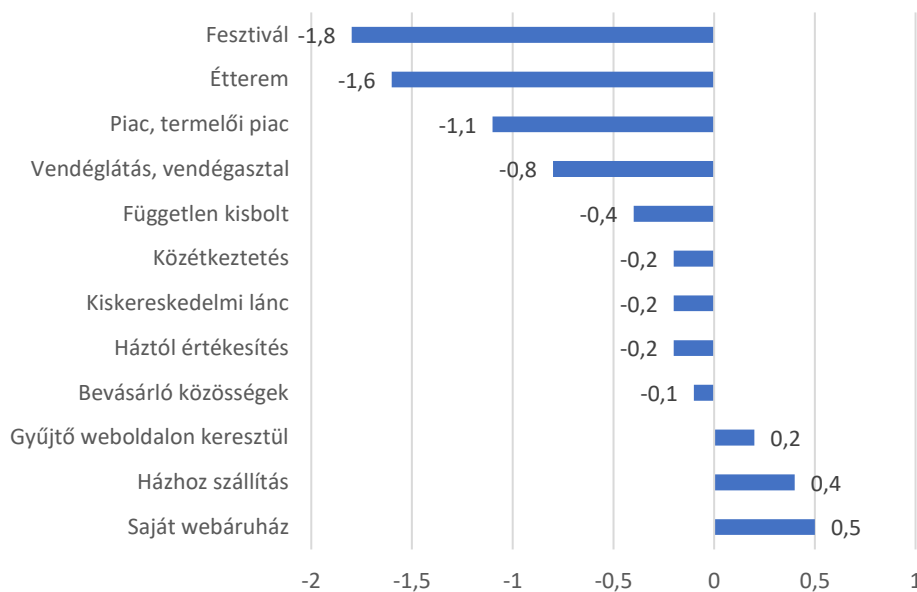
Forrás: Tudatos Vásárlók Egyesülete, Nyíregyházi Kosár, Kislépték Egyesület (2020) alapján saját szerkesztés

Benedek és szerzőtársai (2020) a járvány első hullámának kezdeti időszakában kérdeztek meg 136 termelőt országosan, hogy tevékenységüket hogyan befolyásolta a pandémia, illetve milyen változtatásokat vezettek be a korlátozások kapcsán. A válaszadók 59 százalékát negatívan érintette a járvány. Azon gazdák, akiknél nem csökkent az értékesítési volumen, új csatornákon jelentek meg, illetve változtattak marketingstratégiájukon. 10 százalékuk a járvány időszaka alatt viszont képes volt növelni eladásait.

A kutatás alapján a 3–5 millió Ft éves árbevételt elérő, vagyis a „közepesen nagy” kistermelők között fordult elő a legnagyobb arányban növekedés. Ennek oka valószínűleg, hogy ők már több értékesítési csatorna egyidejű alkalmazására is képesek, így a váltás nem

rengette meg működésüket. Ahogy a korábbiakban is látható volt, a járvány előtt a termelői piac jelentette a legfontosabb értékesítési csatornát, emellett azonban a termelők még 4–5 másik csatornát is használtak. A legnagyobb csökkenés a fesztiválok, vásárok, a vendéglátás és a piacok tekintetében volt megfigyelhető, ezzel egyidőben viszont a házhoz szállítás és az online értékesítés jelentősége növekedett (11. ábra). A felmérésben a megkérdezettek ötfokozatú Likert-skálán adhatták meg válaszaikat: 1 - egyáltalán nem használja; 5 - nagyon fontosnak tartja. A személyes kapcsolat a vásárló és a termelő között, illetve a gyors reagálás képessége (megjelenés az online térben, házhozszállítás erősítése vagy bevezetése) kulcsfontosságúnak bizonyult a kutatás alapján a nehézségek átvészelésében.

11. ábra: Változások az egyes marketingcsatornák fontosságában a COVID-19 járvány előtt és alatt



Forrás: Benedek et al. (2020) alapján saját szerkesztés

Nemes és szerzőtársai (2020) számos innovatív, jó példát gyűjtöttek össze azzal kapcsolatban, hogyan válaszoltak rugalmasan a problémákra a kistermelők:

- Dunakeszi Kispiac: autós „drive-in” piaccá alakult, érintésmentes átadással.
- Pancs Gasztroplacc (Budapest): online rendelés és átvételi pont. Lényegében bevásárló közösséggé alakultak alig pár nap alatt.
- Prémium Piac (Szeged): a járvány idején jött létre a teljesen új piac.

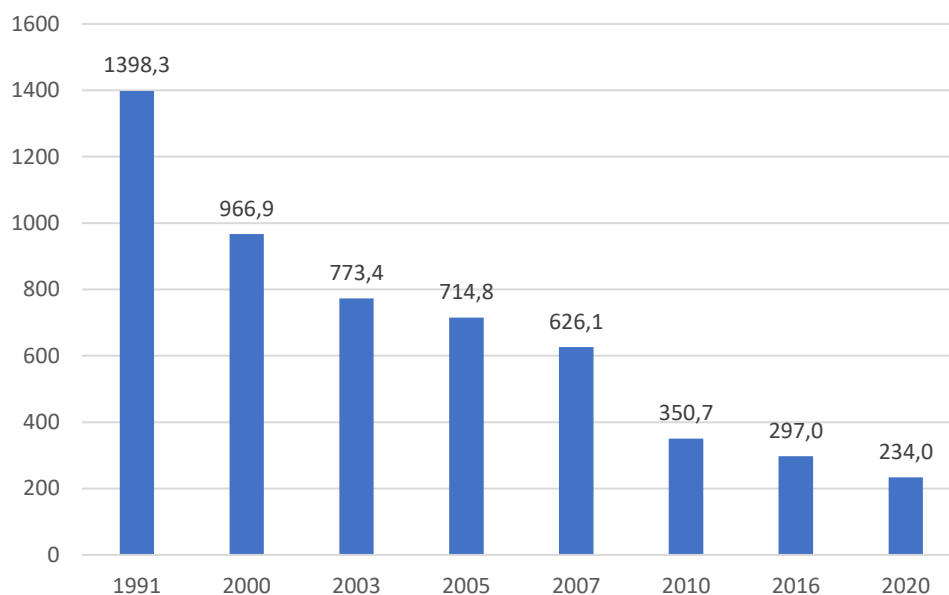
A termelői fókuszot előtérbe helyező hazai kutatások kiemelt figyelmet szenteltek a célok, attitűdök és motivációk vizsgálatára. Dunay és szerzőtársai (2018) Ajzen tervezett magatartás modelljét felhasználva vizsgálták a hazai zöldség- és gyümölcsstermesztők viselkedését a közvetlen értékesítésre vonatkozóan. Megállapították, hogy a termelők gazdasági és nem gazdasági célok miatt egyaránt fordulnak a közvetlen eladáshoz, mint értékesítési csatornához. A jövedelemszerzés mellett fontos számukra a fenntarthatóság, a természeti és kulturális örökség védelme és saját lelki jóllétük is. Azok a termelők, akik elsődleges csatornaként használják a közvetlen értékesítést, elengedhetetlennek tartják az előállított termék állandó magas minőségét, viszont kevésbé nyitottak a támogatási forrásokra és a gazdaságuk modernizálására, melyet Juhász (2012) kutatása is alátámaszt.

A termelői oldal fejlődésének gátat szabhat a napjainkban megfigyelhető generációváltás, vagyis az idősödő gazdálkodók túlsúlya, a heterogén (nem optimális) üzemméret és a gazdálkodók által maguk előtt látott bizonytalan jövőkép (Kacz et al., 2017). Kiss és Ruskai (2020) 214 termelőt kérdeztek meg az őket érintő problémákról. A válaszok alapján nehézségként jelenik meg, hogy ezen termelői kör csak korlátozottan fér hozzá támogatásokhoz, hiszen nincsenek olyan pályázati kiírások, melyek kifejezetten nekik szólnának, továbbá a jogszabályi háttér sem működésükre szabott. Igény lenne közös termelői boltra, mely erős együttműködést tetelez fel a beszállítók között. A termékválaszték szélesítése és a közvetlen kapcsolatot erősítő programok, rendezvények növelhetnék a piacokra érkező vásárlók számát.

Az Agrárgazdasági Kutatóintézet több szempontból is vizsgálta a rövid ellátási lánc szereplőit. Ezek közül itt érdemes megemlíteni az egyéni gazdaságok megélhetésben betöltött szerepének kutatását (Hamza–Tóth, 2006). Tanulmányuk összefoglaló részében ismertetik, hogy az egyéni gazdaságok nagyon színes képet mutatnak, hiszen a statisztikai kategóriába tartozó egyéni gazdaságok nagy hányada nem valódi gazdaságnak, csupán háztartásnak tekinthető, amelyek elsősorban önellátásra termelnek. Ezt felismerve a KSH (KSH, 2020) a 2020-as Agrárcenzus során már új gazdaságküszöböt vett figyelembe a felmérés során. Erre azért volt szükség, mivel nemzetközi összehasonlításban a magyar gazdaságok száma rendkívül magas. Oka, hogy például a 2010-es Általános Mezőgazdasági Összeírás során a felmért gazdaságok közel 60 százaléka csak saját fogyasztásra termelő gazdaság volt. A gazdaságok több mint 45 százalékában nem érte el az évi 1000 eurót a standard termelési érték (KSH, 2021). Az új gazdaságküszöb alapján megadott adatokból újraszámoltam a 2010–2016-os adatokat a jobb összehasonlíthatóság érdekében. Mindezek

mellett a mezőgazdasággal foglalkozó gazdaságok száma a rendszerváltás óta folyamatosan csökken (12. ábra).

12. ábra: A mezőgazdasággal foglalkozó gazdaságok számának alakulása (ezer darab) 1991 és 2020 között



Forrás: Mácsai et al. (2012); KSH (2016); KSH (2020) alapján saját szerkesztés

Hamza és Tóth (2006) a mezőgazdasággal foglalkozó gazdaságok számának csökkenését előidéző folyamat megfordítása érdekében több javaslattal is éltek, például a magyar mezőgazdaság vidékfejlesztési célú támogatását hangsúlyozták, illetve arra hívták fel a figyelmet, hogy a vidéki népesség megtartása érdekében nem elegendő a mezőgazdasági célokat szem előtt tartani, de az egyéb ágazatok összehangolt fejlesztése is szükséges. Előremutató munkájukban hangsúlyozták a diverzifikáció és a gazdálkodók képzésének szükségességét.

A hazai és nemzetközi szakirodalom általam fellelhető eredményeinek témához kapcsolódó megállapításai alapján úgy vélem, hogy Magyarország előtt még hosszú fejlődési út áll, hogy fel tudjon zárkózni a nyugat-európai és az észak-amerikai szinthez a rövid ellátási lánc területén. A követendő jó példák azonban adóttak, és már megkezdődött az a folyamat, amely az út alapköveit lefektette. A téma terület gyakorlati életben való

tanulmányozása alapján elmondhatom, hogy a koronavírus járvány ugyan a termelők körében is érezte negatív hatásait, ám az első hullám okozta sokkból felocsúdva a termelők rugalmasan reagáltak a piaci igényekre, és az eddig megszokott értékesítési csatornák helyett újakat is bevezettek. A vásárok, fesztiválok által jelentett bevételkiesést saját online értékesítés elindításával, intenzívebb marketinggel, új közösségekhez csatlakozással ellensúlyozták. A termelők körében érzékelhető elöregedés is lassan megfordulni látszik. Egyre több fiatal költözik vidékre a nagyobb városokból, és ott újratekve, új, fiatalos szemlélettel fognak bele a gazdálkodásba, egészséges, innovatív termékeket állítanak elő. A terményeket, termékeket először talán csak saját felhasználásra termelik, de a sikert látva többen feleslegükkel már ellátják a környékbelieket, majd következő lépésként megjelennek a legközelebbi termelői piacon is. Le kell szögezni azonban azt is, hogy ezek a trendek inkább csak az ország fejlettebb területeire igazak. A kisebb, nehezen megközelíthető, elszigetelt falvak elnéptelenednek. Pozitív változás, hogy a helyi termékeket a vendéglátóipari egységek egyre inkább használják. A kis mennyiségben előállított, minőségi élelmiszerek azon éttermek körében keresettek leginkább, akik vendégeiknek szezonális, vagy akár hetente változó étlapot kínálnak. A jogalkotók célja, hogy a közétkeztetésbe is minél inkább bekerüljenek ezek a termékek. A szektor szereplői előtt hatalmas munka áll, melyet csak összehangolt és átgondolt fejlesztési lépésekkel lehet megvalósítani. A folyamat megkönnyítése érdekében dolgozatomban szeretném felvázolni egy hatékonyan működtethető, mikroregionális szintű rövid ellátási lánc mintamodelljét.

A szakirodalmakat összefoglaló táblázatban a közleményeket megjelenésük éve szerint soroltam fel, és kiemeltem több szempontot, mint a kutatási téma, a vizsgált sokaság, terület, valamint alkalmazott módszertan (4. táblázat).

4. táblázat: A rövid ellátási lánchoz kapcsolódó, a kutatás során vizsgált hazai szakirodalmak összefoglaló táblázata

Forrás	Kutatási téma, kérdéskör	Vizsgált sokaság, adatok forrása	Időbeliség	Térbeliség	A kutatás jellege	Módszertan
Troján – Varga – Kalmárné Hollósi, 2009	Állati eredetű helyi termékek értékesítési lehetőségeinek vizsgálata	Esettanulmány 2 db (állati eredetű termékek)	2007	Győr-Moson-Sopron megye és Burgenland (Ausztria)	Kvalitatív	Esettanulmányok és nemzetközi szakirodalom feldolgozása
Kalmárné Hollósi – Vargova, 2010	Helyi termék értékesítési gyakorlatok átvételének vizsgálata Ausztriából	Lakossági kérdőív (n=591)	2009	Nyugat-dunántúli régió, Burgenland (Ausztria)	Kvantitatív	Kérdőívek elemzése leíró statisztikai módszerekkel
Balázs, 2012	A helyi élelmiszerrendszer fejlődésének vizsgálata, jogszabályi módosítások hatásai	2 esettanulmány	2012	Magyarország, Gödöllő, Szekszárd	Kvalitatív	Hazai és nemzetközi szakirodalmi áttekintés, esettanulmányok feldolgozása
Mácsai et al., 2012	A közvetlen értékesítés szerepe és lehetőségei	Hazai és nemzetközi szakirodalom, statisztikai adatbázisok, mezőgazdasági kkv-k: borászatok (n=26), zöldség- és gyümölcs termesztők (n=21), tejtermelők (n=8)	2012	Magyarország	Kvalitatív	Hazai és nemzetközi szakirodalmi áttekintés, mélyinterjúk esettanulmányok feldolgozása
Szabó – Juhász, 2012	A piacok szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszer-ellátási láncban, fogyasztói attitűdvizsgálat, termelői motivációk a piaci értékesítés kapcsán	1. Magyarországi piacok és vásárok adatbázisának összeállítása 2. a piacvezetők, a piacon értékesítő termelők (n=202), valamint a fogyasztók (n=1029)	2012	Magyarországi piacok	Kvantitatív	Strukturált interjúk, online és papíralapú kérdőívek főkomponens-, klaszter- és keresztábra-elemzések, varianciaanalízis
Benedek et. al., 2013; Benedek – Fertő, 2015; Benedek – Fertő – Molnár, 2018	A rövid ellátási láncok hazai sajátosságai, gazdatípusok, piaci értékesítési döntések, piacok vonzaskörzete, online értékesítés	20 piac, különböző piactípusok (hagyományos, termelői, biopiac), 142 termelő	2013. április-június	Budapest, Debrecen, Tura	Kvantitatív	Kérdőív, statisztikai módszerek: két modell felállítása, Kruskal–Wallis-teszt, fél nem paraméteres módszer, robusztus varianciabecslés
Juhász – Szabó, 2013; Szabó, 2017	Hazai termelői piacok vizsgálata piacszervezői, termelői és fogyasztói szempontból	Piacszervezők (n=47), termelők (n=41), fogyasztók (n=283)	2016. augusztus-2017. február	Magyarország	Kvantitatív	Statisztikai adatok (KSH, TeIR, NÉBIH), keresztábra-, főkomponens-, klaszterelemzések, korrelációs számítás, varianciaanalízis, SERVQUAL
Csíkné Mácsai, 2014	Mezőgazdasági termékek közvetlen értékesítésének vizsgálata	Termelői kérdőív (n=136), fogyasztói kérdőív (n=1015), mélyinterjúk gazdaságokkal (n=21)	2011	Magyarország	Mindkettő	lineáris regresszió, faktoranalízis, klaszteranalízis, korrelációs számítások, varianciaanalízis és kétmintás T-próba, Ajzen tervezett magatartás modellje

Kujáni, 2014a	Rövid ellátási lánc modellek alkalmazhatóságának vizsgálata	Magyar (n=41) és francia (n=36) gazdaságok elemzése	2010-2013	Homokháti tanyavilág	Mindkettő	IDEA-modell, főkomponens elemzés
Szabó, 2014	A rövid ellátási lánc hazai vizsgálata, típusai, a fenntartható működtetés vizsgálata, lehetőségek, veszélyek feltárása	Hazai és nemzetközi szakirodalom, EUROSTAT, KSH adatbázisok	2014	nem releváns	Kvalitatív	Szakirodalmi áttekintés, EUROSTAT, KSH adatbázisok elemzése
Szente et al., 2014	Helyi élelmiszerek fogyasztói megítélése	Fogyasztói kérdőívek (n=1000)	2014	Magyarország	Kvantitatív	Reprezentatív lakossági felmérés elemzése statisztikai módszerekkel, khi-négyzet próba, varianciaanalízis, WTP vizsgálat
Olajos – Szilágyi, 2015	A rövid ellátási lánc szerepe a közfoglalkoztatásban	Borsod-Abaúj-Zemplén megyei adatbázisok, önkormányzati adatszolgáltatás	2015	Borsod-Abaúj-Zemplén megye	Kvalitatív	Szakirodalmi elemzés és önkormányzati adatbázisok, szakpolitikai javaslatlattétel
Balázs–Pataki–Lazányi, 2016	Közösség által támogatott mezőgazdaság helyzete Magyarországon	Interjúk: CSA gazdaság (n=5), CSA fogyasztó (n=13), döntéshozó (n=3); kérdőívek: fogyasztó (n=83)	2012-2013	Magyarország	Kvantitatív	Félig strukturált mélyinterjúk, kérdőívek, keresztábra elemzés
Balogh, 2016	Női fogyasztók kézműves élelmiszerekkel kapcsolatos fogyasztói magatartásvizsgálata	Fogyasztói kérdőíves (n=479) felmérés	2013. március-május	Kelet-Magyarország	Kvantitatív	Nem paraméteres eljárások (Mann-Whitney-próba, Khi-négyzet próba, Kruska-Wallis próba, klaszteranalízis)
Kiss – Nagyné Demeter, 2016	Helyi piacok összehasonlító vizsgálata Heves és Pest megyében, vidéki és fővárosi piacok összehasonlítása gazdasági és marketing oldalról, vásárlói elégedettségmérés	Fogyasztói (n=216) és termelői (n=106) kérdőíves felmérés eredményei	2016. február-március	Heves és Pest megye	Kvantitatív	Khi-négyzet próba, Cramer-féle asszociációs együttható
Kóródi, 2016	Helyi termékek turisztikai hasznosíthatóságának vizsgálata, helyi termelői piacsabályozások összehasonlítása	3 ország 3 régiójának esettanulmányai	2016	Franciaország, Egyesület Királyság, Magyarország	Kvalitatív	Esettanulmányok összehasonlító vizsgálata
Kacz et al., 2017; Gombkötő et al., 2017	A közösség által támogatott mezőgazdaság helyzete a Nyugat-dunántúli régióban (gazdaságok életképessége, létjogosultsága)	Fogyasztói (n=103) és termelői kérdőívek (n=32) elemzése	2015. vége-2016. eleje	Nyugat-dunántúli régió	Kvantitatív	Problémafa
Kujáni, 2017	A rövid ellátási láncok tervezési feltételei a hazai kistérségekben	5 francia és 2 magyar LEADER HACS esetében végzett primer kutatás	2013-2015	Franciaország, Magyarország (Zala Termálvölgye Egyesület és Börzsöny-Duna-Ipoly Vidékfejlesztési Egyesület)	Mindkettő	SYAL indikátorok vizsgálata a helyi élelmiszerrendszerre vonatkoztatva

Li et al., 2017	A mezőgazdasági termelők éghajlatváltozással kapcsolatos kockázati megítélésének és az alkalmazkodási magatartásának vizsgálata	KSH, véletlenszerűen kiválasztott gazdaságok (n=219)	2015	Veszprém és Tolna megye	Kvantitatív	útelemzés
Nagyné Demeter – Szűcs – Koncz, 2017	A rövid ellátási láncok sikerességének vizsgálata a földrajzi elhelyezkedés és a kínálat szempontjából	Két megyében termelők és piacok elhelyezkedésének vizsgálata	2017	Komárom-Esztergom és Heves megye	Kvalitatív	Szekunder adatok elemzése
Nezdei – Mohos, 2017; Nezdei, 2020	Piacok vonzáskörzeteinek vizsgálata	Primer kutatás a piachelyek üzemeltetői körében	2015. december – 2016. március	Balaton Kiemelt Üdülőkörzet	Kvantitatív	Helyszíni megfigyelés, mélyinterjúk
Tóth-Kaszás et al., 2017	Helyi termelők megélhetésének vizsgálata	Termelői kérdőívek (n=98)	2015-2016.	Zala és Somogy megye	Kvantitatív	Keresztábra elemzések
Barna et al., 2018	Fogyasztói attitűdvizsgálat az alternatív étrendeket követők esetében a helyi termékek vonatkozásában	Fogyasztói felmérés (n=502)	2017-2018	Magyarország	Kvantitatív	Kérdőíves kutatás vizsgálata statisztikai módszerekkel: Kihí- négyzet próba, varianciaanalízis, főkomponens analízis
Dunay et al., 2018	Közvetlen értékesítésben való részvétel vizsgálata termelői oldalról (célok, attitűdök)	zöldség- és gyümölcsstermesztők (n=136)	2018	Magyarország (Budapest, Kecel)	Kvantitatív	Ajzen tervezett magatartás modellje, személyes interjúk, faktorelemzés, klaszteranalízis
Gombkötő – Varga – Teschner, 2018	Termelői piacok értékesítői oldalról történő vizsgálata	Termelői felmérés (n=30)	2017	Közép-dunántúli régió	Kvantitatív	Kérdőív és mélyinterjúk feldolgozása, varianciaanalízis, korreláció
Bakos, 2019	Vásárlói közösségek sajátosságai és térbeli mintázatai	Lakossági kérdőív (n=817), kosárlakosság tagok (n=297), székelyföldi lakosság (n=114), kosárszervezőkkel készített interjúk (n=26)	2016	Magyarország, Székelyföld	Mindkettő	Kérdőívek, mélyinterjúk, fókuszcsoportos interjúk, keresztábra elemzés, főkomponens- és klaszterelemzés
Balázs, 2019	Alternatív élelmiszer-hálózatok szocioökonómiai elemzése	esettanulmány (n=44), fókuszcsoportok, műhelybeszélgetések, országos reprezentatív kérdőíves felmérés	2010-2017	Magyarország	Mindkettő	Hazai és nemzetközi szakirodalom feldolgozása, együttműködő kutatás, esettanulmányok elemzése
Bertalan et al., 2019	Termelők motivációi a közvetlen értékesítésre, alkalmazott értékesítési csatornák vizsgálata	Termelői felmérés (n=118)	2016. március- június	Magyarország	Kvantitatív	Kérdőívek statisztikai módszerekkel történő elemzése
Kuslits – Kocsis, 2019	Az alternatív és a konvencionális fogyasztási helyszínek fogyasztói közötti értékrendbeli különbségek, ár- érték arányhoz való viszonyulásuk	Budapesti szupermarketek, hagyományos, termelői és biopiacok fogyasztói (n=156)	2017. május	Budapesti piacok és szupermarketek	Kvantitatív	Klaszterelemzés (Ward-módszer)

Péter – Illyés, 2019	Helyi értékesítés szerepe Csíkszereda és vonzásokörzetében	Termelői kérdőívek és interjúk (n=77)	2016-2017.	Csíkszereda és vonzásokörzete	Kvantitatív	Keresztábra elemzések
Vincze – Antal, 2019	A rövid ellátási láncok problémafája, fejlesztési lehetőségeinek cél- és eszközrendszere, piacok és közösség által támogatott mezőgazdasági rendszerek vizsgálata, fogyasztói attitűdök	Szekunder adatok: KSH, AKI, NAV, civil szervezetek Primer adatok: termelői interjú 10 db, fogyasztói kérdőív 79 db	2018. ősz – 2019. tavasz	Termelői interjúk: Budapest, Jászárokszállás Fogyasztói kérdőívek: Pest, Nógrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Bács-Kiskun megyék	Kvantitatív	termelői mélyinterjúk, fogyasztói kérdőívek, problémafa, célfa
Benedek et al., 2020	Koronavírus járvány hatása a közvetlen értékesítésre, a személyesség szerepe	termelők (n=136)	2020. április 6- május 12.	Magyarország	Kvantitatív	Kérdőíves felmérés
Kápolnai – Nagyné Molnár, 2020	A bevásárló közösség fogalmi megközelítése Magyarországon	Tartalomelemzés 25 bevásárló közösség esetében	2019	Magyarország	Kvalitatív	Tartalomelemzés, interjúk, résztvevő megfigyelés
Kiss – Ruszkai, 2020	A közvetlen értékesítés problémái, lehetséges megoldások	Termelői felmérés (n=214)	2018. augusztus- december	Budapest és térsége, Gyöngyös és térsége	Mindkettő	Primer kutatás elemzése statisztikai módszerekkel
Neulinger et al., 2020	Fogyasztói jóllét vizsgálat a hazai alternatív élelmiszer hálózatokban	Mélyinterjúk (n=23) a hazai alternatív élelmiszer hálózatok fogyasztói körében	2018. július- december	Budapest	Kvalitatív	Interjúelemzés deduktív és induktív módszerekkel
Orbán, 2020	Piaci vásárlók vásárlási szokásainak felmérése, illetve a helyi termékek értékesíthetősége, többlet-fizetési hajlandóság	Primer kutatás: fogyasztói kérdőívek (n=410), termelői interjúk (n=30)	2020. január- február	Kecskeméti járás	Kvantitatív	termelői mélyinterjúk, fogyasztói kérdőívek statisztikai elemzése
Szegedyné Fricz, 2020	Helyi termékek fogyasztói szempontú vizsgálata	Lakossági kérdőív (n=1000)	2016. december	Magyarország	Kvantitatív	Leíró statisztika és klaszteranalízis
Török – Agárdi, 2020	Társadalmi vállalkozások gasztronómiai lehetőségei a rövid ellátási láncok bevonásával	3 társadalmi vállalkozás vizsgálata	2018. vége- 2019. eleje	Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér és Tolna megye	Kvalitatív	Szakértői interjúk
Kovács, 2021	A rövid ellátási lánc helyzete Hajdú-Bihar megyében	Termelői kérdőív (n=24)	2020	Debrecen, Hajdúszoboszló, Hajdúnánás, Hajdúböszörmény	Kvantitatív	Leíró statisztika
Madarász – Sulyok – Szmulai, 2021	A helyi termékek iránti kereslet a Balatont turisztikai céllal felkeresők körében	Balatont üdülési céllal felkeresők körében végzett kérdőíves felmérés (n=417)	2019 tavasz	Balaton környéke	Kvantitatív	Matematikai-statisztikai módszerek
Nagy-Pető, 2021	Helyi termékek fogyasztói preferenciáinak vizsgálata	Fogyasztói kérdőíves felmérés (n=500)	2019	Magyarország	Kvantitatív	Leíró statisztika és keresztábra elemzés

Forrás: Saját adatgyűjtés, 2021-2022

2.4 A hazai rövid ellátási láncokhoz kapcsolódó jogi szabályozás és pénzügyi támogatások

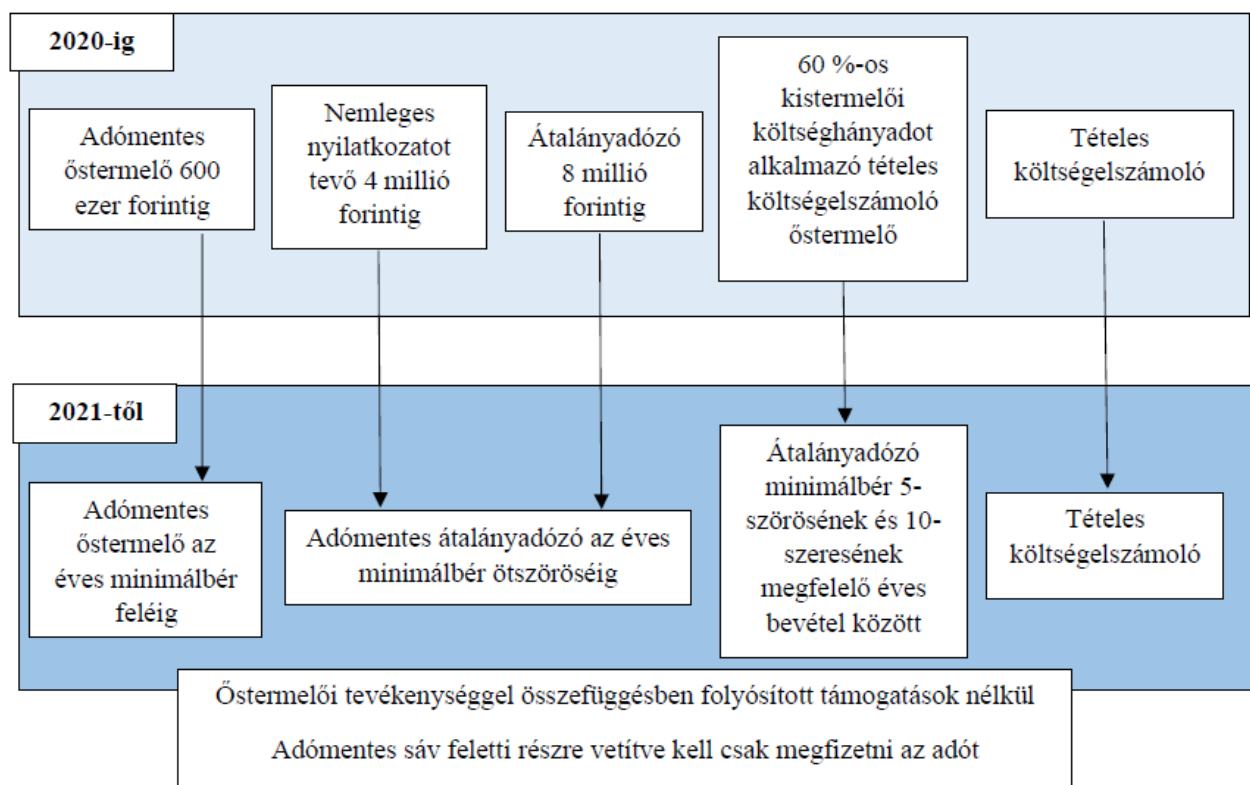
A rövid ellátási láncok hazai kezdeményei első ízben városi környezetben vetettek gyökeret a 21. század első évtizedének végén. A helyi élelmiszerek népszerűsítésének „szabadságharcosai” nem kímélve időt, energiát és anyagi forrásokat indították útjára ezen korai kezdeményezéseket, melyek elsődleges célja az volt, hogy a városi lakosságot a környéken előállított terményekkel lássák el (Kovách–Kristóf, 2009; Szabadkai, 2010). A kezdeti lépések finanszírozásához jellemzően az Európai Unió által támogatott projektek szolgáltak, melyek kísérleti jelleggel – olykor a fogyasztói igényeket megelőzve – vezettek be új megoldásokat a termelő és a vásárló összekapcsolása terén (Karner, 2010). A fejlődést segítette, hogy a helyben megtermelt élelmiszerek kultúrája a rendszerváltás után is erős tudott maradni. Hazánkban – ahogy Közép-Kelet-Európa többi államában is – sokan műveltek konyhakertet a ház körül vagy a városok peremterületein található hétvégi házaknál. A szabadidős tevékenység mellett sokszor a szűkös megélhetés vagy a hiánygazdaságból adódó nehézségek kényszerítették rá a lakosságot a háztáji gazdálkodásra (Sík, 1992).

A 2010-es évektől lezajló **jogszabályi módosítások** is hozzájárultak a közvetlen termelői értékesítés megerősödéséhez (M1 melléklet). 2010-ben látott napvilágot a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről szóló 52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet (röviden kistermelői rendelet), mely az Európai uniós szabályozással összhangban bizonyos könnyítéseket fogalmazott meg a **kistermelők** számára a higiéniai feltételeket tekintve. A rendelet lehatárolta az értékesítés földrajzi és felvevőpiac szerinti határait, illetve meghatározta az értékesíthető termékek körét, maximálisan eladásra kínálható mennyiségeit.

Két év múlva pedig megjelent az a rendelet, mely a **termelői piacok** működését szabályozza (A helyi termelői piacokon történő árusítás élelmiszer-biztonsági feltételeiről szóló 51/2012. (VI. 8.) VM rendelet). A hagyományos és termelői piacokon történő értékesítés terjedt el leginkább Magyarországon (Mácsai et al., 2012; Szabó, 2017). A 2000-es évek eleje óta a piacon történő értékesítés aránya a becslések szerint folyamatosan 4-5 százalék körül mozog (Szabó, 2017), tehát a konvencionális értékesítési csatornák térnyerése sem tudta visszaszorítani (Bakucs–Fertő–Szabó, 2012). A piaci értékesítés népszerűségét alátámasztja, hogy több termelő számára elérhető, nagyobb hagyományokkal rendelkezik,

illetve kisebb rugalmasságot követel meg, mint az újszerű, alternatív értékesítési módok. A közösségi értékesítésben elsősorban a fiatalabb korosztályhoz tartozó, magasabban kvalifikált termelők vesznek részt (Benedek–Fertő–Molnár, 2018). A jogszabályi módosítások lendületet adtak ugyan az ágazat fejlődésének, ám a jogalkotókra, civil érdekképviseleti szervezetekre háruló munka még korántsem ért véget. A dolgozat írása közben látott napvilágot azonban három olyan módosítás is, mely épp ezen munkák értékét és létjogosultságát ismerte el. Az egyszerűsítést szolgálta a családi gazdaságokról szóló törvény (2020. évi CXXIII. törvény a családi gazdaságokról), melynek értelmében 2021. január 1-től új működési formák jöttek létre (13. ábra).

13. ábra: A mezőgazdasági termelőkre vonatkozó adózási szabályok 2020 előtt és 2021-től



Forrás: Balogh és Boros-Tóth (2020) alapján saját szerkesztés

A törvény a mezőgazdasági őstermelők, az őstermelők családi gazdaságának és a családi mezőgazdasági társaság működését szabályozza. Az adózási szabályok is egyszerűsödtek a törvény hatására. Az eddig évi 600 ezer forint helyett az éves minimálbér felére (hosszvetőlegesen 1,2 millió forint) emelkedett az a határ, amely alatt a termelőknek nem

kell személyi jövedelemadó bevallást készíteniük. Ezt meghaladó éves jövedelemszint felett az őstermelők választhatnak az átalányadózás és a tételes költségelszámolás között. A határok itt is növekedtek, megközelítőleg 10, illetve 20 millió forintra (az eddigi 8 millió forint helyett). Az adómentes határ átlépése esetén csak az a feletti összegre vetítve kell megfizetni az adót. Az őstermelői tevékenységgel összefüggésben folyósított támogatások nem minősülnek bevételnek, azok adómentessé váltak.

A rövid ellátási lánc működtetésén dolgozó szakemberek, szakpolitikusok, civil szervezetek közbenjárására **módosult a kistermelői rendelet**. A kistermelők kérése meghallgatásra talált, és immár termékeik **az ország egész területén értékesíthetőek** végső fogyasztónak, továbbá kiskereskedelmi vagy vendéglátó létesítménynek. **Kivételt képeznek ez alól az általuk feldolgozott állatok húsából készített termékek**, melyekre továbbra is a gazdaság helyétől számított 40 km-es körzet, az adott megye vagy a főváros, mint értékesítési határ, terület vonatkozik. A módosításban található jelentős, a termelők életét megkönnyítő kiegészítés, hogy a kistermelői tevékenységet segítő **az értékesítés mellett a termelést és a feldolgozást is végezheti a kistermelővel egy háztartásban élő személy, valamint hozzátartozója** (házastárs, bejegyzett élettárs, nagykorú gyermek, testvér, szülő, nagyszülő) **és alkalmazottja is**.

A helyi élelmiszer-termékek a közétkeztetésben is nagyobb szerepet kapnak 2022. január 1-től. A 676/2020. (XII. 28.) kormányrendelet a közétkeztetéssel kapcsolatos közbeszerzésekre vonatkozóan meghatározza a közétkeztetési rövid ellátási lánc (KREL) fogalmát, miszerint az *„ételkészítéshez élelmiszereket biztosító, az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről szóló 2008. évi XLVI. törvény szerinti elsődleges termelő, illetve élelmiszerelőállító létesítménye és a főzőkonyhát üzemeltető gazdasági szereplő között az élelmiszer ellátási láncban legfeljebb egy köztes szereplő vesz részt”*. A rendelet előírja, hogy a beszerzett termékek összértékének legalább 60 százaléka közétkeztetési rövid ellátási láncban beszerzett termékekből kell, hogy álljon. 2023. január 1-jétől ez a szám már minimum 80 százalék lesz. Ezen hatalmas számok azonban számos kérdést felvetnek a közétkeztetésbe bevonható árualap mennyiségére és árára, valamint a termények szállítására vonatkozóan. A rövid ellátási láncban elérhető termékek időben és térben elszórva állnak csak rendelkezésre, előállításuk pedig jellemzően drágább, mint a nagyüzemi termelésé. A rendelet előírásai aggodalmat keltenek a rövid ellátási lánc tagjaiban, hiszen a megfeleléshez alapvető változások és változtatások szükségesek a termelők számát, az előállított termékek mennyiségét és minőségét, valamint a kistermelőkre vonatkozó jogszabályi környezetet

illetően. Változás, hogy az ajánlatkérő nem alkalmazhatja egyedül a legalacsonyabb ajánlati ár szerinti bírálati szempontot, hanem figyelemmel kell lennie arra, hogy a termék honnan származik, mennyire fenntartható, milyen minőségű. Előnyt élveznek a tanúsító védjeggyel rendelkező termékek a beszerzés során. Köztes szereplő – a rendelet szerint - **élelmiszervállalkozó, piacszervező szervezet, elismert termelői szervezet, elismert termelői csoport** lehet. A rendelet nem tekinti köztes szereplőnek a kiskereskedőt. A **Termelői Szervezet** (vagy Termelői Értékesítő Szervezet – TЭСZ) fogalmát a 2200/96 a gyümölcs- és zöldségpiac közös szervezéséről EK rendelet használta első ízben, mely „*a zöldség-gyümölcs ágazatban valamely zöldség-gyümölcs termék vagy termékcsoport termelési, feldolgozási, tárolási, áruvá készítési, és értékesítési folyamatainak közös szervezésére létrehozott szövetkezés*”. Elismerését az 50/2017. (X. 10.) a zöldség-gyümölcs termelői szervezetekről FM rendelet írja le.

A **Termelői Csoportot** (TCS) a 42/2015. (VII. 22.) FM rendelet a termelői csoportok elismeréséről definiálja - 1.§ (1) -, mely szerint „*A termelői csoport az azonos termék vagy termékcsoport szerint szerveződő termelők olyan együttműködése, amelyben piaci pozícióik megerősítése érdekében, az általuk önállóan végzett mezőgazdasági vagy erdőgazdálkodási alaptervekenységükhöz illeszkedő tevékenységre a rendeletben meghatározott szabályok betartásának vállalásával önkéntesen társulnak*”. TCS és TЭСZ nem tekinthető jogi formának, hanem egy elismerési eljárás folyamán ítélt meg számukra ez a cím. „*A termelői csoport elismerésének feltétele, hogy taglétszáma minimum 15 termelő legyen, legalább 1,5 millió forint értékű jegyzett tőkével rendelkezzen, és a tagok által megtermelt termékek értékesítéséből származó éves nettó árbevétel elérje a 100 millió forintot. Termelői csoportként csak szövetkezet ismerhető el. A TЭСZ-ként történő elismeréshez szintén legalább 15 alapító tag szükséges, továbbá, hogy a termelő tagjai által megtermelt termékek értéke az elismerési kérelem benyújtását megelőző egy évben meghaladja a 250 millió forintot*” (Panyor–Szebelédi, 2018. 2. oldal).

A rövid ellátási láncban értékesítő termelők számára viszonylag szűkös források állnak rendelkezésre az Európai Unió által finanszírozott alapokból, bár a 2004-es csatlakozás óta eltelt programozási időszakokban egyre több és a valós igényekre reflektáló pályázati konstrukció született (M2 melléklet). A rövid ellátási lánc keretében történő értékesítést támogató fejlesztések az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának (KAP) részét képezik. A

Közös Agrárpolitika 1962-ben jött létre, mely az évek során többszöri módosításon esett át (Kiss, 2005). A még most is tartó, 2014–2020-as programozási időszakhoz tartozó agrárpolitika legfőbb céljai között szerepelnek a következők:

- az úgynevezett „zöldítés”, mely a környezetbarát mezőgazdasági technikák bevezetését ösztönzi;
- a támogatások méltányosabb elosztása, mely a nagyobb mezőgazdasági termelők mellett a kisebbek érdekeit is figyelembe veszi;
- a kedvezményezettek körütekintő kiválasztása, mely a leghátrányosabb helyzetű termelőket segíti (például a fiatal gazdákat).

A döntéshozók kiemelt célja a Közös Agrárpolitikával kapcsolatban az egyszerűsítés szem előtt tartása (Európai Tanács, 2021a). Az EU Mezőgazdasági és Halászati Tanácsában már elkezdődött az egyeztetés a KAP 2020 utáni jövőjével kapcsolatban.

Specifikus célok:

- az éghajlatváltozás mérsékléséhez való hozzájárulás,
- a természeti erőforrásokkal való hatékony gazdálkodás,
- a biológiai sokféleség védelme,
- az élőhelyek és a tájak megőrzése (Európai Tanács, 2021b).

Kutatásom szempontjából a KAP II. pillér, a vidékfejlesztés számít relevánsnak, melyet hazánkban a Vidékfejlesztési Program képez le a támogatások szintjére. A rövid ellátási lánc csoportok közvetlen fejlesztésére szánt uniós források megfelelő hasznosításának elemzését a 4.2 fejezet tartalmazza.

3. ADATFORRÁSOK ÉS MÓDSZERTAN

A szakirodalmi kutatás alapján nemcsak a rövid ellátási lánc elméleti hátterének széleskörű vizsgálatára és megértésére, de a hazai és külföldi kutatók által használt módszertanok tanulmányozására, és a kutatás szempontjából legalkalmasabbak kiválasztására is lehetőség nyílt. A kiválasztást segítette a 2.3 fejezetben alkalmazott PRISMA módszerrel alapuló szisztematikus szakirodalmi elemzés, melynek módszertana ott részletesen bemutatásra került. A téma logikus levezetése megkövetelte, hogy a hazai szakirodalmat bemutató fejezetet még a módszertant ismertető rész előtt tárgyaljam. A kutatási kérdések megválaszolása során többféle adatforrás, illetve matematikai-statisztikai módszer alkalmazása történt meg. Egyrészt vizsgáltam Magyarország egészét az Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index vonatkozásában, mely a rövid ellátási lánc területi különbségeinek – jelen esetben NUTS-2 szintű – elemzését tette lehetővé. Majd a terepi kutatást egy kisebb földrajzi területre, Vas megyére szűkítettem le, a mélyinterjúkra épülő empirikus vizsgálatot a megyei termelői piacokon értékesítő termelők körében végeztem el.

A rövid ellátási lánc kapcsán hazánkban az adatforrások sajnos szűkösen állnak rendelkezésre. A hazai kutatások nagy része saját primer adatokra, illetve esettanulmányokra támaszkodik. A kutatási kérdések megválaszolásához a rendelkezésre álló adatforrások közül igyekeztem minél többet bevonni. Primer és szekunder adatokra egyaránt támaszkodtam. Felhasználtam a KSH adatbázisait, különös tekintettel az agrárstatisztikákra. Friss adatokhoz férhettem hozzá a 2020-as agrárcenzus adatbázisában (KSH, 2020), mely az adatbázisok közül a legrészletesebb információkat szolgáltatja a magyar agrárium helyzetéről. A kutatást azonban nehezítette, hogy a KSH adatai csak nagyon kis számban vonatkoznak a rövid ellátási láncban értékesítő termelőkre. Az országos szintű vizsgálatokhoz felhasználtam a Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. – HU-ÖKO-01 – és Hungária ÖkoGarancia Kft. – HU-ÖKO-02, a Termelőtől.hu Kft., a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara „Termelői piac kereső” alkalmazásának, továbbá a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala adatbázisait. Az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszerben (TeIR) történő keresés során jutottam a kistermelők számának meghatározásához, továbbá innen származnak az adatok a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági területek arányára, illetve a népsűrűségre vonatkozóan. A Vas megyei mélyinterjúk során számos primer adatot gyűjtöttem. Elemzésük során nyert megállapításokat minden esetben igyekeztem alátámasztani hasonló kutatások

eredményeivel. Az eredmények szemléletes bemutatására táblázatokat, ábrákat, térképeket készítettem, melyek a hasonlóságokat és különbségeket vizuális szempontból még inkább kiemelik. A kutatás során 29 ábra és 15 táblázat készült. Az adatelemzések SPSS 20.0 statisztikai programmal, a táblázatok és ábrák Microsoft Excel táblázatkezelővel készültek, a térképekhez a saját kutatás adatain túl az OpenStreetMap (OpenStreetMap, 2021) és a TeIR, az OTrT, a KSH-T-STAR, a Google Scholar és Térkép, illetve a Science Direct adatbázisát használtam fel, melyeket a QGIS 3.0 programmal ábrázoltam.

Az alkalmazott módszerek között kvalitatív és kvantitatív eszközök egyaránt szerepelnek. Az **Élelmiszer-Relokalizációs Index** alapjául Knox (1974) Angliában és Walesben készített életszínvonal számításai szolgáltak. Ugyanezt a számítást alkalmazta Ilbery (1984) a társadalmi jólét komparatív szintjének elemzésére Európában. Ezen számítási módszertant használta fel Ricketts Hein–Ilbery–Kneafsey (2006) a helyi élelmiszer-rendszerek térbeli jellegzetességeinek feltárására. Az index az Élelmiszer-Relokalizációs Index (Index of Food Relocalization) nevet kapta. Eredetileg két fő részből, a termelői és értékesítési indexből állt, de hazai viszonyokra történő adaptálása csak a termelői index esetében történt meg Benedek–Balázs (2014) által. Az értekezésben kizárólag a termelői index vizsgálatára került sor, mivel a Vas megyére koncentráló empirikus kutatás is csupán a termelői oldalt helyezte fókuszba. A vizsgált Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index (ÉRTI) a helyi élelmiszerrendszerek térbeli elterjedtségének és fejlődési lehetőségeinek különbségeit mutatja, és öt indikátorból tevődik össze (5. táblázat).

5. táblázat: Az Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index kiszámításához használt indikátorok a korábbi és jelen tanulmány alapján

Az élelmiszer-relokalizációs termelői index Benedek–Balázs (2014) által használt indikátorai	Az élelmiszer-relokalizációs termelői index jelen tanulmányban használt indikátorai
1. A biogazdálkodók száma (2013)	1b. A biogazdálkodók száma (2019)
2. Helyi élelmiszer adatbázisban hirdető helyi termelők száma (2013)	2b. A helyi termelői piacok száma (2019)
3. A kistermelők száma (2011)	3b. A kistermelők száma (2017)
4. A védjegyek száma (2013)	4b. A védjegyek száma (2019)
5. Értékesítésre termelő egyéni gazdaságok száma (2010)	5b. Részben vagy egészben értékesítésre termelő egyéni gazdaságok száma (2016)

Forrás: Benedek–Balázs (2014) és saját adatgyűjtés

Az élelmiszer-relokalizációs *termelői* index kiszámításához használt öt indikátor részletesen:

1-1b. A biogazdálkodók száma: Az adatok Benedek–Balázs szerzőpáros 2014-ben megjelent tanulmányához hasonlóan a két hazai minősítő szervezet (Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. – HU-ÖKO-01 – és Hungária ÖkoGarancia Kft. – HU-ÖKO-02) honlapjáról származnak. HU-ÖKO-01 esetében 2017. májusi adatok álltak rendelkezésre, a HU-ÖKO-02 minősítő rendszerhez viszont friss, 2019. májusi értékek szolgáltak alapul. Az eredeti adatok 2013-ra vonatkoztak.

2-2b. Helyi élelmiszer adatbázisban hirdető helyi termelők száma / A helyi termelői piacok száma: Az eredeti forrás, a Termelőtl.hu Kft. honlapja végül nem került bele a vizsgálatba. 2013 augusztusában csaknem 12 500 gazdálkodó adatait tartalmazta az adatbázis, viszont a 2019 májusi adatgyűjtés alapján csak 1 109 termelő hirdetett a felületen. Az elmúlt években számos új, a helyi termelőket bemutató, esetlegesen rendelési lehetőséget is nyújtó honlap, adatbázis jött létre. Ezek elsősorban kisebb hatókörűek, országos lefedettséggel rendelkező csak egy-kettő akad, ám ezek sem tudhatnak maguknak egy-két ezernél több hirdetőt. Az online felületekhez történő csatlakozás már nem jelent akkora kuriózumot, mint korábban. Sok termelő rendelkezik saját honlappal vagy közösségi oldallal. Az eredeti, Ricketts Hein és szerzőtársai (2006) által készített, angol és wales-i helyzetet feltáró tanulmány tartalmaz egy ún. marketing alindexet is, melynek része a „termelői piacok száma” indikátor. Jelen tanulmányban a „Helyi élelmiszer adatbázisban hirdető helyi termelők száma” indikátor helyett „*A helyi termelői piacok száma*” indikátort használva (2019. júliusi gyűjtés) került kiszámolásra az index. Az adatok a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara „Termelői piac kereső” alkalmazásából (Nemzeti Agrárgazdasági Kamara, 2019) származnak. A módosított indikátorral számolt index értékeit „b” jel jelöli a mutatók évszáma mellett. Azért döntöttem az indikátor cseréje mellett, mivel 2014-ben, amikor a magyar felmérés készült, még nem volt jelentős a termelői piacok száma. Ezen piacok működését szabályozó rendelet (51/2012. (VI. 8.) VM rendelet a helyi termelői piacokon történő árusítás élelmiszer-biztonsági feltételeiről) csak 2012-ben látott napvilágot. Mára azonban már az országban egyre több helyen találkozhatunk a kis- és őstermelőknek értékesítési lehetőséget nyújtó piacokkal. Az indikátor alkalmas a civil és önkormányzati szféra aktivitásának bemutatására, hiszen jellemzően ők járnak élen a helyi termelői piacok nyitásban és működtetésében. A helyi termelői piac a rövid ellátási láncok

egyik legegyszerűbb értékesítési módja, mely már megkövetel egy bizonyos fokú hálózatba szerveződő együttműködést is a résztvevők között.

3-3b. A kistermelők száma: Az elemzésben az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) legfrissebb, 2017-re vonatkozó adatai szerepelnek. A korábbi tanulmány 2011-es adatokkal számolt.

4-4b. A védjegyek száma: A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala honlapjáról gyűjtöttem ki az adatokat 2019 márciusában. A keresést az eredeti tanulmány 2013 augusztusára vonatkozó adataihoz képest bővítettem. Az elemzésbe az eredetileg csak a „helyi” megnevezésre vonatkozó keresésen túl bevontam a „termék” és a „vidék” kulcsszavakat is. Szintén kizártam azokat a védjegyeket, melyek esetében magánszemélyek vagy viszonteladók a védjegyjogosultak. Az országos lefedettséggel rendelkező védjegyeket nem vettem figyelembe a helyi jelleg biztosítása érdekében.

5-5b. Értékesítésre termelő egyéni gazdaságok száma / Részben vagy egészben értékesítésre termelő egyéni gazdaságok száma: Itt bővítettem a keresést, hiszen az eredeti tanulmányban kizárólag csak értékesítésre termelő egyéni gazdaságok szerepeltek az általános mezőgazdasági összeírás 2010-es adatai alapján. A KSH (KSH, 2016) adatgyűjtése azonban jelenleg csak a fenti kategóriára vonatkozik, melyből is csak a 2016-os adat állt rendelkezésre.

Az általam használt számítási módszer mindenben megegyezik a Benedek–Balázs által a 2014-es tanulmányukban alkalmazott módszerrel.

Az élelmiszer-relokalizációs termelői index számításának képlete Benedek–Balázs (2014) alapján:

$$\acute{E}RTI_{ji} = 100 R_i/NM,$$

„ahol $\acute{E}RTI_{ji}$ az i -edik megye *jelenlegi termelési aktivitásra* vonatkozó élelmiszer-relokalizációs termelői indexe,

R_i az egyes indikátorok rangsorszámainak összege i -edik megyében,

N az egyedi változók száma (ami jelen esetben 5),

M a megyék száma (összesen 20 db).

Az index elvi szélsőértékei: 5 (ha egy megye minden változó esetében első) és 100 (ha egy megye minden változó esetében huszadik)” (Benedek–Balázs 2014, 68. oldal). Az elemzésben nem az abszolút számok szerepelnek, hanem az egyes megyék adott indikátor tekintetében elfoglalt helye a rangsorban. Az alacsonyabb érték jelenti a jobb teljesítményt, hiszen így az adott megye minden indikátor tekintetében előrébb szerepel a rangsorban. Azonos értékek esetén a megyék ugyanazon rangsorszámot kapják, így a sorrendben következő megye rangsorszámja annnyival magasabb lesz, ahány megegyező érték szerepelt a táblázatban. Tehát, ha a biogazdálkodók száma két megyében is 47, akkor mindkét megye a 11-es rangsorszámot kapja, de a következő megye már a 13. lesz a listában. A fenti indikátorok alapján képzett élelmiszer-relokalizációs termelői index alkalmas arra, hogy feltárja megyei szinten a helyi élelmiszerrendszer kínálati oldalát, vagyis azt, hogy hány gazdálkodó látja el a piacot, vannak-e biotermelők, mennyire aktívak a gazdákat segítő civil szervezetek.

A jelenlegi helyzet feltárásán túl fontos látni, hogy milyen mértékű fejlődési potenciállal rendelkezik a vizsgált terület. A helyi élelmiszerrendszer fejlődési potenciálja, vagyis $\acute{E}RTI_{pi}$ értékei azt mutatják, hogy az i -edik megyében a helyi élelmiszerrendszer tekintetében milyen fejlődési lehetőségek rejlenek (p a fejlődési potenciál). Mennyire érdemes állami, EU-s forrásokat vagy civil erőfeszítéseket az adott terület fejlesztésébe fektetni. Az indikátorok értékeit ebben az esetben a társas és egyéni gazdaságok számához (KSH, 2016) viszonyítottam. Kivétel ez alól a helyi termelői piacok és a védjegyek száma, mivel ezek számát nem annyira a termelők száma, mint inkább a civil és önkormányzati aktivitás határozza meg. A módszertant tekintve ebben az esetben is követtem a korábbi publikáció gyakorlatát.

Ezután $\acute{E}RTI_{ji}$ és $\acute{E}RTI_{pi}$ értékeit összehasonlítottam egymással, illetve figyelembe vettem a mezőgazdasági területek arányát (TeIR, 2016) is. Az elemzés során fizikai korlátozó tényezőként a nem mezőgazdasági területek arányát i -edik megyében ($NMTA_i$) is vizsgáltam a 2014-es elemzéshez hasonlóan. Az $\acute{E}RTI_{ji}$ és $\acute{E}RTI_{pi}$ esetében az alacsonyabb érték nagyobb teljesítményt mutat, tehát hogy ugyanolyan skálán kapjuk meg az értékeket, szükséges a nem mezőgazdasági területek arányát bevonni a számításokba a rendelkezésre álló mezőgazdasági területek helyett.

A támogatások Optimális Allokációját i -edik megyében OA_i mutatja, melynek képlete:

$$OA_i = \acute{E}RTI_{ji} + \acute{E}RTI_{pi} + NMTA_i$$

OA_i értéke annál kedvezőbb, minél alacsonyabb, hiszen az adott megyében megfelelő számban vannak jelen a helyi gazdálkodók, aktív a civil szféra, a szereplők társas és egyéni gazdaságokhoz viszonyított aránya fejlődési potenciált rejt, továbbá vannak még bevonható mezőgazdasági területek, melyek a termelés növelését nem korlátozzák.

A primer adatokra támaszkodó empirikus kutatásomat igyekeztem kisebb földrajzi területre leszűkíteni, hogy saját erőforrásaim által elvégezhető, leghatékonyabb kutatást folytathassak le. A megyei szintű lehatárolás tűnt a legcélravezetőbbnek, ettől várhattam a legnagyobb elemszámú mintát, melyet a doktori kutatás keretei között módomban állt lekérdezni, illetve az adatokat elemezni. Vas megyére azért esett a választásom, mivel munkám kapcsán ehhez a területhez kötődően ismerem leginkább a helyi viszonyokat, az évek során a termelőkkel is személyes kapcsolat alakult ki. Továbbá a Pannon Helyi Termék Nonprofit Kft. munkatársaként 2014 óta Szombathelyen termelői piac üzemeltetésében is részt veszek. 2021-ben pedig 16 termelőt összefogó rövid ellátási lánc csoport jött létre a megyében. Az empirikus kutatás során elsősorban a megyei termelői piacokon értékesítő gazdák demográfiai és gazdálkodási adatait gyűjtöttem össze félig strukturált mélyinterjúk keretében (M3: Interjúvázlat helyi termék-előállítók felméréséhez). Az interjúk során a termék-előállítás, feldolgozáshoz, értékesítéshez és a fejlesztési tervekhez kötődő kérdéseket is feltettem. A kutatással az volt a célom, hogy minél szélesebb és pontosabb képet kapjak a megyei rövid ellátási lánc termelői oldaláról, feltárjam azokat az igényeket, hátráltató tényezőket, amelyek felmerülnek, illetve megoldásra várnak. A Vas megyei rövid ellátási lánc fogyasztói oldalának kutatására dolgozatomban területi és kapacitásbeli okok miatt nem vállalkoztam. A szakirodalmi elemzés és az empirikus kutatás együttesen lehetőséget adott arra, hogy belelássak egy kisebb földrajzi területen működő rövid ellátási lánc kínálati oldalába, és megoldási javaslatokat fogalmazzak meg a hatékonyabb működés, működtetés érdekében.

Az interjúalanyok kiválasztása a Vas megyei helyi termelői piacokon értékesítő termelők közül a teljes felmérésre törekedve, **többlepcsős csoportos mintavétellel** történt. Az eljárás akkor használható, ha nem létezik teljeskörű adatbázis a sokaság tagjairól. Ezért szükséges egy lista készítése a sokaságról, akik ezután megadott szempontok szerint csoportokba sorolhatók. Ehhez gyakran terepbejárás, a helyszínen végzett megfigyelés szükséges. Végző lépésként mintavételre van szükség a kiválasztott csoportból, melynek során eljutunk a végleges mintához (Babbie, 2003). A kutatás során a terepbejárás és a megfigyelés módszerét alkalmazva listát készítettem a Vas megyei termelői piacokról,

illetve az itt értékesítőkről. A végleges minta meghatározása során az volt a célom, hogy a mintába csak az élelmiszert előállító őstermelők, kistermelők vagy egyéni vállalkozók kerüljenek be. Erre azért volt szükség, mert több termelői piacot vásárként is bejelentettek, így ezeken nemcsak ős-, illetve kistermelők, hanem egyéb vállalkozási formában működő gazdálkodók vagy kézművesek is árusíthatnak. A kézműveseket és a társas vállalkozási formákat nem vontam be az elemzésbe. Tovább szűkítette a kört, hogy kizárólag csak azoknak a gazdálkodóknak tettem fel a kérdéseket, akiknek a gazdálkodási helye Vas megyében található (6. táblázat). A megye piacaira ugyanis 40 km-es körzetből is érkehetnek termelők, ami más megyékben székhellyel rendelkező gazdálkodókat is jelenthet.

6. táblázat: A többlépcsős csoportos mintavétel alapján meghatározott végleges mintaelemszám

Helyi termelői piac helyszíne	Összes jelenlévő árusító (fő)	Vas megyei gazdálkodási hellyel rendelkező termelők száma (fő)	Duplikációk levonása utáni termelős szám (fő) ³	Lekérdezett termelők száma (fő)	Mintavétel napja
Bük	14	6	4	5	2020. október 16.
Nádasd	16	12	12	3	2020. november 21.
Óriszentpéter	20	17	15	9	2020. szeptember 12.
Rábapaty	13	8	8	6	2021. január 16.
Szombathely MMIK	22	19	17	13	2021. szeptember 18.
Szombathely Herény	18	14	14	4	2021. január 29.
Vasvár	16	10	0	10	2021. január 20.
Összesen:	119	86	70	50	-

Forrás: saját adatgyűjtés, 2020-2021

A megyei piacokon megjelenő és az előzetesen meghatározott kritériumoknak megfelelő termelők száma 86. De mivel van olyan, aki több piacon is értékesít, ezért azokat nem számítva a mintavétel napjain összesen 70 Vas megyei termelő került be a mintába. **Az interjúkészítésbe, a tényleges kutatásba a megyei termelői piacokon megjelenő Vas megyei termelők 71,43 százalékát sikerült bevonnom. A mintavétel igen magas értéke azt vetíti előre, hogy a levont következtetések a térség egészére jellemző ismereteket szolgáltathatnak.**

Az interjúkészítés 2020. szeptember és 2021. január hónapok között történt telefonos (részben a járványhelyzet korlátozó intézkedései miatt) vagy személyes beszélgetés útján.

³ A termelők többsége több termelői piacon is megjelenik. Elkerülendő, hogy egy termelő többször is bekerüljön a mintába, kizárólag egy piachoz rendeltem hozzá őket.

Összesen 50 félig strukturált mélyinterjút készítettem. A módszer a társadalomtudományokban gyakran használt eszköz. Előnye, hogy ugyan előre átgondolt kérdéseket tartalmaz, de engedi eltérni a kérdezőt, mely szélesebb ismeretek megszerzésére ad lehetőséget. Segítségével a kényesebb kérdések is jól körbejárhatók. Hátránya viszont, hogy a kérdezőnek jól felkészültnek és tájékozottnak kell lenni a témakört illetően, és figyelni kell arra, hogy minden kérdésre megkapja a választ. Az interjúkészítés jó kommunikációs készséget igényel, tudni kell a beszélgetést mederben tartani (Babbie, 2003). A mintavétel napján a termelőkkel a legtöbb esetben csak előzetes kapcsolatfelvétel történt, ahol megkértem őket, hogy elkészíthessem velük az interjút arra alkalmas időben, ugyanis a piaci elfoglaltságaik miatt erre az adott napon nem mindig volt kapacitásuk. Így az előzetesen megbeszélt időpontban személyesen a gazdaságukban, illetve másik piacnapon kerestem fel őket, vagy telefonon készítettem el az interjút (M5: Interjúalanyok neme, életkora, a gazdaság helye és a lekérdezés helye, módja). Az interjúk időtartama 30 perctől 1 óráig terjedt, attól függően, hogy az interjúalany mennyire volt közlékeny vagy mit engedett meg az időbeosztása. Az interjú arra is lehetőséget adott, hogy ne csak a felsorolt kérdésekre kapjak válaszokat, hanem ennél szélesebb betekintést is nyújtott a termelők tevékenységébe, megismerhettem céljaikat, motivációikat, mindennapi kihívásaikat stb. A feltett interjúkérdésekre minden megkeresett termelő válaszolt. A megkérdezett termelőkkel már több éve dolgozom együtt, így az interjúk során a válaszok relevanciája alapján a témakört még mélyebben fel tudtam tárnai. Az interjúk eredményeit matematikai-statisztikai módszerekkel – elsősorban keresztábra-elemzés – értékelttem. A **keresztábra-elemzés** két vagy több változó közötti összefüggés vizsgálatára alkalmas, továbbá megmutatja a változók kombinált gyakorisági eloszlását. Segítségével megtudhatjuk, hogy két nominális vagy ordinális változó kapcsolatban van-e egymással: például az iskolai végzettség és az életkor, vagy az éves jövedelemszint és a termelőtevékenység jellege, illetve a használt értékesítési csatornák száma és hogy jelentett-e bevételkiesést a járvány. A nullhipotézis azt jelenti, hogy a két vagy több változó között nincs összefüggés. A leggyakrabban használt keresztábrával kapcsolatos statisztika a Pearson-féle χ^2 (Khi-négyzet) próba, melynek segítségével megállapítható, hogy van-e összefüggés a változók között. A számítás az elvárt és a megfigyelt érték összefüggésén alapul. Az elvárt érték a szabadságfoktól (df) és a szignifikanciaszinttől (α) függ. A szignifikanciaszint esetében a legáltalánosabban használt 0,05 szignifikanciaszinttel történtek a számítások, tehát 95 százalékos megbízhatósági szint mellett (Sajtos–Mitev, 2007).

4. A RÖVID ELLÁTÁSI LÁNC TERÜLETI SAJÁTOSSÁGAI HAZÁNKBAN

A rövid ellátási lánc hazai sajátosságainak megismerése során fontosnak tartom a térbeli sajátosságok feltárását is. A megyei szintű különbségek elemzéséhez az eredetileg Ricketts Hein és szerzőtársai (2006) által létrehozott, és a Benedek–Balázs szerzőpáros (2014) hazai viszonyokra adaptált élelmiszer-relokalizációs *termelői* indexét hívom segítségül, mely a térbeli különbségeken túl – a korábbi adatok révén – az időbeli összehasonlítást is lehetővé teszi (Inzsöl, 2021).

Az index újraszámolását azért tartom időszerűnek, mivel a hazai viszonyok elemzése óta eltelt öt évben számos fejlesztés valósult meg ezen a területen. A hazai Vidékfejlesztési Programban (2014-2020) különálló, tematikus alprogramként jelenik meg a rövid ellátási lánc. Fejlesztésére közvetlenül három felhívás irányul, melyek esetében összesen 17,98 milliárd forint a rendelkezésre álló keretösszeg (Vidékfejlesztési Program, 2019). A „VP3-4.2.1-4.2.2-19 A Rövid Ellátási Láncához kapcsolódó beruházások támogatása az élelmiszeripar és a borászat területén” felhívás (Széchenyi 2020, 2021a) 2019 december elején jelent meg, amelyre 2019 végéig nem nyújtottak be igénylést. A „VP6-7.2.1-7.4.1.3-17 Helyi termékértékesítést szolgáló piacok infrastrukturális fejlesztése, közétkeztetés fejlesztése” felhívás (Széchenyi 2020, 2021b) 2017 februárjában jelent meg, és 2019. végéig 453 pályázat esetében történt szerződéskötés 35,4 millió euró támogatási összegben. A „VP3-16.4.1-17 Együttműködések támogatása a REL és a helyi piacok kialakításáért, fejlesztéséért és promóciójáért” felhívás (Széchenyi 2020, 2021c) 2017. március végén jelent meg, és 2019-ig összesen 11 pályázat részesült támogatásban 2,4 millió euró értékben.

4.1 A helyi élelmiszerrendszer szereplőinek aktivitási szintje megyénként

A 2014-ben hazai viszonyokra adaptált index indikátorait felülvizsgáltam, és módosítottam, majd ezen adatokkal számoltam újra az index értékeit. A fejezetben a **második kutatási kérdésre** keresem a választ: Hogyan változott a kistermelők aktivitási szintje az Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index (ÉRTI) felülvizsgálata tükrében az elmúlt fél évtizedben? Előzetes feltevésem, hogy az Élelmiszer-Relokalizációs Termelői

Index (ÉRTI) felülvizsgálata alapján a kistermelők helyi élelmiszerrendszerben betöltött megyei aktivitási szintje nem változott markánsan.

Az ÉRTI_j, vagyis az élelmiszer-relokalizációs index *jelenlegi* értékei azt mutatják, hogy a kistermelői aktivitási szint megyénként az egyes indikátorok tekintetében nagyon eltérő, ugyanúgy, mint a 2014-es kutatás idején is jellemző volt. Az összehasonlítás miatt szerepeltetem a 2014-es kutatás eredményeit is, ahogy ezt a többi mutató esetében is megteszem. (7. táblázat, 14-15. ábra)

Budapesten ugyan értelemszerűen alacsony a kistermelők száma, a közülük biogazdálkodást folytatóké viszont kiemelkedően magas, illetve sok termelői piac létesült az elmúlt években. Az ÉRTI_j értéke Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun, majd Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben a legalacsonyabb (19, 26 és 30-30), vagyis itt a legnagyobb a kistermelői aktivitási szint. Hajdú-Bihar megye csupán a termelői piacok számát tekintve került a középmezőnybe, de a többi indikátor esetében az élmezőnybe tartozik. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében inkább az értékesítési oldal erős. A megyében ugyan kiemelkedő a védjegyek száma, viszont a bejegyzett hat közül négynek ugyanazon LEADER csoport a jogosultja. A gazdálkodók száma inkább a középmezőny értékeihez közelít. Borsod-Abaúj-Zemplén megye jól áll a helyi termelői piacok számát tekintve, a 2014-es 7. helyről feljött a 3. helyre.

2014-hez képest 9 megyében csökkent ÉRTI_j értéke, vagyis nőtt a kistermelői aktivitási szint. Tolna és Hajdú-Bihar megyékben nem változott ÉRTI_j értéke. Szabolcs-Szatmár-Bereg és Bács-Kiskun megyék továbbra is a legaktívabbak, pontszámuk is csökkent, főként Szabolcs-Szatmár-Beregben nagyobb a csökkenés mértéke (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 27-ről 19-re, Bács-Kiskun megyében 28-ról 26-re csökkent), ami a többi megyéhez viszonyítva relatív kistermelői aktivitási szint növekedést jelent.

A középmezőny némiképp átrendeződött 2014-hez képest, hiszen Veszprém és Tolna megye bekerült az első tíz helyezett közé, Baranya és Jász-Nagykun-Szolnok megye ellenben kikerült onnan. Komárom-Esztergom megye a legutolsó helyről előbbre került, a 17. helyre. Az elmúlt 5 évben a legnagyobb visszaesést a kistermelői aktivitási szintet tekintve Heves megye produkálta, a 11. helyről visszacsúszott a 18. helyre. Ennek oka nagyrészt az értékesítésre termelő gazdálkodók és a biogazdálkodók számának relatív csökkenésére vezethető vissza.

7. táblázat: A helyi élelmiszerrendszer szereplőinek aktivitási szintje megyénként (ÉRTIj) 2014, 2019

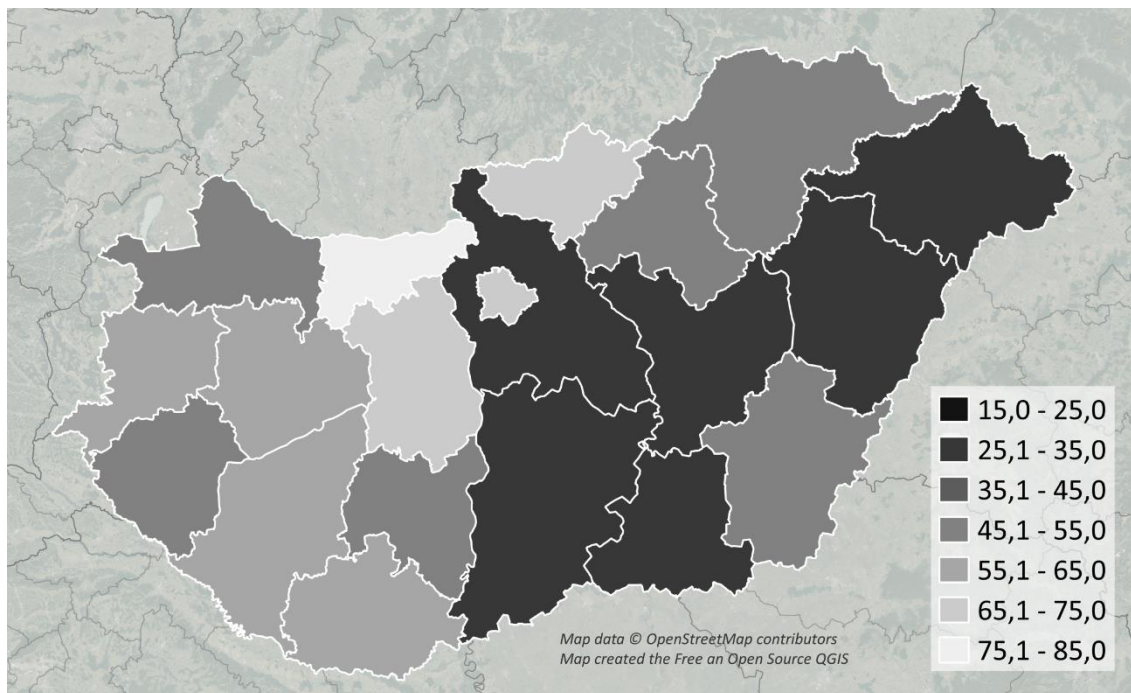
Megye / Megnevezés	Biogazdálkodók		Helyi termelői piacok		Kistermelők		A védjegyek		Részben vagy egészben értékesítésre termelő egyéni gazdaságok		ÉRTIj 2014	ÉRTIj 2019b
	Száma (db)	Rangsor	Száma (db)	Rangsor	Száma (fő)	Rangsor	Száma (db)	Rangsor	Száma (db)	Rangsor		
Szabolcs-Szatmár-Bereg	92	3	20	6	2245	4	2	5	27 596	1	27	19
Bács-Kiskun	68	7	9	14	3402	1	3	2	27 182	2	28	26
Borsod-Abaúj-Zemplén	53	10	30	3	1209	9	6	1	11 887	7	47	30
Hajdú-Bihar	72	6	5	17	2988	2	3	2	20 676	3	30	30
Csongrád-Csanád ⁴	37	13	36	1	1709	6	1	11	15 754	5	35	36
Pest	84	5	28	4	1702	7	0	16	14 128	6	31	38
Békés	26	19	19	7	2420	3	1	11	16 124	4	47	44
Tolna	64	8	11	11	1187	10	2	5	7 307	14	48	48
Győr-Moson-Sopron	153	1	10	13	1180	11	1	11	7 109	15	47	51
Veszprém	47	11	25	5	538	17	3	2	5 416	17	57	52
Jász-Nagykun-Szolnok	32	17	5	17	1836	5	2	5	11 167	9	33	53
Budapest	93	2	36	1	578	16	0	16	735	20	72	55
Fejér	36	15	12	9	1393	8	1	11	7 118	12	66	55
Somogy	47	11	14	8	1034	12	0	16	11 821	8	60	55
Zala	37	13	7	15	639	15	2	5	9 040	10	52	58
Baranya	91	4	4	19	997	14	1	11	7 334	13	59	61
Komárom-Esztergom	33	16	12	9	497	19	2	5	3 660	19	84	68
Heves	21	20	11	11	1014	13	0	16	8 095	11	52	71
Vas	27	18	7	15	529	18	2	5	5 761	16	62	72
Nógrád	54	9	3	20	292	20	0	16	3 867	18	72	83
Összesen	1167		304		27389		32		221777			

Forrás: Benedek–Balázs (2014) és 2019. évi saját adatgyűjtés

ÉRTIj 2019b: módosított indikátorral számolt érték 2019-es adatokkal

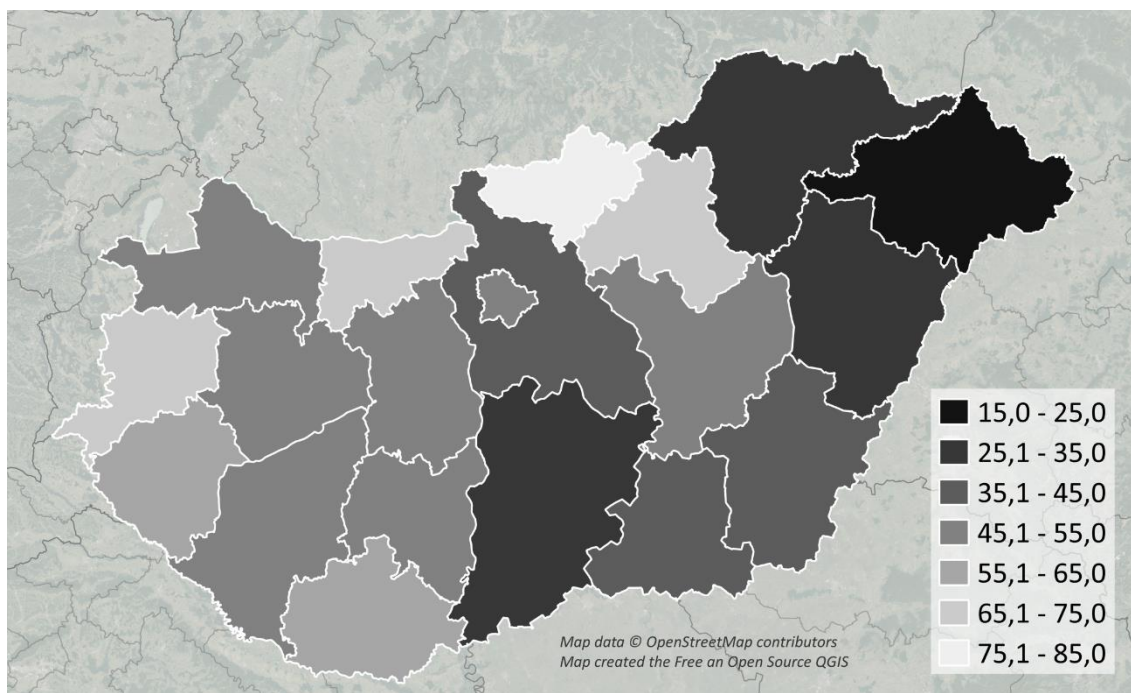
⁴ Csongrád megyét 2020. június 4-től nevezzük Csongrád-Csanád megyének.

14. ábra: A helyi élelmiszerrendszer szereplőinek aktivitási szintje megyénként (ÉRTI_j), 2014



Forrás: Benedek–Balázs (2014) alapján saját szerkesztés

15. ábra: A helyi élelmiszerrendszer szereplőinek aktivitási szintje megyénként (ÉRTI_j), 2019



Forrás: saját adatgyűjtés, 2020

4.2 A helyi élelmiszerrendszer fejlődési potenciálja a megyék szintjén

A helyi élelmiszerrendszer fejlődési potenciálja, vagyis $\acute{E}RTI_p$ értéke mindkét évben számolva Budapest esetében a legkedvezőbb, mely annak köszönhető, hogy a főváros rendelkezik a legnagyobb felvevőpiaccal (nemcsak a lakosságszám, de a jövedelmi viszonyok, az iskolázottság magasabb szintje miatt), továbbá a jogszabályi keretek is lehetővé teszik bármely kistermelő számára az ide történő értékesítést. Győr-Moson-Sopron megye helyzete hasonló Budapestéhez, hiszen itt is nagy a fizetőképes kereslet, földrajzi fekvéséből adódóan magas a kistermelői aktivitás és kiemelkedő a biogazdálkodók száma is. Tizenkét esetben csökkent a mutató értéke 2014-ről 2019-re. Fontos megjegyezni, hogy $\acute{E}RTI_j$ alapján első helyen álló Szabolcs-Szatmár-Bereg megye esetében a fejlődési potenciál nem olyan számottevő, tehát az elkövetkezendő években várható, hogy a többi megye utoléri vagy akár meg is előzi. A leszakadó Nógrád megye helyzete még inkább romlott. Így még nagyobb erőfeszítések szükségesek a kistermelői aktivitási szint növelésére. A legfőbb megállapítás az, hogy az elmúlt öt évben ugyan jelentős fejlődés ment végbe a helyi élelmiszertermelésben és értékesítésben, de ahogy az a továbbiakból kiderül, a lehetőségek még korántsem kiaknázottak teljes mértékben (8. táblázat, 16-17. ábra).

Azt is vizsgáltam, hogy a támogatások optimális allokációja hogyan változott az elmúlt fél évtizedben. Az eredmények alapján lényeges változás nem tapasztalható. Az első három helyezett Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun és Csongrád-Csanád megyék. A fejlődés üteme még mindig ezen megyékben a leggyorsabb (9. táblázat).

A sereghajtók között Nógrád megye szinte mindegyik mutató alapján a legutolsó, habár viszonylag magas a biogazdálkodók aránya, de a bevonható mezőgazdasági területek kiterjedése szerény, ami korlátozza a további fejlődést. Vas megye a középmezőnyből lecsúszott az utolsó előtti helyre, ami főleg a fejlődési potenciál csökkenésére vezethető vissza. Jelentős különbséget mutat az $\acute{E}RTI_j$ és $\acute{E}RTI_p$ alapján felállított rangsor 9 megyében is, név szerint Budapest, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Győr-Moson-Sopron, Hajdú-Bihar, Heves, Komárom-Esztergom, Somogy, Veszprém megyékben. A 2014-es négy (Budapest, Fejér, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest) belső ellentmondást felvonultató megyéhez képest ez markáns változás, mely a támogatások nem megfelelő allokációjára enged következtetni. $\acute{E}RTI_j$ és $\acute{E}RTI_p$ mutatók között gyenge pozitív korreláció áll fenn.

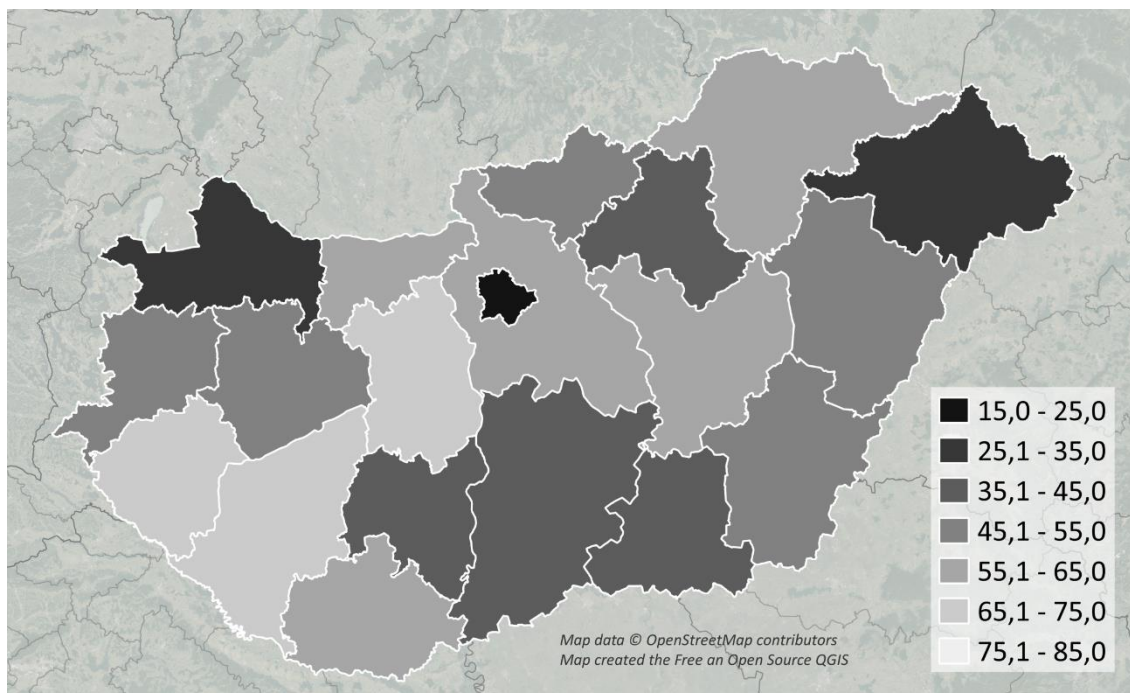
**8. táblázat: A helyi élelmiszerrendszer megyei szintű fejlődési potenciálja (ÉRTI_p)
2014, 2019**

Megye / Megnevezés	Biogazdálko dók		Helyi termelői piacok		Kistermelők		A védjegyek		Részben vagy egészben értékesítésre termelő egyéni gazdaságok		ÉRTI _p 2014	ÉRTI _p 2019b
	Aránya	Ran gsor	Száma (db)	Rangso r	Aránya	Ran gsor	Száma (db)	Rangs or	Aránya	Rangs or		
Budapest	7,27	1	36	1	45,19	1	0	16	57,47	4	19	23
Győr- Moson- Sopron	1,21	2	10	13	9,37	2	1	11	56,44	5	34	33
Veszprém	0,42	5	25	5	4,77	14	3	2	48,07	13	50	39
Bács- Kiskun	0,16	16	9	14	7,83	5	3	2	62,53	2	37	39
Csongrád- Csanád	0,15	17	36	1	7,07	9	1	11	65,21	1	42	39
Szabolcs- Szatmár- Bereg	0,18	13	20	6	4,34	15	2	5	53,32	7	31	46
Hajdú-Bihar	0,18	13	5	17	7,58	7	3	2	52,47	9	46	48
Békés	0,09	20	19	7	8,02	4	1	11	53,42	6	49	48
Komárom- Esztergom	0,39	6	12	9	5,86	12	2	5	43,12	17	58	49
Jász- Nagykun- Szolnok	0,15	17	5	17	8,7	3	2	5	52,89	8	61	50
Pest	0,29	8	28	4	5,86	12	0	16	48,64	11	59	51
Tolna	0,37	7	11	11	6,92	10	2	5	42,61	18	44	51
Fejér	0,2	10	12	9	7,7	6	1	11	39,37	19	71	55
Heves	0,15	17	11	11	7,48	8	0	16	59,69	3	42	55
Borsod- Abaúj- Zemplén	0,17	15	30	3	3,97	18	6	1	39,03	20	65	57
Baranya	0,59	4	4	19	6,46	11	1	11	47,49	15	57	60
Vas	0,21	9	7	15	4,17	16	2	5	45,37	16	54	61
Zala	0,2	10	7	15	3,43	20	2	5	48,48	12	66	62
Somogy	0,19	12	14	8	4,17	16	0	16	47,73	14	73	66
Nógrád	0,7	3	3	20	3,79	19	0	16	50,24	10	53	68
Összesen			304				32					

Forrás: Benedek–Balázs (2014) és 2019. évi saját adatgyűjtés

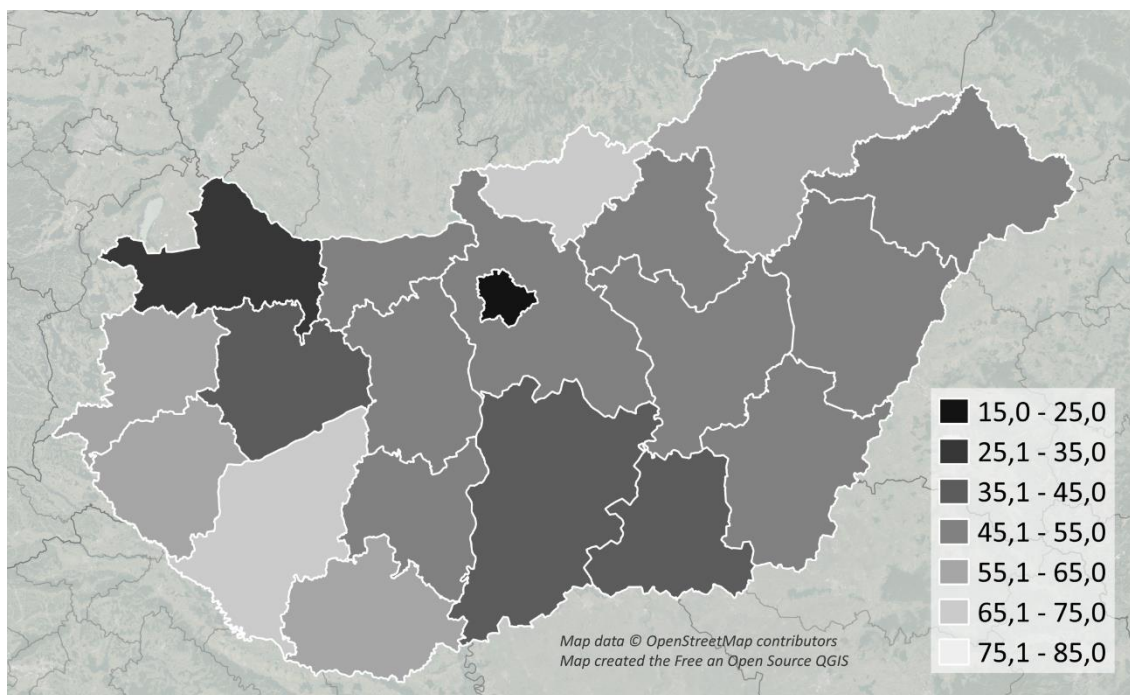
ÉRTI_p 2019b: módosított indikátorral számolt érték 2019-es adatokkal

16. ábra: A helyi élelmiszerrendszer fejlődési potenciálja megyénként (ÉRTI_p), 2014



Forrás: Benedek–Balázs (2014) alapján saját szerkesztés

17. ábra: A helyi élelmiszerrendszer fejlődési potenciálja megyénként (ÉRTI_p), 2019



Forrás: saját adatgyűjtés, 2020

9. táblázat: A támogatások optimális allokációja (OA) megyei szinten 2014, 2019

Megye	ÉRTIj		ÉRTIp		NMTA		OA 2014		OA 2019b	
	Érték	Rangsor	Érték	Rangsor	Érték	Rangsor	Érték	Rangsor	Érték	Rangsor
Szabolcs-Szatmár-Bereg	19	1	46	6	39,0	7	93,5	1	104,0	1
Bács-Kiskun	26	2	39	3	41,7	9	105,7	3	106,7	2
Csongrád-Csanád	36	5	39	3	31,7	4	111,2	4	106,7	2
Hajdú-Bihar	30	3	48	7	28,8	2	103,7	3	106,8	4
Békés	44	7	48	7	23,4	1	119,1	5	115,4	5
Győr-Moson-Sopron	51	9	33	2	40,2	8	119,7	6	124,2	6
Tolna	48	8	51	11	34,8	6	122,8	7	133,8	7
Jász-Nagykun-Szolnok	53	11	50	10	30,8	3	135,5	8	133,8	7
Pest	38	6	51	11	51,0	15	136,9	9	140,0	9
Borsod-Abaúj-Zemplén	30	3	57	15	56,9	16	165,9	15	143,9	10
Fejér	55	12	55	13	34,5	5	175,2	16	144,5	11
Budapest	55	12	23	1	66,7	20	153,5	11	144,7	12
Veszprém	52	10	39	3	58,4	17	163,2	13	149,4	13
Komárom-Esztergom	68	17	49	9	43,7	11	187,3	19	160,7	14
Baranya	61	16	60	16	42,8	10	157,1	12	163,8	15
Heves	71	18	55	13	45,4	12	141,1	10	171,4	16
Somogy	55	12	66	19	50,8	14	181,8	18	171,8	17
Zala	58	15	62	18	59,1	18	175,6	17	179,1	18
Vas	72	19	61	17	50,1	13	164,5	14	183,1	19
Nógrád	83	20	68	20	64,4	19	189,1	20	215,4	20
Pearson korreláció r érték										0,094
Spearman féle rangkorreláció										0,032

Forrás: Benedek–Balázs (2014) és 2019. évi saját adatgyűjtés

OA 2019b: módosított indikátorral számolt érték 2019-es adatokkal

Hazánkban jelenleg még alacsony fejlettségi szinten állnak a helyi élelmiszerrendszerek Nyugat-Európához vagy az USA-hoz viszonyítva. Legelterjedtebb csatornáit a hagyományos és termelői piacok (Szabó, 2017). Azon megyékbe érdemes eljuttatni a hazai és EU-s

támogatásokat, ahol a leghatékonyabban hasznosulhatnak. Ott várható a leggyorsabb fejlődés, ahol nagyobb számban vannak jelen a helyi gazdálkodók, vannak még a mezőgazdasági tevékenységbe bevonható területek, támogató és nyitott a civil és önkormányzati szféra.

A nem mezőgazdasági területek arányát (NMT) is vizsgáltam, mint a fejlődés fizikai korlátozó tényezőjét. Ezen mutató országos átlaga 44,7 százalék, melyhez - a 2014-es elemzéshez hasonlóan – Komárom-Esztergom megye értéke áll a legközelebb, viszont a kistermelői aktivitás nagyon alacsony szinten mozog, ami mindenképp gátat vethet a gyors és hatékony rövid ellátási lánc fejlesztésnek.

Fontos hangsúlyozni, hogy a 2014-ben megjelent közlemény (Benedek–Balázs, 2014) adatgyűjtése óta már több, mint 5 év eltelt, így időszerű az index újraszámolása, az elért eredmények értékelése. Az elemzés eredeti célja az volt, hogy a 2014–2020-as programozási időszak szakpolitikai döntéshozói számára újszerű módszertani eszközt biztosítson. 2020-ban, amikor az adatgyűjtés történt, ugyan a programozási időszak még nem zárult le, de az Európai Unió által támogatott fejlesztések már elkezdődtek, illetve számos civil kezdeményezés valósult meg, melyek konkrét források nélkül is biztosíthatják a továbblépést.

Kutatási kérdésként megfogalmaztam, hogy hogyan változott a kistermelők aktivitási szintje az Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index (ÉRTI) felülvizsgálata tükrében az elmúlt fél évtizedben? Előzetes feltevésem igazolható, miszerint az Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index (ÉRTI) felülvizsgálata alapján a kistermelők helyi élelmiszerrendszerben betöltött megyei aktivitási szintje nem változott markánsan 2014 és 2019 között. Az eredmények alapján a húsz megye közül csak kilencben csökkent ÉRTI_j értéke, tehát itt nőtt az aktivitás. Két megyében nem változott, míg a többi kilenc megyében csökkent az aktivitási szint. Az ÉRTI_j értéke Szabolcs-Szatmár-Bereg (19), Bács-Kiskun (26), majd Hajdú-Bihar (30) és Borsod-Abaúj-Zemplén (30) megyékben a legkedvezőbb. Megállapítható, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében csökkent leginkább az értéke (27-ről 19-re), Bács-Kiskun megyében szinte alig (28-ről 26-ra), Hajdú-Bihar megyében pedig egyáltalán nem változott az érték (30). Borsod-Abaúj-Zemplén megyében viszont 47-ről 30-ra csökkent, amely jelentős fejlődésnek tekinthető. Ezen megyék még inkább elszakadtak a többiektől. A soron következő Csongrád-Csanád megyében 36, mely csaknem kétszerese az

első, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye értékének. ÉRTI_j 2014-ben Komárom-Esztergom megyében volt a legmagasabb, 84. 2019-ben a legmagasabb érték 83 (Nógrád megye). A kistermelői aktivitási szint tehát összességében valamelyest növekedett, de az egyes megyék értékeit vizsgálva ez már nem minden esetben van így.

Ha a támogatások optimális allokációja mutatót vizsgáljuk, akkor a 2014-es és 2019-es adatok között nem láthatunk nagy különbségeket a legjobb értékeket felmutató megyék között. Leghatékonyabb a forrásfelhasználás Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun, Csongrád-Csanád és Hajdú-Bihar megyékben. A jelenlegi helyzetet és a fejlődési potenciált vizsgálva azonban 2014-hez képest romlottak az értékek. Jelentős különbséget mutat az ÉRTI_j és ÉRTI_p alapján felállított rangsor kilenc megyében: Budapest, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Győr-Moson-Sopron, Hajdú-Bihar, Heves, Komárom-Esztergom, Somogy és Veszprém. A 2014-es négy (Budapest, Fejér, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest) belső ellentmondást felvonultató megyéhez képest ez jelentős változás, mely arra enged következtetni, hogy a támogatások nem oda érkeznek, ahol a leghatékonyabb a felhasználásuk a kistermelői aktivitási szint növelésére.

A Vidékfejlesztési Programban (2014-2020) (Vidékfejlesztési Program, 2019) előzetesen megfogalmazott cél az volt, hogy ez utóbbi felhívásban nyertes projekttel rendelkező REL-csoporttagok több felhívásban is előnyt élvezzenek, sőt elkülönített forrás álljon rendelkezésükre. Ám a kezdeti, nem megfelelő pályázati kedv miatt ez nem, vagy csak nagyon kis mértékben tudott megvalósulni. A köznyelvben csak REL-pályázatként elhíresült felhívás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A meghirdetéskor 2017. június 6-tól 2019. június 5-ig volt lehetőség benyújtani pályázatot, melyet több alkalommal is meghosszabbítottak, míg végül a végső határidő 2020. szeptember 30-a lett (Széchenyi 2020, 2021c). A pályázati felhívás sajnos a tartalmi módosítások ellenére is kihívást jelent az új együttműködéseknek, de a már korábban együtt dolgozó termelői csoportosulásoknak is. A pontozási szempontok, illetve az elszámolható költségek belső arányai megnehezítik életképes projekt összeállítását. Az adott esetben tíznél is több termelő tag összefogása, illetve a projektmenedzsment, a kifizetési kérelmek összeállítása nagy terhet ró a sokszor nem megfelelő tapasztalattal és humán kapacitással rendelkező piacszervezőre.

Az eredmények figyelembevétele a szakpolitikai döntéshozalt is segítheti. Látható, hogy a hagyományosan mezőgazdasági jellegű megyék esetében hasznosulhatnak leggyorsabban a források. A fizikai korlátozó tényezők és a civil szervezeti, önkormányzati aktivitás figyelembevétele az adott megyében meggyorsíthatja a rövid ellátási láncok fejlődését. A rövid ellátási lánc termelői oldala megyénként eltérő sajátosságokkal rendelkezik, így a szakpolitikai döntések meghozatalakor szükséges a területi tényezők figyelembevétele a regionális vagy még inkább országos szinten uniformizált támogatásokhoz képest. A területi sajátosságok csak a pontozási szempontok között jelennek meg, ám kevés számú pályázó esetén előfordulhat, hogy az alacsonyabb pontszámmal rendelkező és szakmailag, területi sajátosságok szempontjából kevésbé megalapozott igények is támogatásban részesülnek. A következő programozási időszakban célszerű lenne szakmai szervezetek véleményét is beépítve regionális vagy megyei szinten eltérő tartalmú pályázati felhívások megjelentetése, melyek még inkább illeszkednek az adott terület adottságaihoz. A még pontosabb tervezéshez azonban szükséges a fogyasztói szokások és preferenciák, valamint a fizetőképes kereslet területi vizsgálata is.

5. A RÖVID ELLÁTÁSI LÁNC VAS MEGYÉBEN TERMELŐI OLDALRÓL

A félig strukturált mélyinterjúk során a termelők széleskörű információkat szolgáltatottak a demográfiai és társadalmi jellemzőikre, gazdálkodási adataikra vonatkozóan. Részletes adatbázis született a termékelőállításról és a szolgáltatásnyújtással kapcsolatban is. A koronavírus járvány hatásainak Vas megyére vonatkozó felmérése hiánypótlónak tekinthető. Az interjúk alkalmával lefolytatott beszélgetés a mélyebb összefüggések feltárására is lehetőséget adott. A válaszadókat a legfontosabb hátráltató tényezőkről is kérdeztem. A válaszok elemzésével teljes képet kaphattam a rövid ellátási lánc termelői oldaláról Vas megyében. Az eredmények alapján megkíséreltem felállítani egy olyan modellt, amely egy meghatározott szempontból összetartozó földrajzi területen dolgozó helyi termelők, valamint munkájukat segítő civil szervezetek, önkormányzatok, illetve a termékeik iránt keresletet támaztó fogyasztók hatékony és fenntartható együttműködését segítheti. Az eredmények elméleti és gyakorlati szempontból is segítheti a hazai rövid ellátási lánc csoportok működését.

5.1 A vizsgált termelők demográfiai és társadalmi jellemzői

Az interjúalanyok fontosabb demográfiai jellemzői a következőkben összegezhetők: 42 százalék férfi, 58 százalék nő, 44 százalék 35 és 50 év közötti. A legmagasabb iskolai végzettséget tekintve 40 százalék felsőfokú végzettséggel rendelkezik, 30 százalék érettségivel, 26 százalék szakmunkás, és mindössze 4 százalék, aki általános iskolai bizonyítványt szerzett (10. táblázat). Szignifikáns összefüggés van az életkor és a legmagasabb iskolai végzettség között ($\chi^2=17,949$, $df=9$, $p=0,036$). A kereszttábla-elemzések táblázatai az M4 mellékletben találhatóak. Jellemzően inkább a fiatalabbak rendelkeznek felsőfokú végzettséggel. A 35 év alattiak 83,3 százaléka felsőfokú végzettségű. Meglepő, hogy a megkérdezettek csupán 16 százaléka rendelkezik a gazdálkodáshoz szükséges szakirányú végzettséggel. Ebben az esetben viszont nem mutatható ki szignifikáns összefüggés az életkor és a szakirányú végzettség között. A nyolcból két fő már a tevékenység elindítása után képezte tovább magát, és szerzett szakirányú végzettséget (méhész, aranykalászos gazda, biokertész tanfolyam).

10. táblázat: Az interjúalanyok demográfiai ismérvei Vas megyében

Megnevezés	Vizsgált gazdaságokban	
	száma (fő)	aránya (%)
Gazdálkodók összesen	50	100
ebből: férfi	21	42
nő	29	58
Korösszetétel		
35 év alatt	6	12
35-50 év	22	44
51-65 év	13	26
65 év felett	9	18
Legmagasabb iskolai végzettség		
általános iskola	2	4
szakmunkásképző	13	26
érettségi	15	30
felsőfokú	20	40
Szakirányú végzettség		
van	8	16
nincs	42	84

Forrás: saját adatgyűjtés, 2020-2021

5.2 Az interjúalanyok gazdaságainak jellemzői, gazdálkodási adatai

Az interjúalanyok túlnyomó többsége, 92 százaléka rendelkezik őstermelői igazolvánnyal. 80 százaléuk pedig emellett még a kistermelői engedélyt is kiváltotta, mely lehetőséget biztosít számukra, hogy az engedélyüknek megfelelő feldolgozott terméket is a piacra vigyenek. Vannak olyanok, akik egyéni vállalkozásként is működnek (a válaszadók 26 százaléka). Ez úgy lehetséges, hogy van, aki őstermelőként kezdte működését, de később kiváltotta az egyéni vállalkozói igazolványt is. Ennek oka, hogy így szélesebb tevékenységi körrel rendelkezhet, például nyújthat szolgáltatásokat is. Továbbá az őstermelők 30 százaléka családi gazdálkodó vagy őstermelők családi gazdaságaként működik (2021-ben lekérdezettek esetében).

11. táblázat: Az interjúalanyok gazdálkodással összefüggő adatai Vas megyében

Megnevezés	Vizsgált gazdaságokban	
	száma (fő)	aránya (%)
Szervezeti forma		
egyéni vállalkozás	13	26
társas vállalkozás	1	2
egyéb	36	72
Őstermelői igazolvány		
van	46	92
nincs	4	8
Kistermelői engedély		
van	40	80
nincs	10	20
Családi gazdálkodó (N=46)		
igen	15	32,6
nem	31	67,4
Termelő tevékenység jellege		
növénytermesztés	25	50
állattenyésztés	12	24
mindkettő	13	26
Értékesítésre szánt termék feldolgozottsági szintje		
alaptermék	14	28
feldolgozott	17	34
mindkettő	19	38
Gazdálkodásból származó éves jövedelemszint		
1 millió forint alatt	22	44
1-5 millió forint	18	36
5-10 millió forint	5	10
10 millió forint felett	5	10
Gazdálkodó		
főfoglalkozású	29	58
részfoglalkozású	21	42

Forrás: saját adatgyűjtés, 2020-2021

A megyei termelői piacokon értékesítők fele csak növénytermesztéssel, 24 százalékuk kizárólag állattenyésztéssel foglalkozik, 26 százalékuk pedig vegyes gazdálkodást folytat.

28 százalék kizárólag alapterméket⁵ visz a piacra, 34 százalék feldolgozott terméket⁶, míg 38 százalék mindkettőt. Alaptermékként azonosítottam jelen esetben a mézet is, így jött ki a viszonylag magas arány (28 százalék, 14 fő) az alaptermékek esetén. Ha a méhészeket kivesszük az alapterméket árusítók közül, akkor csupán 14 százalék (7 fő) jelenik meg kizárólag alaptermékekkel a piacon (11. táblázat). A legkorábbi vállalkozásindítás 1990-re tehető, az interjúalanyok fele 2010-ben vagy előtte kezdte meg ezirányú tevékenységét.

A megkérdezettek 58 százaléka főállásban végzi tevékenységét, akik közül 36 százalék kevesebb, mint egy millió forintot keres évente. Ez elég szűkös megélhetést biztosít számukra. A jövedelemre vonatkozó kérdések mindig a kényes témák közé tartoznak, így valószínűsíthető, hogy a lehető legalacsonyabb összeget vallották be a válaszadók. 36 százalék 1 és 5 millió forint éves jövedelmet realizál tevékenységéből, ezen gazdálkodókból 72,2 százalék főállású. 5 és 10 millió forint közötti, illetve 10 millió forint feletti éves jövedelemmel egyaránt 10-10 százalék rendelkezik. Szignifikáns összefüggés van az éves jövedelmi szint és aközött, hogy milyen jellegű termelőtevékenységet folytat a válaszadó ($\chi^2=13,228$, $df=1$, $p=0,040$). A 10 millió forint feletti éves jövedelemszinttel rendelkezők 80 százaléka növénytermesztéssel és állattenyésztéssel egyaránt foglalkozik. Megállapítható az is, hogy az állattenyésztés magasabb jövedelemszintet biztosít, mint a növénytermesztés. A kizárólag növénytermesztéssel foglalkozók 28 százaléka az 1 millió forint éves jövedelemszint alatti kategóriába tartozik. Ez abból is adódik, hogy a növénytermesztés jóval kisebb beruházási költséggel indítható el, mint az állattenyésztés, így a kiegészítő tevékenységként közvetlen értékesítéssel foglalkozó gazdák ezt szívesebben választják. Az 5 millió forint éves jövedelemszint felett keresők 40 százaléka nyújt valamilyen szolgáltatást is, tehát diverzifikálja tevékenységét. Sok esetben a termelők közvetlen értékesítés keretében inkább csak a feldolgozott terméket kínálják eladásra, hiszen így nagyobb bevételt és hozzáadott értéket tudnak elérni. Az alapterméket pedig feldolgozzák, vagy takarmányként használják fel.

⁵ Olyan élelmiszerek, amelyek még nem végeztek feldolgozást, és ide tartoznak a szétválasztott, részekre osztott, elvágott, szeletelt, kicsontozott, darált, megnyúzott, őrölt, vágott, tisztított, darabolt, kifejtett, tört, hűtött, fagyasztott, mélyfagyasztott vagy kiolvasztott élelmiszerek. Ide tartoznak az elsődleges termelésből származó termékek, beleértve a termőföldből, állattenyésztésből, vadászatból és halászatból származó termékeket.

⁶ Az alaptermékek feldolgozásából származó élelmiszerek. Ezek a termékek tartalmazhatnak olyan összetevőket, amelyek az előállításukhoz szükségesek, vagy különleges tulajdonságokat adnak nekik. Feldolgozás alatt értjük: az eredeti terméket lényegesen megváltoztató bármely tevékenységet, beleértve a melegítést, füstölést, pácolást, érlelést, szárítást, marinírozást, kivonást, extrudálást vagy e folyamatok valamely kombinációját (az élelmiszerhigiénieről szóló 852/2004/EK rendelet alapján).

A Kelet-Közép-európai országokban a nyugati államokhoz képest később indult a rövid ellátási lánc újabb térnyerése (relokalizáció). Míg az USA-ban, illetve az Európai Unió nyugati tagállamaiban 2000 után kezdődött a nagy áttörés, addig Közép-Kelet Európában ez csak 2010-ben indult el (Hruska et al., 2020). Ezen országokban a múltra visszanyúló és ma is élő hagyományai vannak az önellátásnak, a háztáji kertészkedésnek, ugyanis a többség rákényszerült a megvásárolt élelmiszer pótlására vagy kiegészítésére a szocialista iparosítás problémái, a hiánygazdaság és az üzletekben megvásárolható rossz minőségű élelmiszerek miatt (Goszczyński–Wróblewski, 2020). Közép-Kelet-Európában magas a mezőgazdaságból élők aránya, mely szintén hozzájárult ahhoz, hogy a térség országaiban tovább éljenek az alternatív élelmiszer hálózat csírái, minthogy az nyugaton divatba jött volna (Caldwell–Nestle–Dunn, 2009; Jung–Klein–Caldwell, 2014). Mindezen térségi trendekre reflektálva az utóbbi tíz évben a lekérdezettek között a megyében ugyanannyi közvetlen értékesítéssel foglalkozó vállalkozás jött létre, mint az azt megelőző húsz évben összesen. 2019-ben megugrott a vállalkozási kedv. Ebben az évben hatan, 2020-ban pedig ketten indították el tevékenységüket. Valószínűsíthető, hogy még több új vállalkozás lett volna a pandémia negatív befolyása nélkül.

Akik nem főállásban foglalkoznak termékelőállítással (21 fő, válaszadók 42 százaléka), ők átlagosan jövedelmük egyharmadát keresik meg a közvetlen értékesítéssel. Egyharmaduk nyugdíj mellett, kiegészítő tevékenységként végzi a gazdálkodást, 4,8 százalék pedig GYES mellett szakít rá időt. 43 százalék elégedett a jelenlegi főállásával, nem szeretne váltani. Ők több okot is megjelöltek, hogy miért nem tudják vagy szeretnék főállásuként végezni a tevékenységüket:

- A közvetlen értékesítést szabadidős tevékenységként, személyes érdeklődéstől motiválva indították el (55,6 százalék).
- A többiek beleszülettek a családi gazdaságba, így főállásuk mellett besegítenek (44,4 százalék).

A fennmaradó 19 százalék ugyan fontolgatná, hogy teljes mértékben elkötelezze magát a termékelőállítás mellett, de úgy ítéli meg, hogy nem elég nagy a kereslet, így nem tudna belőle megélni (1 fő), vagy pedig az üzemméret megfelelő szintű növeléséhez olyan mértékű beruházásra, eszközbeszerzésre lenne szükség, amely véleménye szerint nem érné meg (1 fő). Egy fő később szívesen foglalkozna közvetlen értékesítéssel, de jelenleg a gyereknevelés mellett nincs rá elég ideje. További egy fő nyilatkozta, hogy a kormányzattól várna nagyobb segítséget a növénytermesztés támogatására, hogy főállásuként végezhesse azt. Más

kutatások is azt tapasztalták, hogy egyre általánosabb tendenciaként jelenik meg az, hogy a gazdaságok jövedelmének mind nagyobb hányada származik off-farm tevékenységből (Hamza–Tóth, 2006). A gazdaságon kívüli munkavégzésből származó jövedelem a felmérés (Hamza–Tóth, 2006) szerint 40 százalék volt, mely a több lábon állás, az eltartóképesség növelésének, így a biztos megélhetésnek az eszköze. Megállapították azt is, hogy a nagyobb méretű gazdaságok felé haladva ez az arány csökken. Esetükben a családi munkaerő alig ötöde vállal off-farm munkát.

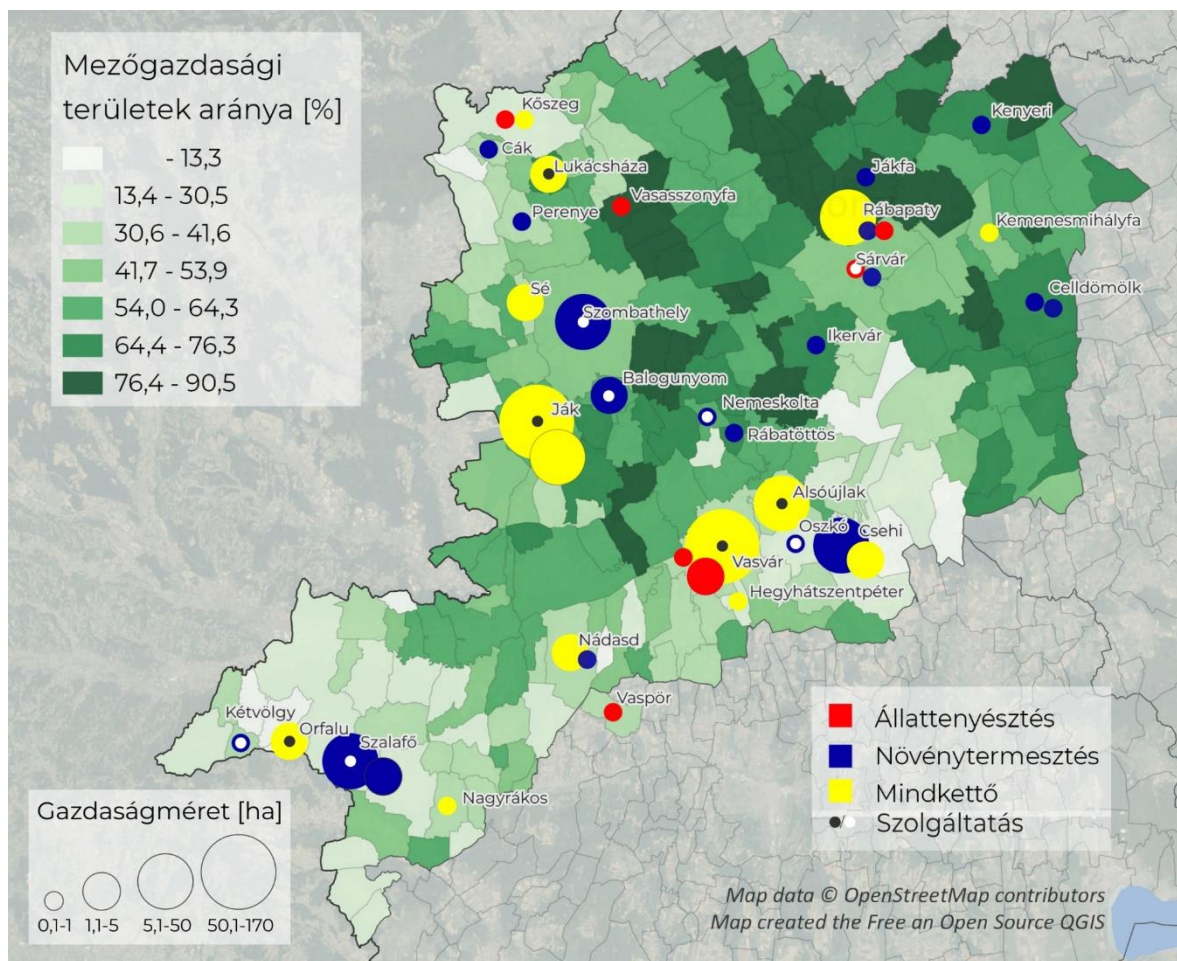
Kutatásomban az interjúalanyok csupán 16 százalékának vannak alkalmazottai. Az interjúk során többen említették, hogy családtagokat, alkalmi kisegítőket szezonálisan bevonnak a munkába, de alapvetően saját maguk végzik tevékenységüket. 3 fő tervez csak a jövőben létszám bővítést, egy-egy új alkalmazottal. Az 5-10 millió forint éves jövedelemszinttel rendelkezők 40 százalékának, a 10 millió forint feletti jövedelemkategóriába tartozók 60 százalékának vannak alkalmazottai. Azon termelők, akik feldolgozott terméket is előállítanak, nagyobb mértékben alkalmaznak munkavállalót (39,3 százalék), míg a kizárólag alapterméket előállítók csupán 7,1 százalékának van alkalmazottja. Nincs szignifikáns összefüggés aközött, hogy rendelkezik-e alkalmazottal és a termék előállítás mellett nyújt-e még valamilyen szolgáltatást ($\chi^2=2,286$, $df=1$, $p=0,131$), illetve, hogy növénytermesztéssel vagy állattenyésztéssel foglalkozik-e ($\chi^2=0,008$, $df=1$, $p=0,996$).

A jellemző művelt terület nagyság a válaszadók között 1-2 hektár, vagy az alatti terület. A megkérdezettek 72 százaléka gazdálkodik ekkora területen, mely megegyezik a korábbi kutatásokkal (Hamza–Tóth, 2006). Mint már korábban is említettem, 2016-ban a mezőgazdasági kisüzemek átlagosan 1,1 hektár területen gazdálkodtak (KSH, 2016). A vegyes gazdálkodást folytatók művelnek jellemzően nagyobb területet. Két esetben 100 hektár feletti terület nagysággal is találkozhattunk. Nagyobb művelt terület esetén gyakoribb a szolgáltatásnyújtás bevezetése is (18. ábra).

A művelt terület 78 százalékban saját tulajdon, 10 százalék saját vagy családtag tulajdonában lévő területen gazdálkodik, és csupán 12 százalék műveli más tulajdonát, ami jellemzően bérlemény. Érdekesnek mutatkozott annak vizsgálata – különösen a határ közelsége miatt –, hogy a nem saját tulajdonon gazdálkodók esetében a föld vajon külföldi állampolgár tulajdona-e. A válaszadók viszont egytől egyig úgy nyilatkoztak, hogy nem művelnek külföldi tulajdonban lévő területet. A Vas megyei megkérdezett gazdálkodók

jellemzően zártkerti művelési ág alá tartozó földet művelnek (54 százalék), vagy szántót (24 százalék) és a gyümölcsöst (20 százalék). Elenyésző a legelő, kaszáló (10 százalék) és az erdő (4 százalék). A lakóház mellett található kiskert művelése a legjellemzőbb, ami nem igényel területvásárlást és alkalmas a gazdálkodói tevékenység megkezdéséhez. A régebb óta működő vállalkozások, illetve a főállású gazdák művelnek egyéb területeket is (szántó, gyümölcsös).

18. ábra: A tevékenység jellege és a művelt terület nagysága a vizsgált Vas megyei gazdaságokban⁷



Forrás: TeIR, OTrT, 2019 és saját adatgyűjtés, 2020-2021

A termelőtevékenység költséghatékonyra és környezetbaráttá tételére jellemző módon a megkérdezettek nem használnak megújuló energiát. Mindösszesen ketten válaszolták azt, hogy napenergiát használnak villamos áram, vagy melegvíz előállítására. A fogékonyság

⁷ Az ábrán a településnevek a megkérdezett gazdaságok helyeit jelölik.

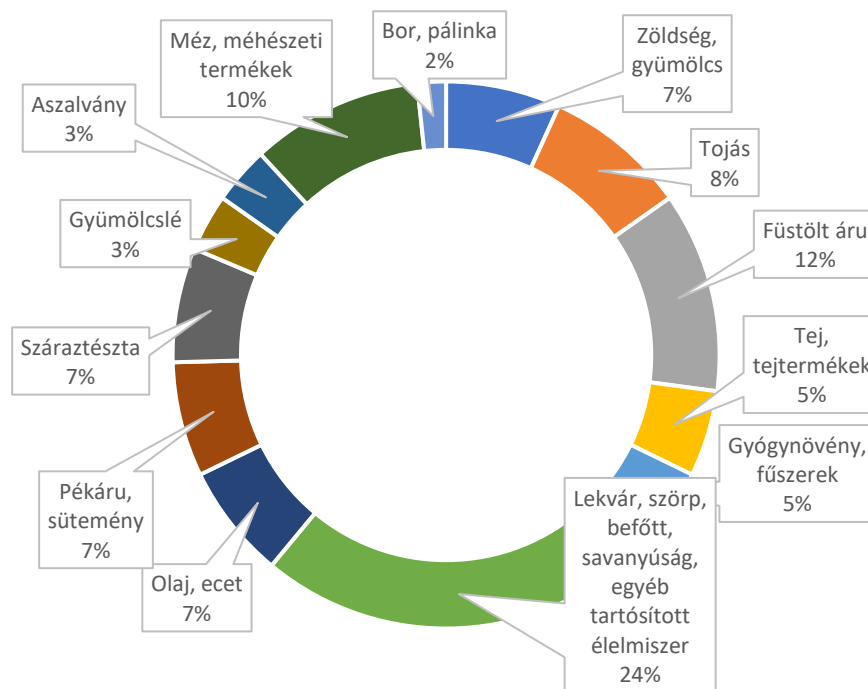
valószínűleg meglenne a termelők részéről a megújuló energiára, viszont a kiépítése még mindig nagy költségeket von maga után, melyet a kis mennyiségben történő termelés mellett nehezen gazdálkodnának ki.

5.3 A termelők domináns tevékenysége: termékelőállítás

A vizsgált gazdaságok színes termékpalettával jelennek meg a megyei termelői piacokon. A leggyakoribb termékek a különféle tartósítási eljárással eltett zöldségek, gyümölcsök, tehát lekvárok, szörpök, befőttek, savanyúságok (24 százalék). De találhatunk közöttük különlegesebb termékeket is, mint például virágvizek, mustárok, chutney-k stb. A füstölt áruk (12 százalék), a méz és méhészeti termékek (10 százalék) következnek a sorban. 8 százalék kínál friss tojást, majd egyaránt 7 százalékot képviselnek a friss zöldségek, gyümölcsök, pékáruk, sütemények, olajok, ecetek és a szárzészta, mely készülhet tyúk- és fürjtojásból egyaránt (19. ábra).

A termelők 20 százaléka többféle terméktípust is kínál, de a többség (80 százalék) csak egyfélére specializálódott.

19. ábra: Az értékesítésre termelt termékek típusai és megoszlása a vizsgált Vas megyei gazdaságokban



Forrás: saját adatgyűjtés, 2020-2021

Az interjúkból kiderült, hogy a fogyasztók ugyan elkötelezettek a hagyományos, házas ízek iránt, de a különlegességeket is kedvelik. Így ezen elvárásoknak a termelők is igyekeznek megfelelni. Néhány példa az interjúkból, amikor fogyasztói igényre válaszolva születtek új termékek:

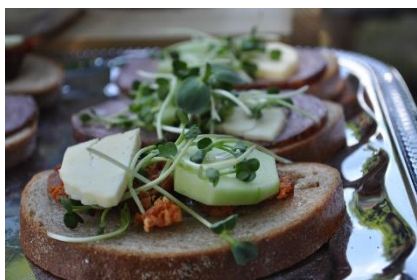
„A tökmagolajon kívül új olajokat is bevezettünk, mert a vendégek keresik a változatosságot. Ezért újfajta növényeket telepítettünk, mint mák, máriatövis.” (45 éves nő, Szalafő)

„Kísérletezni kezdtem a mikrozöldekkel⁸, mert az éttermek – akiknek korábban már beszállítottam – mindig kértek valami újdonságot, amivel dekorálni lehet a tányéron. Piaci rést fedeztem fel, alig kapható valahol.” (35 éves nő, Balogunyom) (20. ábra)

„A hagyományos ízvilág mindig nyerő, de nagy igény van a cukormentes termékekre, a másol nem kapható ízekre. Ezért főzünk például somlekvárt.” (70 éves nő, Szalafő)

„Tudatosabbak lettek a vásárlók. Fontos a szép dizájn. A nagymama konyháját idéző megjelenés helyett inkább a modern, vicces, meglepő külsőre fogékonyak.” (44 éves nő, Nemeskolta) (21. ábra)

20. ábra: Mikrozöldekkel díszített, helyi termékekből álló szendvics



Forrás: A szerző saját felvétele (2021)

21. ábra: Termelői szörpök humoros címkével



Forrás: Bio-Ritmus webáruház (2022)

⁸ A mikrozöldek különböző zöldségek és fűszerek fiatal (10-14 napos), ehető növényi hajtásai. Forrás: 37 éves, nő interjúalany (Balogunyom)

5.4 A termelők fejlődési lehetősége: szolgáltatásnyújtás

A megkérdezettek 28 százaléka (14 fő) nyújt valamilyen szolgáltatást a termékelőállítás mellett. Leginkább elterjedt szolgáltatás az ismeretterjesztés, mesterség- vagy feldolgozásbemutatók, gazdaságlátogatások tartása (6 fő), például méhészeti bemutató, gyógynövényismereti túra, gyümölcsfaoltás, kerttervezés, hobbikertész tanfolyam. Négyen falusi vendégasztal szolgáltatással foglalkoznak. Szintén négyen bérfeldolgozást vállalnak (lekvárfőzés, olajsajtolás, vágópont). Egy fő szállásadással foglalkozik, további egy fő pedig webáruházat hozott létre több helyi termelők termékeinek értékesítésére. Az 5 millió forint éves jövedelemszint felett keresők 40 százaléka nyújt valamilyen szolgáltatást is. A tevékenység diverzifikáció segíti a több lábon állást, csökkenti a működési kockázatot (12. táblázat).

12. táblázat: Válaszadók motivációi a szolgáltatásnyújtás elindítására

Megnevezés	Válaszok száma	Válaszok aránya (%)
Egyéni érdeklődés, személyes elköteleződés	6	42,9
Több lábon állás, jövedelemkiegészítés	5	35,7
Fogyasztói igény	3	21,4

Forrás: saját adatgyűjtés, 2020-2021

Egy korábbi kutatáshoz viszonyítva, ahol a megkérdezettek 10 százaléka foglalkozott csak szolgáltatásnyújtással (Hamza–Tóth, 2006), míg a felmérésben ez az arány már csaknem 30 százalék. A 2006-os felméréssel összehasonlítva megállapítható, hogy a tevékenység diverzifikációra az elmúlt néhány évben nagyobb hangsúly helyeződött a gazdálkodók részéről. A szolgáltatásnyújtás legkorábban 2004-ben jelent meg a megkérdezett termelők között, de nagyobb lendületet 2017-ben vett. 2017 és 2020 között tizenegyen (78,6 százalék) egészítették ki tevékenységüket valamilyen szolgáltatás bevezetésével. A szolgáltatásnyújtók fele 36 és 50 év közötti, illetve 64,3 százalékuk nő.

A szolgáltatások célcsoportjait tekintve nagyon színes kép tárul elénk, hiszen a szolgáltatások fajtái is nagyon különbözőek. A bérfeldolgozást elsősorban a környékbeli gazdák veszik igénybe, ismeretterjesztésre leginkább óvodai, iskolai keretek között mutatkozik nagyobb igény. A falusi vendégasztal szolgáltatást pedig elsősorban belföldi turisták keresik a felkapottabb turisztikai célpontok közelében, mint Óriszentpéter, Bük, Kőszeg vagy Szombathely vonzáskörzete. Az egyedüli, szálláshelyet is kínáló termelő

szintén az Őrségben működik. Mivel a szolgáltatásnyújtás szélesebb körben történő elterjedése csak néhány évre nyúlik vissza a válaszadók körében, így a célcsoportok összetétele sem változott az elmúlt években jelentősen. A kerttervezés, hobbikertész tanfolyamok a járvány kapcsán online formában valósultak meg, mely mutatja a termelők nagyfokú rugalmasságát. A szolgáltatásnyújtás marketingje során leggyakrabban alkalmazott eszköz a közösségi média (Facebook és Instagram), bár ezekkel elsősorban a turistákat, illetve tanfolyamra jelentkezőket szólítják meg. A bérfeldolgozási tevékenységet és az ismeretterjesztő foglalkozásokat jellemzően nem hirdetik, mert anélkül is ismerik és elérik őket.

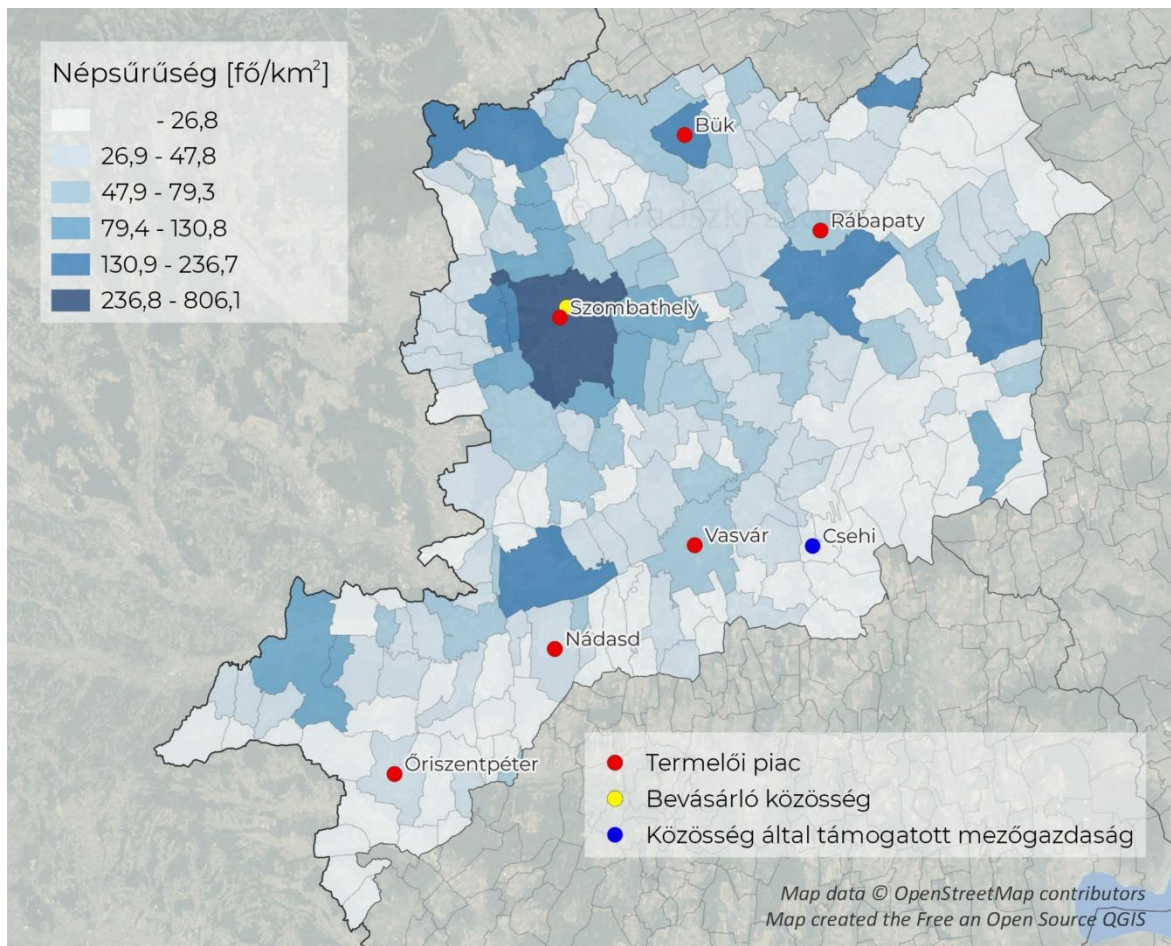
5.5 Az értékesítés hagyományos és modern módjai

A megkérdezett termelők hagyományos és modern közvetlen értékesítési csatornákat egyaránt használnak. A termelők átlagosan három (átlag: 3,38) értékesítési csatornán értékesítik termékeiket egyidőben. Minimum egy közvetlen értékesítési csatornát minden megkérdezett termelő használ. A legnépszerűbb a *helyi termelői piac*, mely megegyezik a hazai kutatások eredményeivel (Szabó, 2017). Ezen létesítmények az elmúlt években ugyancsak megszorodtak nemcsak a megyében, de országosan is. Jelenleg 6 helyszínen működik helyi termelői piac Vas megyében (22. ábra).

Modernnek számít a közösségi értékesítés, melynek két formája működik a megyében két helyszínen. A Vasi Zöld Kosár bevásárló közösség Szombathelyen 2021 áprilisában indult el teljesen civil kezdeményezés alapján. A termelői piacokra és a bevásárló közösségekben jellemzően a fogyasztók utaznak, így ezek főként nagyobb népsűrűséggel bíró településeken vagy járások központi helyein működnek, melyek akár tömegközlekedéssel is könnyen megközelíthetőek. Ezzel szemben a közösség által támogatott gazdaságok inkább vidéki térségekben jönnek létre, ahol a gazdálkodáshoz kedvezőek az adottságok. Ide nem elsősorban a fogyasztók utaznak, hanem a termelő juttatja el a terményeket a fogyasztók által könnyebben megközelíthető helyszínekre. A termelők által megadott értékesítési irányok is ezt támasztják alá (23. ábra). A nyilak eltérő színei csupán a jobb áttekinthetőséget szolgálják. Jól kirajzolódik a megyeszékhely dominanciája, illetve a további helyi termelői piacok jelentősége. Megfigyelhető az is, hogy a termelők igyekeznek minimalizálni a szállítási távolságokat, hiszen a megyeszékhelyt leszámítva a

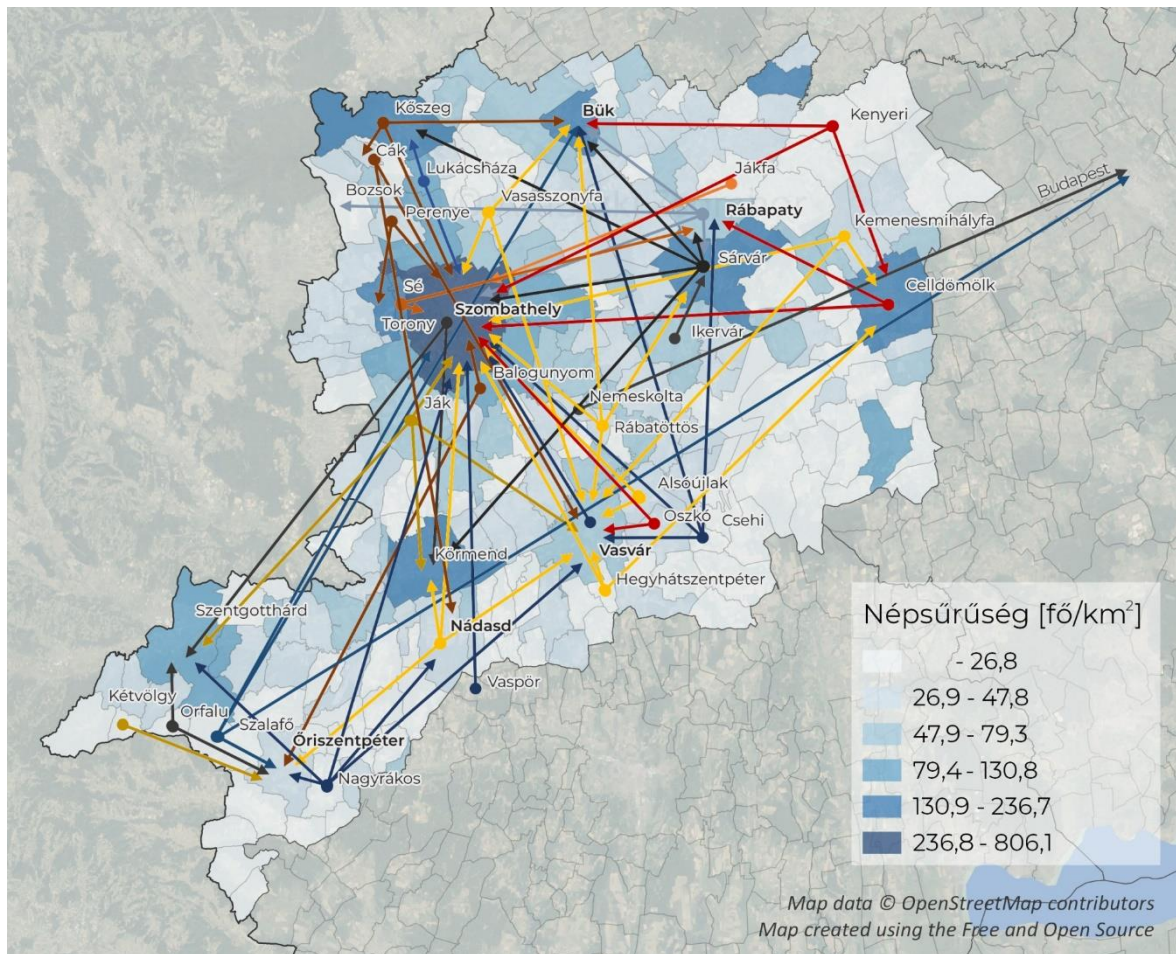
legközelebbi nagyobb városban, településen értékesítik termékeiket. Körmend, Szentgotthárd és Celldömölk ugyan nem rendelkezik termelői piaccal, ám lakosság számából és térségi jelentőségéből adódóan szintén vonzza a termelőket. A megyén belül az átlagos szállítási távolság 55 km. A szállítási távolságot a Google Térkép alkalmazás segítségével számoltam ki a gazdaság települését és a szállítási hely települését figyelembe véve. Alternatív útvonalak esetén azok átlagát vettem alapul. A megyén kívüli szállítások nem jelentősek. Az első öt értékesítési irány között csak két termelő jelölte meg például Budapestet.

22. ábra: Termelői piacok, bevásárló közösségek és közösség által támogatott mezőgazdaságok Vas megyében



Forrás: TeIR, KSH-T-STAR, 2019 és saját adatgyűjtés, 2020-2021

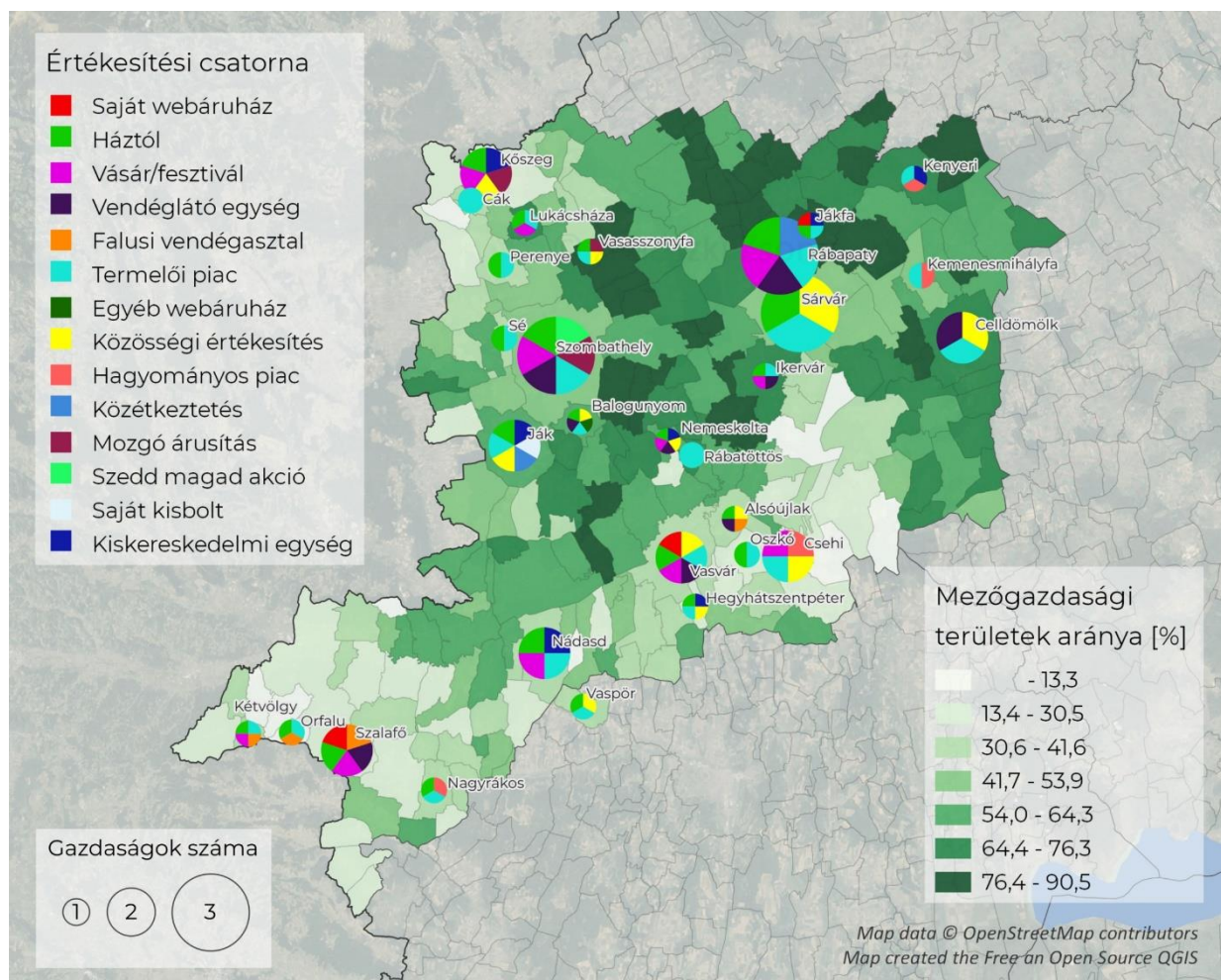
23. ábra: A megkérdezett termelők értékesítésének helyei Vas megyében és azon kívül



Forrás: TeIR, KSH-T-STAR (2019) és saját adatgyűjtés, 2020-2021

A megkérdezett termelők körében – amennyiben egy termelő csak egyetlen módon értékesíti termékeit –, akkor az minden esetben a helyi termelői piacon történik. A termelői piacok kínálnak leginkább alkalmat és lehetőséget arra, hogy a termelők megtegyék az első lépéseket a vállalkozóvá válás útján. Kizárólag háztól történő értékesítés esetén gyakran csak a keletkező feleslegtől próbálnak ilyen módon megszabadulni a kiskert tulajdonosok, akik gyakran ehhez nem is váltják ki az őstermelői engedélyt. A termelői piacokon megjelenő termelők már nagyobb árukészlettel rendelkeznek, és figyelmet fordítanak a megfelelő csomagolásra, az ízléses megjelenésre (24. ábra).

24. ábra: Az interjúalanyok által használt közvetlen értékesítési csatornák és a megkérdezett gazdaságok száma településenként, Vas megyében



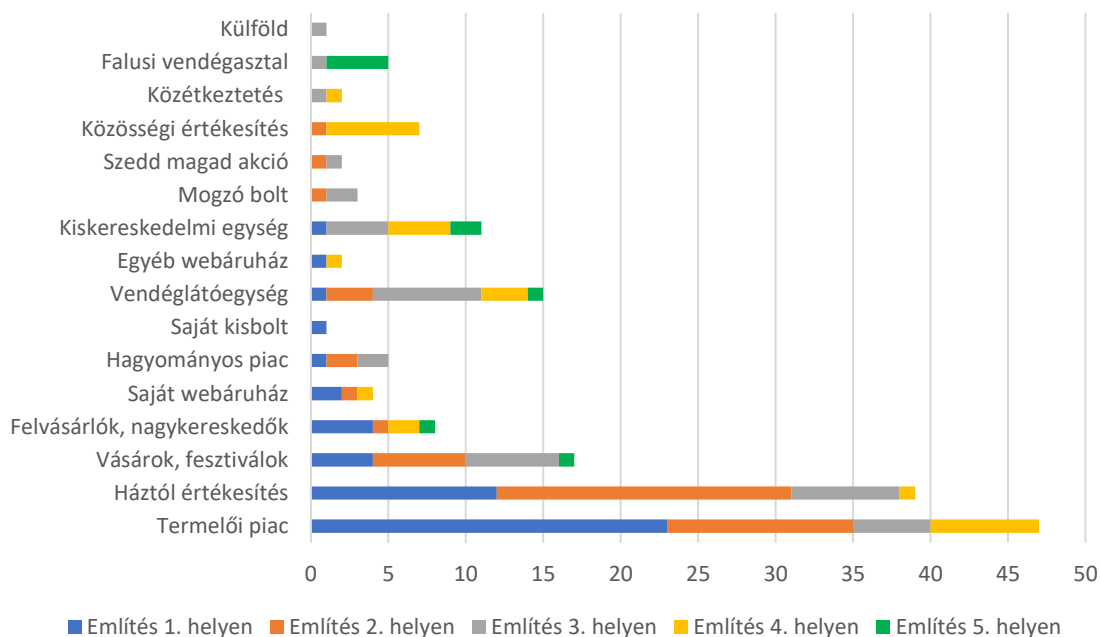
Forrás: TeIR, OTrT (2019) és saját adatgyűjtés, 2020-2021

A válaszadók összesen öt közvetlen értékesítési csatornát jelölhettek meg használatuk fontosságának sorrendjében. A helyi termelői piac a válaszadók 46 százalékánál szerepelt **első helyen**. A háztól történő értékesítést elsőként 24 százalék emelte ki. Említésre méltó még a vásárokon, fesztiválokon és a felvásárlóknak, nagykereskedőknek történő értékesítés is (8-8 százalék). Továbbá 4 százalék jelölte meg legfontosabb értékesítési csatornaként a saját webáruházat. Egy-egy fő (2-2 százalék) tartja legjelentősebb értékesítési csatornájának a hagyományos piacot, a saját kisboltot, a vendéglátó egységeket, az egyéb webáruházakat, illetve a nem saját tulajdonú kiskereskedelmi egységeket.

A fontossági sorrendben **második helyen a háztól történő értékesítés** (38 százalék) és a **helyi termelői piac** (24 százalék) áll. Őket követik a vásárok (12 százalék), a vendéglátó

egységek (6 százalék) és a hagyományos piacok (4 százalék). Az előbbieken nem említett, új értékesítési csatornaként második helyen már megjelenik a mozgó bolt keretében történő árusítás is, a „Szedd magad” akció, illetve a modernnek számító közösségi értékesítés (jelen esetben bevásárló közösség), bár mindezeket csak egy-egy fő jelölte meg. (23. ábra)

25. ábra: A gazdaságok által leggyakrabban használt értékesítési csatornák (említések száma) Vas megyében



Forrás: saját adatgyűjtés, 2020-2021

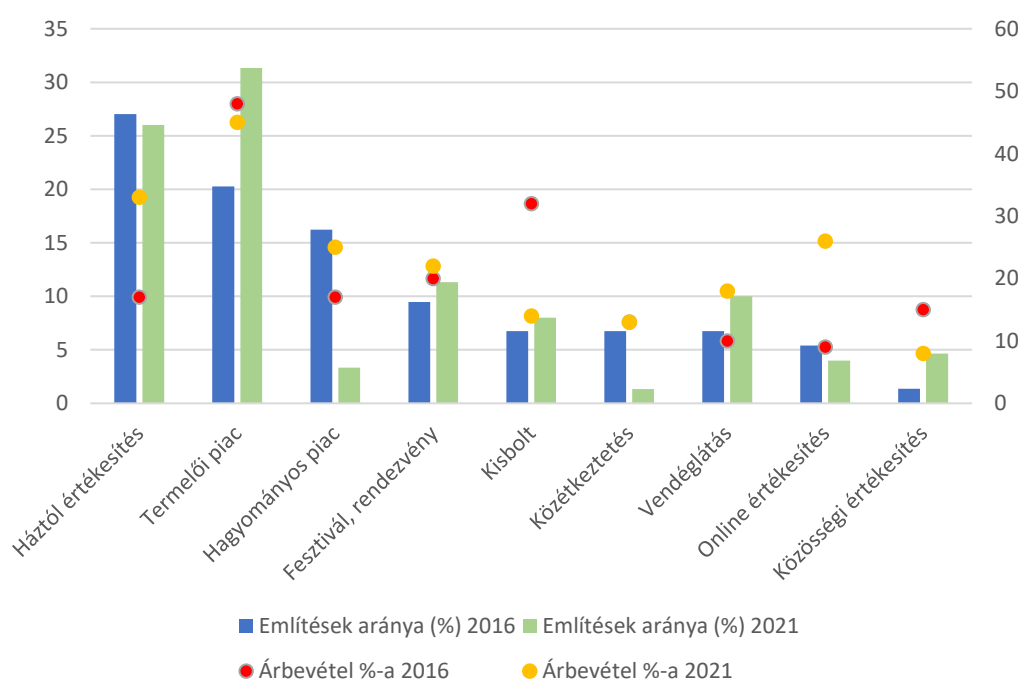
A jellemzően helyi termelői piacon értékesítő termelők nem nagy arányban keresik fel a hagyományos piacokat. Ennek oka, hogy a kereskedők által uralt hagyományos piacokon kialakuló versenyhelyzet nem kedvez a kisebb gazdálkodóknak, a jól bejáratott helyekre nehéz bekerülni. A kistermelők nehezebben veszik fel a versenyt a kereskedőkkel (Rocchi et al., 2020). A termelőket a termelői piacokra a közösséghez tartozás érzése is vonzza. Gyakori, hogy megvitatják a termeléshez kapcsolódó kérdéseket, egymástól vásárolnak, vagy éppen megünneplik egymás születésnapját stb. Az összetartozás érzését erősíti, hogy hasonló nehézségekkel küzdenek, hasonló értékek mentén szervezik életüket. A termelői piacok hozzájárulnak a társadalmi tőke megerősödéséhez azáltal, hogy közösségi tér funkciót is betöltenek, elmélyítve a termelők és fogyasztók közötti gazdasági és még inkább szociális kapcsolatokat (Brown–Miller, 2008; Freedman et al., 2016). A termelői piacok

fogyasztóit szociális, etikai és kulturális célok egyaránt vezérlik vásárlásaik során, figyelmüket olyan tényezőkre is ráirányítják, mint az állatjólét, a környezetvédelem, az ökológiai gazdálkodás vagy a munkakörülmények (Graziano–Forno, 2012). Mindezen tényezők teljesülésében pedig sokkal biztosabbak lehetnek a fogyasztók a termelői, mint a hagyományos piacokon. Bár a hagyományos piacok esetében is vannak törekvések arra vonatkozóan, hogy a saját terméket árusító „valódi” termelőket elkülönítsék a kereskedőktől (leválasztott rész a vásárcsarnokban, saját terméket jelölő tanúsító táblák stb.), ezen próbálkozások nagy kihívások elé állítják a piacszervezőket. A gazdasági érdekek által vezérelt kereskedők és a nem gazdasági célokat is szem előtt tartó kistermelők közötti konfliktusok mederbe terelése világos szabályozást és folyamatos jelenlétet kíván meg a piacszervezőktől. Dunay és szerzőtársai (2018) hazai termelőket vizsgáló kutatásukban igazolták, hogy a termelőket gazdasági és nem gazdasági célok egyaránt vezérlik. A nem gazdasági célok között olyanokat említenek, mint a fenntarthatóság, a természeti és kulturális örökség megőrzése, vagy a személyes érdeklődés, szabadidő és a munka egyensúlyának megtalálása stb. Megállapították továbbá azt is – amely állítás egybecseng Kuhnert (1998) korábbi kutatásával –, hogy a közvetlen értékesítést végző termelők esetében kevésbé játszik szerepet a célok között a modernizáció vagy a gazdaság fejlesztése. Oka, hogy a közvetlen értékesítést végző termelők kevésbé profitorientáltak, fontosabbak számukra a nem gazdasági, mint a gazdasági célok. Egyik leglényegesebb szempont, amiért elindították vállalkozásukat, hogy közvetlen, személyes kapcsolatot alakítsanak ki a fogyasztókkal. Ezt támasztja alá az is, hogy a nem közvetlen értékesítést végző mezőgazdasági termelők a munkaidejük csupán 10 százalékát töltik értékesítéssel, míg a közvetlen értékesítést végző termelők esetében ez a munkaidejük 55 százaléka (Bietsch–Hintze, 2004).

A válaszadók 74 százaléka legalább három különböző értékesítési csatornát használ rendszeresen. Négy csatornán már csak 52 százalék, ötön pedig mindössze 18 százalék értékesít. Egy 2016-2017-ben végzett kutatás szerint a termelők 73 százaléka (27 fő) árusította a termékeit 2-7 féle csatornán keresztül (Szabó, 2017). A tanulmány továbbá vizsgálta azt is, hogy a gazdaságokban az egyes értékesítési csatornák mekkora arányt képviselnek az összes értékesítésen belül. Saját kutatásomban én is válaszokat kerestem ezen kérdésekre. Mindkét évben jelentős volt a háztól értékesítés és a termelői piac az említett értékesítési csatornák közül. 2021-re a termelői piacok népszerűsége még inkább megnőtt. Ennek oka, hogy több új termelői piac is nyílt az elmúlt években, így a termelők könnyebben

eléri ezt az értékesítési módot. Az itt realizált árbevétel aránya az összes értékesítéshez viszonyítva viszont alacsonyabb a saját mintámban. Ez azzal magyarázható, hogy Szabó (2017) által vizsgált termelők közül több is fővárosi termelői piacon értékesített, akik itt nagyobb árbevételt tudtak elérni, mint a vidéki, kisebb piacokon megjelenő gazdák. A háztól értékesítést is sokan említették, továbbá az itt realizált árbevétel aránya is nőtt 17-ről 33 százalékra (26. ábra).

26. ábra: A gazdaságok által használt értékesítési csatornák és értékesítési arányuk az összes eladásból, illetve változásuk 2016 és 2021 között



Forrás: Szabó (2017) 79. oldal, illetve saját adatgyűjtés alapján saját szerkesztés

A korábbi kutatásban a többi értékesítési csatorna között nagyobb arányban oszlott meg az árbevétel. A Vas megyei megkérdezett termelők kis mértékben (3 százalék) értékesítenek hagyományos piacokon, míg a 2016-os kutatásban ennek mértéke több, mint ötszörös volt. A fesztivál, rendezvény viszonylag stabilan, 10 százalék körül tartja magát. Valószínűleg az általam megkérdezett termelők még a járvány előtti időszakra gondolva adták meg a rendezvényeken elért értékesítés arányát. Nagyobb teret nyert a vendéglátóhelyekre történő és a közösségi értékesítés az elmúlt öt évben. Mintámban a közétkeztetést említők aránya

csupán 1 százalék (szemben a 2016-os 7 százalékkal), de az összes árbevételhez viszonyított arány mégis kiegyensúlyozott, mindkét évben 13 százalék. A kisbolti értékesítést ugyan többen választották, de az árbevétel jóval alacsonyabb, mint 2016-ban volt. Oka lehet, hogy ugyanazt a megtermelt termékmennyiséget a válaszadók több helyszínen és több értékesítési csatornán adják el, mely csökkenti a részarányukat az összes bevételhez viszonyítva. Jelentősen növekedett az online értékesítés, a háztól értékesítés, a vendéglátás és a közétkeztetés aránya az összes bevételben. Az online értékesítés teljes árbevételen belüli aránya is jelentősen növekedett, 9-ről 26 százalékra, mely mögött valószínűleg a járvány hatása is meghúzódik. Elmaradtak a rendezvények, egy rövid ideig a termelői piacok sem működtek, így mind a termelők, mind pedig a fogyasztók rákényszerültek az egyéb megoldásokra. Az online vásárlást a fogyasztók még inkább előnyben részesítették a pandémia alatt, mivel a fogyasztók biztonságosnak ítélték a személyes kontaktus elkerülése miatt.

Az interjúban résztvevő gazdálkodókat arról is kérdeztem, hogy mi volt a **legfontosabb motiváló tényező a közvetlen értékesítés elindítására**. A válaszadók hét lehetséges válasz közül választhatták ki azokat a tényezőket, amelyek motiválták őket. Amely tényező egyáltalán nem játszott szerepet a tevékenységük elindításában, azt nullával jelölhették, a többi között pedig fontossági sorrendet állítottak fel (1 – legfontosabb, 7 – legkevésbé fontos). Egyéb válasz megadására is volt lehetőség az interjúban, illetve a lekérdezés is egy beszélgetés részeként történt, amely biztosította, hogy a megkérdezettel közösen a jó sorrendet lehessen felállítani (13. táblázat).

13. táblázat: A gazdálkodók motivációi a közvetlen értékesítés elindítására Vas megyében

Miért kezdett el közvetlen értékesítéssel foglalkozni?	Említések száma	Átlag
Jövedelemkiegészítés	37	2,03
Elköteleződés az egészséges, jó minőségű termékek iránt	39	2,36
Közvetlen kapcsolat kialakítása fogyasztókkal	36	2,36
Családi tradíció	21	2,38
Már működő vállalkozói tevékenység kiegészítése	21	2,48
Munkanélküliségből eredő kényszerűség	12	2,67
Támogatási lehetőség kihasználása (pályázat)	5	3,80

Forrás: saját adatgyűjtés, 2020-2021

Bakucs–Fertő–Szabó (2012) és Juhász (2012) eredményeivel összhangban a legfőbb motiváló tényező a jövedelemkiegészítéshez kapcsolódott, ezt követte az előállított termék minősége, illetve a fogyasztó-termelő kapcsolat milyensége. A leírtakat nemzetközi és hazai kutatások egyaránt alátámasztják (Izumi–Alaimo–Hamm, 2010; Jarosz, 2008; Michel-Villarreal–Vilalta-Perdomo–Hingley, 2020; Dunay et al., 2018; Kemény et al., 2017; Szabó–Juhász, 2015).

Beszélgetve az interjúalanyokkal egyértelmű volt számomra, hogy a személyes kapcsolatok, a közvetlen kommunikáció - ahogy ezt Bellante (2017) és Leiper és Clarke-Sather (2017) is megállapították -, a független vállalkozói tevékenység és a termőföld, a termelőtevékenység szeretete legalább akkora hajtóerő számukra, mint maga a jövedelemszerzés. Nyilván a megélhetést biztosítani szükséges, de nem mindegy, hogy ezt milyen módon, milyen körülmények között teszik. Csupán a havi bér megszerzése lehetséges lenne bármilyen alkalmazotti jogviszonyban, de ennél sokkal többet jelent a hivatásuk. Meg kell említeni azonban azt is, hogy a megkérdezettek 42 százaléka nem főállásban foglalkozik közvetlen értékesítéssel. A kistermelői tevékenységet motiváló főbb tényezők a kiegészítő jövedelem igénye, a családi tradíció továbbvitele, illetve a mezőgazdasági munka szeretete (Kemény et al., 2017). Motiváló tényező lehet még a felvásárlóktól való függetlenség és a magasabb jövedelmi szint elérése (Szabó–Juhász, 2015). Ugyanis Fehér (2012) megállapította, hogy a hagyományos láncokban értékesítő termelők csak hozzávetőlegesen 20 százalékban részesülnek a fogyasztói árakból, míg a közvetlen értékesítés esetében a profit egésze a kistermelőhöz kerül (Kiss–Ruszkai–Takács-György, 2019). Az interjúban elhangzott egyéb válaszok között megjelent az otthon termelt gyümölcs-, zöldségfelesleg hasznosítása, továbbá a termelőtevékenység elindítását hazai jó gyakorlatok megismerése is motiválta. A káptalanóti Liliomkert piac hangulata egy ikervári házaspárt indított arra, hogy az otthon készített lekvárokat, szörpöket ne csak saját fogyasztásra, de értékesítésre is készítsék.

5.6 Új kihívás: a járvány gazdasági, társadalmi hatásai

A COVID-19 világjárvány hatására hazánkban az élet 2020. március 16-án állt le. Bezártak az iskolák, a cégek – ahol megtehették – bevezették az otthoni munkavégzést. A boltokat megrohanták a készleteket felhalmozni kívánó fogyasztók. Ebben az időben a

termelői piacok közül is több bezárt, mivel az üzemeltetők nem tudták, hogyan reagáljanak a veszélyhelyzetre. Az Agrárminisztérium sajtóközleményben szorgalmazta a piacok zavartalan működésének elősegítését (Magyarország Kormánya, 2021). Ennek hatására több helyen újra kinyitottak a piacok. Sok esetben a járványhelyzet kihívásaihoz igazítva működésüket. A külföldről érkező árukban hiány lépett fel, illetve megingott a fogyasztói bizalom az import termékek iránt. Mindezek arra ösztökélték a fogyasztókat, hogy a helyben előállított termékek felé forduljanak. A vendéglátó szektor szinte teljes leállásra kényszerült (kivéve az elviteles kiszolgálást és a házhozszállítást), nem lehetett rendezvényt, fesztivált tartani.

A megkérdezett interjúalanyok 56 százalékának egyáltalán nem jelentettek bevételkiesést a COVID-19 világjárvány miatti első hullám (2020. március-május) lezárásai, korlátozó intézkedései. Sőt 26 százalék bevételnövekedésről, megnövekedett fogyasztói igényekről számolt be. A fogyasztói kereslet nemcsak hazánkban, de az egész világon megnövekedett a helyben előállított élelmiszerek iránt (Coluccia et al., 2021). Megváltoztak a fogyasztói szokások, az éttermek és a közétkeztetés részleges bezárásával, az otthoni munkavégzéssel egyidőben megnövekedett az alapanyagok iránti igény, elindult a pánikvásárlás, és sokan elkezdtek otthon főzni (Hall et al., 2020). A bevételcsökkenés elkerülésében az is szerepet játszott, hogy nemcsak a termelők, de a piacszervezők is rugalmasan reagáltak a kihívásokra.

27. ábra: Ideiglenes helyi termelői piac Szombathely belvárosában



Forrás: a szerző saját felvétele

A szombathelyi termelői piac a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ előtti téren ideiglenesen be kellett, hogy zárjon, mivel nem volt biztosítható minden feltétel a higiénikus működtetéshez. A szervezők ekkor új helyszínt kerestek a piacnak, hogy a termelők ne szenvedjenek el túl nagy bevételkiesést. Szombathely belvárosában, az egyik – helyi

termékeket is kínáló – étterem udvarán nyílt újra ideiglenesen lehetőség az árusításra. Az új helyszín új vásárlókat is vonzott, nagyobb számban jelent meg a fiatalabb korosztály. A sikerre való tekintettel a termelői piac a járvány nyári időszakra tehető visszaszorulása idején is tovább működött, miközben a régi helyszínre is visszatérhettek a termelők.

Azon termelők, akik bevételkiesést szenvedtek el, átlagosan 20–30 százalékos csökkenést tulajdonítottak a járványnak. Emögött több ok is meghúzódott:

- az elmaradó rendezvények, fesztiválok,
- szolgáltatásnyújtás (például tréningek, falusi vendégaszta, szálláshely) keretében nem fogadhattak vendégeket,
- néhány piac bezárt,
- vendéglátóegységek teljesen bezártak,
- a kötelező távolságtartás és a fertőzéstől való félelem miatt a fogyasztók közül többen otthon maradtak, nem mentek piacra,
- szintén az előző ok miatt a nem főállású termelők is inkább a tevékenységük rövid ideig tartó felfüggesztése mellett döntöttek.

A megkérdezett termelők rugalmasan reagáltak a járvány által eléjük gördített akadályokra. A termelők által bevezetett újítások:

- házhozszállítás (32 százalék bővítette ezzel tevékenységét),
- saját webáruház elindítása,
- hirdetések, posztok közösségi médiában (vagy csak saját közösségi oldal elindítása, akinek korábban nem volt),
- új szolgáltatásként megjelent például az online kerttervezés, biokertész tanfolyam,
- becsületkasszás árusítás,
- csatlakozás bevásárló közösséghez,
- új, eddig még nem látogatott termelői piac felkeresése árusítás céljából.

Eltolódtak az arányok a korábban használt értékesítési csatornák között. Azok kerültek előtérbe, melyek lehetővé tették a fogyasztó és termelő közötti nagyon személyes kapcsolatot, mint például a házhozszállítás vagy a háztól értékesítés, illetve azon csatornák, ahol a legkisebb volt a személyes kontaktus lehetősége (webáruház). A húsvéti készülődés

még inkább a hagyományosan előállított, a korábban megszokott ízvilágú füstöltárut felé fordította a vásárlók figyelmét. A járvány ellenére ragaszkodtak megszokott beszerzési forrásaikhoz.

„Húsvét előtt 60 méteres sor kígyózott a gazdaságom előtt, hogy sonkát, füstölt árut vásároljanak.” (48 éves férfi, Rábapaty)

A válaszok alapján azt is megállapítható, hogy nincs szignifikáns összefüggés aközött, hogy a termelő számára jelentett-e bevételkiesést a járvány, illetve, hogy hány értékesítési csatornán értékesít ($\chi^2=3,394$, $df=4$, $p=0,494$), valamint az sem befolyásolta, hogy állattenyésztéssel, növénytermesztéssel vagy mindkettővel egyszerre foglalkozik-e ($\chi^2=3,381$, $df=2$, $p=0,184$). A növekedés mögött egyértelműen a személyes kapcsolat, a bizalom a hazai termékekben, a tömeg kerülése, a távolságtartás és a higiéniai előírások fokozottabb betartásának lehetősége húzódik meg. Mindezek mellett azonban legfontosabb a korábban is említett rugalmas reagálás képessége a változó helyzetre. A kistermelők képesek voltak felismerni a növekvő fogyasztói igényeket, és új megoldásokat vezettek be annak érdekében, hogy kiszolgálják azokat. Mindezen gyors változtatásokra a konvencionális ellátási lánc tagjai nem, vagy csak késve voltak képesek (Marusak et al., 2021). A kistermelők a mindennapi tevékenységeik során amúgy is szerteágazó dolgokkal kell, hogy foglalkozzanak egyidőben (termelés, feldolgozás, logisztika, értékesítés, adminisztráció, pályázatok, pénzügyek), így valószínűsíthető, hogy ezen termelők körébe a gyors alkalmazkodás és a jó helyzetfelismerés képessége, mely a siker kulcsa volt a járvány állította kihívásokkal szemben.

5.7 A rövid ellátási lánc működési nehézségei és a gazdálkodással összefüggő hátráltató tényezők

Az interjú során részletesebben kérdeztem a termelőket a mindennapi, a termeléssel, értékesítéssel összefüggő nehézségeikről (14. táblázat). A válaszok, a szakirodalmi hivatkozások, valamint a nemzetközi és a hazai jó gyakorlatok alapján kísérletet teszek ezekre hatékony válaszokat, megoldási javaslatokat adni. Mindezen tényezők alapján pedig felvázolom egy megyei szinten használható és bevezethető rövid ellátási lánc mintamodell sematikus ábráját.

Az értékesítést leginkább a kistermelői rendeletben meghatározott **40 km-es korlát** (1. pont) akadályozza. Felmerült, hogy legalább a szomszédos megyékben értékesíthessenek korlátozások nélkül. Szerencsére ezen problémát részben már orvosolta a rendelet módosítása (20/2021. (V. 17.) AM rendelet). Azért csak részben, mert a felnevelt sertés, juh, kecske, szarvasmarha, strucc és emu húsát továbbra is csak a gazdaság helyétől számított 40 km-es körzetben, az adott megyében, illetve a fővárosban lehet értékesíteni közvetlenül a végfogyasztónak, kiskereskedelmi egységnek, illetve vendéglátó létesítménynek (amely az éttermeken túl a közétkeztetést is magában foglalja). Ugyanezen rendelet a következő problémára is választ ad részben, hiszen a termelők **állandó időhiányban** szenvednek (2. pont). Egyszemélyben kell ellátniuk a termelés, a feldolgozás, a csomagolás, a logisztika, az értékesítés és az adminisztráció feladatait. A kistermelők forrás- és kapacitáshiány miatt sok esetben nem képesek fejlődni, hiszen felemészti energiájukat a mindennapi munkavégzés, nem tudnak a fejlődésre koncentrálni. A rendelet módosításával lehetőségük nyílik arra, hogy az értékesítésen túl a termelést és az előállítását is a kistermelővel egy háztartásban élő személy, valamint hozzátartozója és alkalmazottja végezze. Mindezek mellett **magas adminisztratív terhek** jelentkeznek a kistermelői termék-előállítással és -értékesítéssel kapcsolatban (3. pont).

Egyelőre a rendeletmódosítás nem kínál megoldást a 4. helyen említett problémára, miszerint a fejlődés, a megélhetés gátja lehet a **maximálisan értékesíthető termékmennyiségek alacsony szintje**. A nagyobb területeket ellátni szándékozó, főállású termelők esetében sok esetben kényszermegoldásokat szül a mennyiségi korlát. Ilyen például a családtagok által elindított, ugyanazon tevékenységre szóló kényszervállalkozások, a nem saját termék feldolgozása vagy egész egyszerűen a mennyiségi korlát túllépése.

A **pályázati források kihasználása szintén nehézséget okoz** a termelőknek. Ugyan a megkérdezettek 54 százaléka pályázott már vagy van benyújtott, de még el nem bíralt pályázata, de tapasztalataik nem túlságosan kedvezőek. A legtöbben eszközbeszerzési, fiatal gazda, méhészeti, szálláshelyfejlesztési támogatásra pályáztak, illetve vettek igénybe. Hitel vagy kölcsön felvétele nem jellemző a megkérdezett termelői körre, mindössze 8 százalékuk élt eddig ilyen lehetőséggel. **A hazai pályázati felhívások nem a kistermelőkre optimalizáltak jelennek meg** (5. pont). A megkérdezett termelők sok esetben túl kicsik (árbevétel, művelt területnagyság alapján) ahhoz, hogy pályázatot nyújtsanak be, hiszen nem

főállásban végzik tevékenységüket, viszont fejlődésüket szolgálná egy-egy új eszköz beszerzése, vagy a műhelyüként szolgáló épületrész kialakítása, felújítása.

14. táblázat: Az interjúalanyok által megnevezett főbb hátráltató tényezők a működésükkel kapcsolatosan Vas megyében

Megnevezett hátráltató tényezők	Válaszok megoszlása (%)
1. 40 km-es értékesítési korlát a kistermelői termékekre vonatkozóan	94
2. Időhiány, tevékenység túlságosan is összetett, nehéz termelni és értékesíteni egyszerre	92
3. Magas adminisztratív terhek a kistermelői termékelőállítással kapcsolatban	84
4. Kistermelő által értékesíthető termékek mennyiségi korlátja	84
5. Nem a termelőkre optimalizált pályázati felhívások	78
6. Fogyasztók magasfokú árérzékenysége	76
7. Logisztikai nehézségek (humán és pénzügyi kapacitáshiány)	74
8. Fogyasztói tudatosság nem megfelelő szintje	62
9. Ellentét a kereskedők és a termelők között	58
10. Áremelkedés az élet minden területén	56
11. Nem saját terméket árusító termelők kiszűrésének nehézsége	50
12. Pályázatok lassú elbírálása, nehézkes adminisztráció, lassú kifizetési eljárásrend	46
13. Munkaerőhiány van, nincs megfelelően képzett, motivált munkaerő	36
14. Kiskereskedelmi egységekbe való bejutás nehézkessége	34
15. Kistermelő nem értékesíthet külföldre	26
16. Közös értékesítési pont hiánya	22
17. Előlegigénylés nehézkes, költséges a Vidékfejlesztési Program pályázataiban	18
18. Bio minősítés megszerzése drága és hosszadalmas folyamat	10

Forrás: saját adatgyűjtés, 2020-2021

Problémaként jelent meg a termelők részéről az is, hogy **magasfokú a fogyasztói árérzékenység**, illetve **a vásárlók nem rendelkeznek megfelelő információkkal** a helyi és a szokványos termékek közötti különbségekről (6. és 8. pontok). A Vas megyei rövid ellátási lánc fogyasztói oldalának kutatására dolgozatomban terjedelmi és kapacitásbeli okok miatt nem vállalkoztam, de egyéb kutatások bizonyították, hogy a fogyasztók számára a rövid

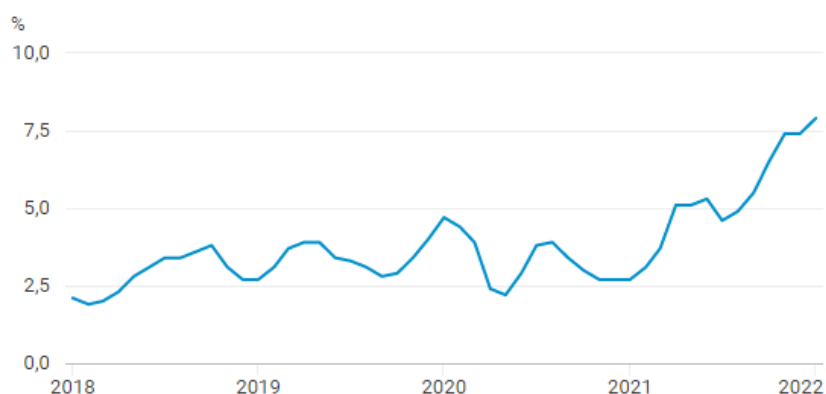
ellátási láncban történő vásárlásra fő motivációt jelent a megfelelő információ a termékről, az előállítás módjáról és körülményeiről (González-Azcárate–Cruz Maceín–Bardají, 2021). Mindezeket alátámasztja Petropoulou és szerzőtársai (2021) által, négy országban (Németország, Spanyolország, Görögország és Magyarország) végzett fogyasztói felmérés is. Hazánkban 447 fő vett részt a felmérésben. A magyar fogyasztók 30 százaléka egyáltalán nem vásárol rövid ellátási láncban, mert drágábbnak és rosszabb minőségűnek véli ezen termékeket, mint a hosszú láncokban elérhetőket. Összehasonlításképpen ez az arány Németországban csak 15 százalék. Meg kell jegyezni azonban azt is, hogy a kutatás szerint a magyar fogyasztók 18 százaléka heti rendszerességgel vásárol termelői piacokon, ami magas aránynak tekinthető a német 5 és a spanyol 8 százalékkal szemben. A fogyasztókat a vásárlástól eltéríti a termékekhez való hozzájutás nehézsége is.

A termékek logisztikájának megszervezése (7. pont) kihívás elé állítja a termelőket. Nem rendelkeznek elegendő humán és pénzügyi kapacitással a hatékony szállítás megszervezéséhez. A fogyasztók megszokták a szupermarketek által kínált kényelmet és széles termékválasztékot évszaktól függetlenül. Ám ezek egy részéről hajlandók lemondani a rövid ellátási lánc által kínált (vagy neki tulajdonított) előnyök miatt, mint például a frissebb, egészségesebb termék, a rövidebb szállítási távolság, a személyes kapcsolat és bizalom, vagy a helyi gazdaság támogatása (Feldman–Hamm, 2015; Hendrickson–Heffernan, 2002).

A piacszervezőkre nagy felelősséget ró, hogy az általuk működtetett termelői piacon valóban csak termelők jelenjenek meg, és **ne adjanak teret a kereskedőknek**. A problémának két oldala van. Gyakori ugyanis, hogy a termelők próbálkoznak hagyományos piacokon is értékesíteni, de a kereskedők részéről ellenállásba ütköznek, ami feszültségeket generál. Így sok termelő kiszorul a hagyományos piacokról. Másrészt a termelői piacokra kereskedők is szeretnének bejutni (9. és 11. pontok).

Áremelkedés tapasztalható az élet minden területén (10. pont). 2020. decemberében 2,7 százalék volt az inflációs ráta, ami decemberre 7,4 százalékra nőtt (KSH, 2022) (28. ábra). Az élelmiszerek ára 8,0 százalékkal nőtt 2020. decemberről 2021. azonos időszakára. Az üzemanyagok ára 25,9 százalékkal lett magasabb.

28. ábra: Fogyasztói árak változása az előző év azonos időszakához képest 2018 és 2022 között



Forrás: KSH, 2022

A pályázatok lassú elbírálása, nehézkes adminisztráció, lassú kifizetési eljárásrend (12. pont): A válaszok alapján az vált világossá, hogy a termelőkben megvan a hajlandóság pályázatok benyújtására, viszont nagyon sok negatív tapasztalattal rendelkeznek ezen a téren. Több esetben eljutottak odáig, hogy egy-egy pályázatuk támogatói okiratát megkapták, de nem valósították meg a projektet, mivel az elhúzódó elbírálási folyamat (sok esetben egy év) alatt olyan mértékben megemelkedtek az árak, hogy olyan műszaki tartalommal már nem tudták megvalósítani a terveket, így inkább elálltak a támogatástól. Ha mégis a megvalósítás mellett döntöttek, akkor pedig indokolatlanul magas adminisztrációs terhek neheztedek a vállukra. A piaci ár igazolásához eszközbeszerzések esetében sem elegendő internetes katalógusok, webáruházak árainak benyújtása, hanem a forgalmazó cég által aláírt, számos adatot (érvényességi idő, nettó egységár, részletes műszaki tartalom) tartalmazó árajánlat szükséges. Ilyen részletezettségű árajánlatok bekérése is gondot jelent, hiszen épp a nagy forgalmazók – akik a legkedvezőbb árat kínálják – sok esetben nem hajlandók írásos árajánlatot adni.

A 13. pontban említett **munkaerőhiány** azonban továbbra is problémát okoz. Nehéz, különösen a vidéki térségekben megfelelően képzett és főként motivált munkaerőt találni, aki alkalmas önálló munkavégzésre. A termelők részéről probléma, ha nem felügyelik a termék-előállítás teljes folyamatát, akkor bizony sok esetben nem megfelelő minőségű termékek készülnek. Így megnövekszik a fogyasztói panaszok száma, sérül a bizalom, mely a közvetlen értékesítés alapja.

A kiskereskedelmi egységekbe való bejutás nehézkessége és a közös értékesítési pont hiánya, valamint, hogy a kistermelő nem értékesíthet külföldre (14., 15. és 16. pontok) jelentős nehezítő tényezőként jelenik meg a kistermelői termékek értékesítésében. A termelői összefogások fontosságát és hatékonyságát már többen is alátámasztották (Galli–Brunori, 2013, Paciarotti–Torregiani, 2020).

Az előlegigénylés nehézkes, költséges a Vidékfejlesztési Program (2014-2020) pályázataiban (17. pont): Előleg igénybevétele kizárólag a beruházási költségek esetében lehetséges. Az igényelhető támogatási előleg mértéke a beruházási költségekre jutó támogatási összeg legfeljebb 50 százaléka. Egyéb operatív programok esetében az előleg elérheti a teljes támogatási összeg 100 százalékát is, de semmiképpen sem csak a beruházási költségekre vetítve igényelhető. Ez azonban még nem is lenne akkora gond – hiszen jellemzően beruházási jellegű költségekre pályáznak az érintettek –, de az igénylés feltételei a kistermelői kör számára lehetetlenné teszik az igénybevételt.

A bio minősítés megszerzése drága és hosszadalmas folyamat (18. pont). Az átállás időtartama hasznosítási ágazattól függően 2-3 év. Az átmenet időszakában a termelőnek már minden feltételnek meg kell felelni, viszont a terméken még nem használható a bio minősítés. A biogazdálkodás szakmai felkészültséget is követel, illetve meg kell felelni a folyamatos ellenőrzéseknek is, melyeknek nagy az adminisztrációs terhe (Magyar Biokultúra Szövetség, 2022).

5.8 Fejlesztési célterületek

Az előző fejezetben részletesen ismertettem az interjúban résztvevő gazdálkodók tevékenységét, fejlődését leginkább gátló tényezőket. Személyes terepi munkámra, illetve a szakirodalom részletes tanulmányozására építve a megjelölt problémákra válaszolva összegyűjtöttem néhány fejlesztési ötletet, megoldási javaslatot, melyet az interjúk során a termelők részéről felmerült kérésekkel is kiegészítettem. A javaslatok megfogalmazása során továbbra is az 5.7 fejezet, 14. táblázatának sorszámait használom a követhetőség érdekében, illetve táblázatosan is összefoglalom az eredményeket (15. táblázat). Az interjúk során megjelölt fejlesztési szükségletek öt fő területhez kapcsolódnak: I. Termelés, feldolgozás; II. Logisztika; III. Értékesítés; IV. Pályázatok, adminisztráció; V. Külső tényezők, innovációs hatások.

5.8.1 Termelés és feldolgozás

A **termelés, feldolgozás** kérdéskörének kutatása során a technológiai megoldások, folyamatok elemzésétől eltekintettem, mivel megismerésük sokkal inkább kötődik az agráriumhoz, mint a vidékfejlesztéshez. A termelők számára a hatékony termelést, feldolgozást leginkább a **magas adminisztratív terhek** (3. pont) nehezítik meg a mindennapok szintjén. Az alapanyagok, a feldolgozandó termények pontos nyilvántartása, a címkézés, könyvelés intézése az egyszemélyes vállalkozásoknál gondot okoz. A bürokrácia útvesztőiben eligazodást jelentene egy hatékony termelői összefogás létrejöttének segítése **közös adminisztratív háttérbázis** kialakítására, például a könyvelés, a pályázatfigyelés és -írás, a higiéniai és jogszabályi tanácsadás területén. Az őstermelői adózással, könyvelési kérdésekkel csak kevés könyvelő van tisztában a terület bonyolultsága miatt. A vidékfejlesztéshez kötődő pályázatok szintén eltérnek a többi tématerület kiírásaitól. A pályázás menete és keretrendszere is egyedi. Az őstermelőkre, kistermelőkre vonatkozó higiéniai jogszabályok megismerése, naprakész alkalmazása alaposabb utánajárást és szakértelmet kíván. Mindezeket egybevetve egy mikroregionális szinten tevékenykedő REL csoport működését nagyban segítené egy olyan adminisztratív háttérszolgáltató rendszer, amely mindezekre megoldást kínál. Jól felkészült szakértői gárda (könyvelő, adószakértő, munkaügyi és -védelmi szakember, jogász, biztosítási tanácsadó, pályázatíró, higiéniai tanácsadó, agrár szaktanácsadó, falugazdász) bevonására lenne szükség, akik kevesebb időráfordítással akár 50-60 termelő ügyeit is intézhetnék egyidőben. Az ügyintézés sokkal hatékonyabban folyna, mint ha olyan szakemberekhez fordulnának egyesével a termelők, akik nem ezen speciális területekre fókuszálnak mindennapi munkájuk során, és mélyebben bele kellene ásni magukat minden egyes eset problémáiba. Több termelő bevonása a szolgáltatási díjak csökkenését is eredményezheti, hiszen gyorsabb ügyintézés tesz lehetővé az őstermelői célcsoportra szakosodott szakértők REL csoport szintjén történő együttes alkalmazása. **Időhiány** (2. pont) és az általánosan tapasztalható **munkaerőhiány** (13. pont) orvoslására létre kellene hozni egy közös feldolgozó és logisztikai központot (food hub), ahol a REL csoport hasonló termékkörei esetében közösen végezhető a feldolgozás, a csomagolás, a raktározás és a kiszállítás. A humán kapacitás hiányára megoldás, hogy a jogszabály már lehetővé teszi, hogy az értékesítésen túl a termelést és az előállítását is a kistermelővel egy háztartásban élő személy, valamint hozzátartozója és alkalmazottja végezze. Az időhiányt mérsékelhetik a közös értékesítési pontok is.

5.8.2 Logisztika

A logisztika területén a termékek szállításának (logisztikájának) megszervezése (7. pont) kihívás elé állítja a termelőket. A rövid ellátási láncnak a logisztikát tekintve professzionálissá kell válni annak érdekében, hogy megnyerje a fogyasztókat (Paciarotti–Torregiani, 2020). Mittal–Krejci–Craven (2018) a regionális élelmiszerrendszerek fenntartható működtetése érdekében szakirodalmi elemzés alapján jó gyakorlatokat gyűjtöttek, melyek összefoglalják a hatékony logisztika minden területét. A javaslatok a megyei szintű rövid ellátási lánc rendszer szervezése kapcsán is megfontolandók lehetnek, melyeket saját javaslataimmal egészítetek ki:

- *Hatékonyabb jármű-kihasználtság:* A rövid ellátási lánc csoport által használt jármű vagy járművek hatékony útvonaltervezése, ütemezett szállítás szükséges. Több termelő már jelenleg is szállít a fővárosba, illetve a térségben is megvannak azok a helyek, ahol rendszeresen megfordulnak. Kihívást jelent azonban mindezen útvonalak és szállítások összehangolása.
- *Járműválasztás:* A szállítási hatékonyság szempontjából elengedhetetlen a megfelelő járműtípus és méret kiválasztása. A hűtési lánc fenntartása érdekében érdemes hűtött karakterű autót választani, vagy olyan utánfutót, mely szintén alkalmas az áruk hűtésére. A járművek kiválasztása során ügyelni kell az üzemanyagfogyasztásra és a környezeti besorolásra is. Innovatív megoldást kínálhatnak a hazai fejlesztésű teherbiciklik is, melyek gyorsabb, olcsóbb és környezeti szempontból kedvezőbb megoldást kínálhatnak a helyben megtermelt termékek városon belüli szállítására, mint bármely hagyományos gépjármű. A teherbiciklik elektromos hajtással is elérhetőek. A járműválasztás a fogyasztóknak szóló üzenetekben fontos tényezőt képviselhetnek, hiszen a rövid ellátási lánc tipikus fogyasztói számára kiemelt jelentőségű a környezetterhelés csökkentése. A teherbiciklik alkalmazása elsősorban városi környezetben, leginkább a megyeszékhelyen könnyítené meg a logisztikát.
- *Pontos és gyakori szállítások:* Az elfoglalt fogyasztók, de még inkább a vendéglátók, kiskereskedők számára fontos az időben történő és előre ütemezett szállítás. A házhozszállítás kiegészíthető átvételi pontok kialakításával, ahol az előre leadott megrendelés átvehető. Ezen pontok helyszíneinek kiválasztásánál fontos tényező a könnyű és ingyenes parkolási lehetőség biztosítása.
- *Horizontális együttműködés:* Utópikus gondolat, de a különböző ellátási láncok tagjai együttműködhetnek logisztikai tevékenységük és rendelkezésre álló eszközeik

összehangolt használatában. Úgy vélem, hogy a hazai gyakorlatban már a megyei szintű, a rövid ellátási lánc szereplői közötti együttműködés is hatalmas előrelépést jelentene.

- *A létesítmény elhelyezkedése:* A szállítási hatékonyságot tovább növelheti a közös raktárak optimális helyének és számának meghatározása.
- *Készletkezelés:* A raktárkészlet-kezelő rendszerek bevezetése, valamint a kínálat és a kereslet előrejelzése, és folyamatos nyomon követése csökkentheti a költségeket és javíthatja a szolgáltatási színvonalat.
- *A termelők felkészítése:* Nagyon fontos feladat a jövőre nézve is, hogy az időben teljesített, pontos szállítás az alapja a fogyasztói bizalom elnyerésének.

5.8.3 Értékesítés

Az **értékesítés** területén jelentkező legnagyobb problémát (**40 km-es korlát**, 1. pont) a 2021-ben érvénybe lépett módosítás (20/2021. (V. 17.) AM rendelet) nagyrészt kezelte. A húsárak földrajzi korlátozás nélküli értékesíthetőségére még várni kell ugyan, de a többi termék esetében érvénybe lépett a lazítás. Ide kapcsolódik a kistermelői termékek **külföldre történő értékesítése** is (15. pont). Ugyan országos szinten a 40 km-es korlát csaknem eltörlésre került, de a határmenti kistermelők esetében az értékesítést elősegíthetné, ha a gazdaság helyétől légvonalban számított 40 km-es körzetben külföldre is eladhatnák termékeiket. Mindez a határmenti kapcsolatokat és a turizmust is szolgálná.

Továbbra is nehézséget okoz a **maximálisan értékesíthető mennyiségi korlátozás** (4. pont). Kistermelői szintről továbblépni ma Magyarországon költséges megoldás, mivel egész egyszerűen hiányzik a kistermelő és az élelmiszer előállító üzem közötti ún. „kisüzemi” szint. Ha egy húsfeldolgozó kistermelő több megyét is szeretne ellátni termékeivel, vagy nagyobb mennyiséget is szeretne előállítani, mint a kistermelői rendeletben meghatározott mennyiségi korlát, akkor olyan feltételeknek kell megfelelnie, mint egy húsfeldolgozó nagyüzemnek, ami családi vállalkozás szintjén elképzelhetetlen. Az értékesítést vizsgálva nem szabad megfeledkezni a keresleti oldalról sem. A húsfeldolgozással foglalkozó termelők számára nehézséget jelent, hogy a vágás csak vágóponton oldható meg, ami jelentős költséget jelent.

A **fogyasztók magasfokú árérzékenysége**, illetve a **termelői termékekkel kapcsolatos információhiány** (6. és 8. pont) szintén gondot okoz. A termelői termékek

beszerzése nagyobb tudatosságot, több utánajárást és tervezést igényel a fogyasztók részéről, mint a hagyományos láncban vásárolt termékek esetében. Az ezzel járó kényelmetlenség, illetve a befektetett többlet idő, energia és pénz csak a legelszántabb fogyasztók számára elviselhető teher. Ezért a rövid ellátási láncnak is biztosítania kell azt a kényelmi színvonalat, amit a szupermarketben történő vásárlás jelent. Az összehangolt logisztika, a házhozszállítás biztosítása, a szemléletformáló akciók, a fogyasztói gazdaságlátogatások hozzájárulhatnak a kényelem és a bizalom növeléséhez. Az elköteleződést tovább növelheti az információnyújtás a termék gyártójáról, összetételéről, az előállítás helyéről, körülményeiről a vásárlás helyén, a termelő gazdaságában, honlapján stb.

A termelők és a kereskedők közötti ellentétek mindennaposnak számítanak. A problémának két oldala van. Gyakori ugyanis, hogy a termelők próbálkoznak hagyományos piacokon is értékesíteni, de a kereskedők részéről ellenállásba ütköznek, ami feszültségeket generál. Így sok termelő kiszorul a hagyományos piacokról. Másrészt a termelői piacokra kereskedők is szeretnének bejutni. Ezen problémára megoldást nyújthatnak a rendszeres piacszervezői látogatások a termelők gazdaságában, amelyek során ellenőrizhető, hogy az adott termék valóban ott termelt-e. A folyamatot segítheti a helyi illetékességű agrárkamara bevonása az ellenőrzési folyamatba (9. és 11 pontok).

A kiskereskedelmi egységekbe való bejutás nehézkessége és a közös értékesítési pont hiánya (14. és 16. pontok) már régóta nehézséget okoz a termelőknek. Mindezen problémát lehetne orvosolni, ha hazánkban is bevezethető lenne a közös értékesítési pont koncepciója. Mindehhez jogszabálymódosításokra van szükség. A közös értékesítési pont ötlete Franciaországból származik, melynek hazai bevezethetőségén a Kislépték Egyesület kutatói dolgoznak az agrárkamarával és más civil szervezetekkel közösen. A közös értékesítés pont (franciául: GIE – Groupement d’interet économique, közös érdektársulás) célja, *„hogy megkönnyítse vagy fejlessze a tagok gazdasági tevékenységét és erősítse, növelje a tevékenység hatékonyságát. Mivel a GIE „felvásárlási áron” értékesíti a termékeket (de nem veszi meg a terméket, mivel ez egy csoportos értékesítési forma és nem köztes szereplő), azaz nincs jövedelme a termelőktől beérkező terméken, így a GIE önállóan mentesül az ÁFA megfizetése alól. Az Áfa fizetési kötelezettséget kiszámlázza a GIE az Áfa fizetésre kötelezett termelőknek. Tehát a GIE, mint „egyesülés” értékesít, és tagjai felé a havi/negyedéves/féléves/éves elszámolás során a termékek árának kifizetése mellé számlázza a befizetendő Áfát. Tagjainak száma minimum 2, a maximális tagszám nincs megszabva”* (Kislépték Tudástár, 2021). A termelő tagok maguk is gyakran beállnak a pult mögé, és

értékesítik a termékeket, vagy pedig felvesznek egy alkalmazottat, akit közösen finanszíroznak. A kistermelők általában mentesek az Áfa alól, így amint termékeik bekerülnek a kiskereskedelmi forgalomba, azonnal meg is drágulnak az Áfa mértékével, ami rontja versenyképességüket. A közös termelői pontok kapcsot jelenthetnek a vidék és a város között. A boltban nemcsak a termékek jelenhetnek meg, de alkalmat teremthetnek a termelők személyes bemutatkozására is. A vásárlók kiadványok, fotókiállítások, termékkóstolók, kézműves foglalkozások, közös főzések keretében azokat a hazai tájakat is megismerhetnék, ahonnan az adott termékek származnak. Érdekes kezdeményezés lehet még a nap 24 órájában nyitva tartó automata vagy automata bolt ötlete, melyre Ausztriában már számos példát láthatunk (Kislépték Tudástár, 2021).

5.8.4 Pályázatok, adminisztráció

Pályázatok, adminisztráció témakörében a **pályázati forrásokhoz való hozzájutás nehézsége** (5., 12., és 17. pontok) került leginkább előtérbe. A termelők forráshiányosak, csak kis lépésekben tudják megvalósítani fejlesztési elképzeléseiket, beruházásaikat. A pályázói kedvet növelné, ha a REL csoportok piacszervezői pályázati tanácsadó képzésen vehetnének részt és ezzel segíthetnék a hatáskörükbe tartozó termelők projektjeinek benyújtását, megvalósítását és pénzügyi elszámolását. Probléma az is, hogy az **előlegigénylés** (17. pont) feltételei a kistermelői kör számára lehetetlenné teszik az igénybevételt. A 272/2014. (XI.5.) kormányrendelet 83.§ (1a) bekezdése alapján az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) származó forrásból nyújtott támogatás esetében előleg fizetésekor az előleg összegével megegyező összegű biztosítékot kell nyújtani. Biztosítékként kizárólag készpénzletét, vagy garanciavállaló nyilatkozat, garanciaszervezet által vállalt kezesség, biztosítási szerződés alapján kiállított – készfizető kezességvállalást tartalmazó – kötelezvény, állami kezesség ajánlható fel. Ha ezek a biztosítékfajták a termelők rendelkezésére állnának a pályázat benyújtása és megvalósítása során, akkor nem lenne szükségük pályázatra. Ám éppen ők az a kedvezményezett kör, akik a legnehezebben tudják előfinanszírozni a projektjüket, amelyek kifizetési igényléseinek benyújtása és a tényleges kifizetés között akár fél vagy egy év is eltelhet (ahogy az előző pontban is látható). Megoldás lehet az is, ha az előlegigénylés bizonyos összeg (2-3 millió forint elszámolható költség) alatt nincs biztosítékhoz kötve.

A bio minősítés megszerzése drága és hosszadalmas folyamat (18. pont) a kistermelők számára. Ezt a problémát említették legkevesebben a termelők közül, tehát úgy ítélem meg,

hogy működésüket érdeemben nem befolyásolja, hogy termékeik rendelkeznek-e a bio minőséget jelölő címkével vagy sem. A jövőben azonban megoldást kínálhat a kistermelői rendelet mennyiségi korlátjaihoz igazított, könnyített bio minősítési eljárási folyamat. Ezen éves értékesítési mennyiségek esetében alacsonyabb minősítési díj megszabására lenne szükség. Továbbá a kisebb mezőgazdasági területek esetében azt is figyelembe kellene venni, ha az illető gazdálkodó már korábban sem használt vegyszereket az adott területen, akkor ne kelljen kivárni a kötelező hároméves vegyszermentességi időszakot. Termelői szinten hasznosabb lehet országos vagy térségi szintű védjegyekhez, minősítő rendszerekhez csatlakozni. Ilyen például a „Hagyományok-Ízek-Régiók” (HÍR) program (Agrárminisztérium, 2022), melyet az EU kezdeményezéséhez csatlakozva hazánk is meghirdetett. Célja a hagyományos és tájjellegű mezőgazdasági termékek összegyűjtése és rendszerbe szervezése. Mára már 300 termék szakmai-történeti leírása érhető el. A gyűjteményben szereplő termékeket előállító és a minőségi követelményeknek megfelelő termelők használhatják a védjegyet. A felmérésben résztvevő termelők közül egy rendelkezik HÍR védjegyes termékkel (őrségi tökmagolaj). Az előbbi védjegyen túl több térségi szintű védjeggyel is találkozhatunk, melyek fogyasztói ismertsége változó. Amennyiben szigorú kritériumrendszer biztosítja a megfelelő minőséget, úgy a csatlakozás is hozhat pozitív hozadékokat a termelő számára. Biztosíthatja a helyi kötődés és a kiváló minőség igazolását a fogyasztó felé.

5.8.5 Külső tényezők, innovációs hatások

A külső tényezők, innovációs hatások közül általános érvényű az **áremelkedés** (10. pont), amely – főként a koronavírus járvány után – az élet minden területén megfigyelhető. A kiesett bevételt ellensúlyozhatja egy kedvezményes adózási rendszer. Erre már a 2021. év elején bevezetett jogszabálmódosítás kísérletet tesz ugyan, de további kedvezmények beépítése továbbra is indokolt. Megemelkedett az az összeg, amely felett a gazdaságoknak személyi jövedelemadó bevallást kell készíteni. Efelett választható átalányadózás vagy tételes költségelszámolás. Továbbá az őstermelői tevékenységgel összefüggésben folyósított támogatások nem minősülnek bevételnek, mely szintén csökkenti a fizetendő adó mértékét. Az adóterhek csökkentése ugyan több pénzt hagy a zsebükben, melyből akár bővíthetik vállalkozásukat, ám a gazdálkodók mindezek mellett nehezen találnak megfelelően képzett, motivált munkavállalókat.

15. táblázat: Az interjúalanyok által említett legfontosabb nehézségek és a kutatómunka eredményeként megfogalmazott megoldási javaslatok

Tevékenységi terület	A nehézség, probléma termelők általi megnevezése	Megoldási javaslatok
I. TERMELÉS, FELDOLGOZÁS	2. Időhiány, tevékenység túlságosan is összetett, nehéz termelni és értékesíteni egyszerre	A kistermelői rendelet módosításával lehetőségük nyílik arra, hogy az értékesítésen túl a termelést és az előállítását is a kistermelővel egy háztartásban élő személy, valamint hozzátartozója és alkalmazottja végezze.
	3. Magas adminisztratív terhek a kistermelői termék-előállítás kapcsolatban	Termelői összefogás közös adminisztratív háttérbázis kialakítására, például a könyvelés, a pályázatfigyelés és -írás, a higiéniai és jogszabályi tanácsadás területén.
	13. Munkaerőhiány van, nincs megfelelően képzett, motivált munkaerő	Megyei szintű összefogás, mely megoldást kínál a közös csomagolásra, logisztikára, értékesítésre, adminisztrációra.
II. LOGISZTIKA	7. Logisztikai nehézségek	Közös logisztikai és raktár bázis kialakítása, összehangolt szállítások, horizontális együttműködés
III. ÉRTÉKESÍTÉS	1. 40 km-es értékesítési korlát a kistermelői termékekre vonatkozóan	Az 52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről módosítása, amely elkezdődött a 20/2021. (V. 17.) AM rendelettel az élelmiszerek és az élelmiszerekkel rendeltetésszerűen érintkezésbe kerülő anyagok és tárgyak előállításáról és forgalomba hozataláról. A felnevelt sertés, juh, kecske, szarvasmarha, strucc és emu húsát továbbra is csak a gazdaság helyétől számított 40 km-es körzetben, az adott megyében, illetve a fővárosban lehet értékesíteni közvetlenül a végfogyasztónak, kiskereskedelmi egységnek, illetve vendéglátó létesítménynek. A többi termék esetében ez a korlát a dolgozat elkészítésének időtartama alatt megszűnt.
	4. Kistermelő által értékesíthető termékek mennyiségi korlátja	Kisüzem kategória bevezetése, mely könnyített higiéniai feltételeket teremt a fejlődni kívánó kistermelők számára.
	6. Fogyasztók magasfokú árérzékenysége	Összehangolt logisztika, szemléletformáló akciók, információnyújtás a termék gyártójáról, összetételéről, az előállítás helyéről, körülményeiről.
	8. Fogyasztói tudatosság nem megfelelő szintje	Gazdaságok folyamatos ellenőrzése, együttműködés az agrárkamarával.
	9. Ellentét a kereskedők és a termelők között	
	11. Nem saját terméket árusító termelők kiszűrése	Áfa kérdés megoldása, illetve a termelői összefogás.
	14. Kiskereskedelmi egységekbe való bejutás	A 40 km-es értékesítési korlát alkalmazása a határmenti területekre.
	15. Kistermelő nem értékesíthet külföldre	A közös értékesítési pont jogszabályi háttérének megteremtése francia példára (melynek előkészítése már megkezdődött). Napi 24 órás nyitvatartású automata, vagy automata bolt.
16. Közös értékesítési pont hiánya		
IV. PÁLYÁZATOK, ADMINISZTRÁCIÓ	5. Nem a termelőkre optimalizált pályázati felhívások	Kedvezményezett kör kiszélesítése, egyszerűsített pályázati eljárás.
	12. Pályázatok lassú elbírálása, nehézkes adminisztráció, lassú kifizetési eljárásrend	Egyszerűsített pályázati eljárásrend a kistermelők esetében: gyorsított bírálati és kifizetési folyamat, kevesebb dokumentum benyújtása, internetes webáruházak vagy katalógusok árának elfogadása. REL szervezők képzése pályázati elszámolásokkal kapcsolatban.
	17. Előlegigénylés nehézkes, költséges a Vidékfejlesztési Program pályázataiban	Az előlegigénylés bizonyos összeg (2-3 millió forint elszámolható költség) alatt ne legyen biztosítékhoz kötve.
	18. Bio minősítés megszerzése	Kistermelői rendelet mennyiségi korlátaival igazított, könnyített bio minősítési eljárási folyamat. Egyéb minősítési rendszerekhez (például HÍR vagy egyéb helyi szintű védjegyek) történő csatlakozás lehetősége.
V. KÜLSŐ TÉNYEZŐK, INNOVÁCIÓS HATÁSOK	10. Áremelkedés az élet minden területén	Kedvezményes adózás

Forrás: saját szerkesztés

5.9. A REL-szervező és a mikroregionális szintű rövid ellátási lánc mintamodell

Az interjúk során feltárt nehézségek és a felvázolt megoldási javaslatok alapján arra a következtetésre jutottam, hogy egy-egy mikrorégió termelőinek sikeres piacrajutása érdekében szükség van térségi szintű együttműködésekre a rendszer szereplői között. Az együttműködés mozgatórugóit a **Rövid Ellátási Lánc (REL)-szervezők** jelentik. Az előbbiek választ adnak **harmadik kutatási kérdésemre**: Milyen eszközökkel, beavatkozásokkal lehet a termelők rövid ellátási láncban való jelenlétét segíteni és a nehézségeken csökkenteni a Vas megyei vizsgálatra alapozva? Az interjúk elemzése alapján és a francia fenntartható élelmiszer-területi szakértői képzés leírásából kiindulva (2.2 fejezet), az többlettartalommal felruházva, továbbfejlesztve alkottam meg saját REL-szervező fogalmamat. A fogalom definiálása során igyekeztem a hazai viszonyokat figyelembe venni, ahol nem feltétlenül szükséges a REL-szervezőinek egyetemi képzettséggel rendelkezniük ahhoz, hogy egy mikrotérség helyi élelmiszeri projektjeit sikeresen megvalósítsák.

A REL-szervezők olyan szakemberek, akik széleskörű ismeretekkel rendelkeznek a kisléptékű élelmiszer-előállítás, -feldolgozás, értékesítés, valamint a mezőgazdasági vállalkozások működtetéséhez és a termékértékesítéshez szükséges logisztika, pénzügyek és adminisztráció területén. Kiemelkedő kommunikációs képességeik, illetve integrált térségi kapcsolatrendszerük által előmozdítják a hatékony és sikeres együttműködést a rövid ellátási lánc szereplői között.

Jó REL-szervezővé válni mindezek alapján nem egyszerű feladat, hiszen széleskörű ismeretekkel, készségekkel és képességekkel kell rendelkezni. A terepi munka számos nehézséggel jár, meg kell találni a közös hangot nemcsak a termelőkkel, de a helyi önkormányzatokkal, vállalkozásokkal, civil szervezetekkel, fogyasztókkal. Sajnos Magyarországon a REL-szervező, mint szakma még nem létezik, illetve a gyakorlatban dolgozó, önmagukat fejlesztő szakemberek munkáját sem minden esetben ismerik el. A termelők és a fogyasztók sem gondolják úgy, hogy szükség van rájuk, hiszen nélkülük is

megtalálják egymást. Ez a háztól történő értékesítés esetén talán meg is állja a helyét, ám a magasabb szintű együttműködést igénylő értékesítési módok esetében már szükség van köztes szervezőre, aki ismeri a piaci szereplők igényeit, megtalálja a közös nevezőt közöttük, és segíti a piaci kapcsolatok létrejöttét, majd minőségi fenntartását. Egy térségben több REL-szervező is együttműködhet egymással.

A REL-szervezők legfontosabb feladatai a gyakorlatban:

- helyzetelemzés készítése a térségről (társadalmi-gazdasági-környezeti),
- adatbázis kialakítása és folyamatos frissítése a szereplőkről,
- stratégiaalkotás és üzleti tervezés,
- a termelők és gazdaságaik megismerése, minősítése,
- termelővé válás segítése,
- alapvető információnyújtás (pályázatok, jogszabályok, higiénia stb.),
- a kapcsolatteremtés és az együttműködés segítése a REL szereplői között,
- érdekképviselés,
- értékesítés segítése és marketing,
- a feldolgozó és logisztikai központ működtetéséhez szükséges szakmai és pénzügyi háttér előteremtése (akár vállalkozó bevonásával),
- forrásszerzés
- fogyasztók bevonása önkéntes tevékenységekbe, fogyasztói szemléletformálás
- értékesítési csatornák feltérképezése, újak kialakítása.

Mindezen tevékenységeket a REL-szervező természetesen egy személyben nem képes ellátni. A rendszer működtetéséhez elengedhetetlen a szereplők közötti szoros együttműködés. Fontos különbség a francia példához viszonyítva, hogy míg ott piaci alapon is meg tudnak élni a REL-szervezők, addig hazánkban első lépésként a szakmai tudásháttér megteremtése lenne a cél. Sok lelkes önkéntes fogyasztó, civil szervezet, önkormányzat foglalkozik már ma is a fent leírt feladatokkal, de általában ez nem biztosít számukra megélhetést.

A hatékonyan működő rövid ellátási lánc modellnek az empirikus részben felvázolt, az interjúalanyok által említett legfontosabb nehézségekre kell megoldást kínálni, úgymint termelés, feldolgozás, értékesítés, logisztika, fejlesztési és beruházási szükségletek, adminisztráció, valamint a külső tényezőkben bekövetkező változásokra (innovációs hatások) történő gyors reagálás (29. ábra).

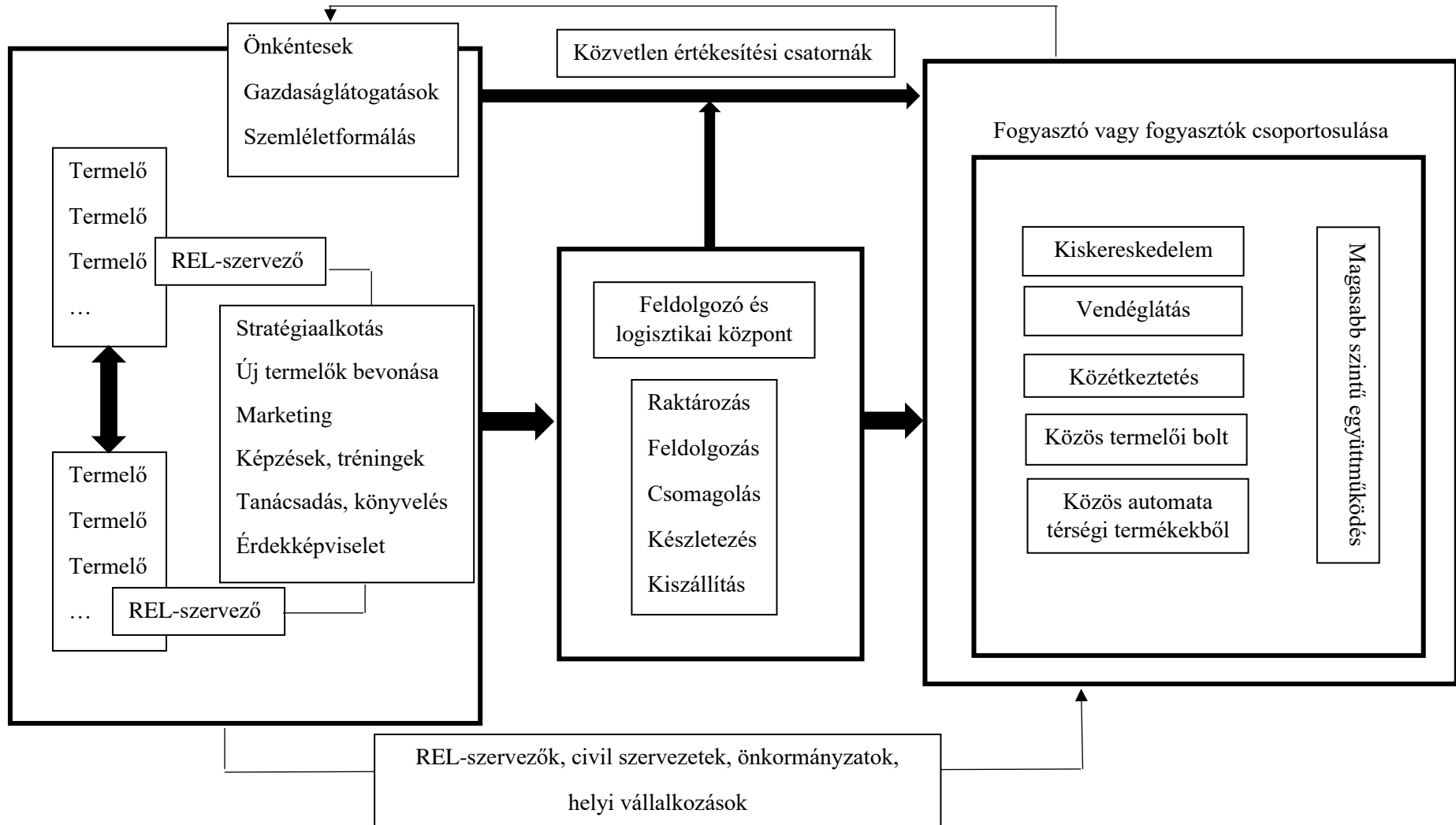
A rendszer hatékony működtetéséhez elengedhetetlen *a fogyasztók bevonása* is. Elkötelezettségük önkéntes munkával, gazdaságlátogatások szervezésével, szemléletformáló akciókkal jelentősen növelhető. Megérthetik a termelés, feldolgozás során zajló folyamatokat, így meggyőződhetnek egyrészt a termék megbízhatóságáról, egészségre gyakorolt hatásáról, másrészt pedig könnyebben elfogadják a sok esetben magasabb piaci árat a termelői termékek esetében.

A fenntartható működés kulcstényezője továbbá a közös feldolgozó és logisztikai központ (food hub) kialakítása, mely lehetőséget teremt az összehangolt raktározásra, csomagolásra, készletezésre és kiszállításra. A központ – amennyiben megfelel az előírt higiéniai feltételeknek – alkalmassá válhat a termények feldolgozására is. Olyan helyiség kialakítása célszerű, mely több termelő termékeinek feldolgozására alkalmas és nagyobb beruházási összeggel valósítható meg, úgymint például gyümölcslegyártó sor, nagy teljesítményű aszaló, lekvárfőző stb. Ezáltal az egyedi termelők képesek lesznek új termékek előállítására, vagy már meglévő termékeik esetében költségcsökkentést érhetnek, illetve bekerülhetnek olyan értékesítési helyekre, amelyekre egyedül nem vagy sokkal nagyobb beruházások, erőfeszítések által lettek volna képesek.

A termelők az elmúlt években már elkezdték használni a közvetlen, személyes kapcsolaton alapuló, modernnek számító közvetlen értékesítési csatornákat is, mint a termelői piacok, a dobozrendszerek. A REL tagjai közötti szorosabb együttműködést tételeznek fel azonban bizonyos értékesítési csatornák, mint a kiskereskedelem, a vendéglátás, a közétkeztetés, a közös termelői bolt, vagy a térségi helyi termék automata. A termelők termékei közös fellépés nélkül ezen egységekbe nehezebben kerülhetnek be a humán és anyagi kapacitások hiánya miatt.

A megyei szintű eredmények analízise lehetővé tette a mikroregionális szintű rövid ellátási lánc mintamodell felállítását. A REL-szervezők szerepe kiemelkedően fontos a rövid ellátási lánc fejlesztésében.

29. ábra: Mikroregionális szintű rövid ellátási lánc mintamodel



Forrás: saját szerkesztés

6. A KUTATÁS ÚJ ÉS ÚJSZERŰ EREDMÉNYEI

Doktori értekezésemben a rövid ellátási lánc gazdasági-társadalmi és területi összefüggéseit vizsgáltam Magyarországon, Vas megye példáján termelői oldalról. A kutatási téma több szempontból is újnak, illetve újszerűnek tekinthető, hiszen a hazai szakirodalom nagyon szűkös erről a témáról. A kutatás során több adalék, pontosítás és részeredmény született, ezek közül a legjelentősebbeket foglalom össze:

1. Elsősorban a nemzetközi szakirodalom alapján feltártam az élelmiszerrendszer fejlődési fázisait, az alternatív élelmiszer hálózat újbóli előtérbe kerülésének folyamatát, majd a konvencióelmélet, a társadalmi beágyazottság vizsgálata után összefoglaltam a rövid ellátási lánc nemzetközi sajátosságait.
2. A nemzetközi kitekintés után a rövid ellátási lánc hazai jellemzőinek ismertetését helyeztem a vizsgálat középpontjába. Szisztematikus szakirodalmi elemzés keretében a hazai rövid ellátási lánc kutatásához tartozó négy fő fókuszterületet azonosítottam: fogyasztói és termelői fókusz, hatások és típusok vizsgálata. A négy terület közül kettő – termelői fókusz és típusok – legfőbb eredményeit, megállapításait az általam fellelhető szakirodalom alapján hazánkban az elsők között vizsgáltam és foglaltam össze. Ráműtattam a szakirodalom alapján a hazai és a fejlett országok REL kutatásában tapasztalható különbségekre és hasonlóságokra. A szakirodalom által tett megállapítások gyakorlati szempontú jobb megértése érdekében feltártam a kapcsolódó hazai jogszabályi és pénzügyi környezetet, a vidékfejlesztés terén jelenleg rendelkezésre álló támogatási lehetőségeket, forrásokat.
3. A nemzetközi és hazai szakirodalmi kutatás mellett az időbeli és térbeli különbségekre is koncentráltam, és hazai viszonylatban indexképzés eszközével elemeztem a rövid ellátási lánc sajátosságait, eltéréseit. Az Élelmiszer-Relokalizációs Termelő Index (ÉRTI) módszertanát újraértékeltem és módosítottam (ÉRTI index revíziója), indikátorait aktualizálva vizsgáltam a rövid ellátási lánc hazai sajátosságait és változásait 2014 és 2019 között. A helyi termelői adatbázisban hirdető gazdák száma helyett a helyi termelői piacok számát vontam be az elemzésbe az öt indikátor egyikeként. Az indikátor alkalmas arra, hogy bemutassa a civil szervezeti és önkormányzati aktivitást a térségben. Mindezek alapján megállapítható, hogy a húsz hazai megye közül kilencben nőtt, kettőben

nem változott, szintén kilencben pedig csökkent a kistermelői aktivitási szint a 2014-es és 2019-es évek adatait vizsgálva. A korábban legjobb adottságokkal rendelkező megyék még inkább elszakadtak a többiektől, melyből az a következtetés vonható le, hogy a vonatkozó támogatások nem a megyék közötti kiegyenlítést szolgálták, hanem még inkább elmélyítették a meglévő különbségeket.

4. Empirikus kutatásom eredményeként feltártam Vas megye rövid ellátási láncban értékesítő termelőinek jelenlegi helyzetét. Vas megye nem szerepelt az eddigi kutatások fókuszában, ezért elsők között tártam fel, és mutattam be rövid ellátási láncra vonatkozó sajátosságait.
5. Az országban az elsők között foglalkoztam a koronavírus járvány rövid ellátási láncra gyakorolt hatásaival, új kihívásokat és lehetőségeket azonosítottam. A megkérdezettek többségénél egyáltalán nem jelentett bevételkiesést a járvány első hulláma. Negyedük árbevétel növekedést könyvelhetett el. Akik csökkenésről számoltak be, ők átlagosan 20-30 százalékos bevételkiesést szenvedtek el. Okként említhető, hogy rövidebb-hosszabb időre bezártak a piacok, a vendéglátóhelyek, elmaradtak a rendezvények, a fogyasztók egy része nem szívesen mozdult ki otthonról. A termelők rugalmasan tudtak reagálni a változásokra. Az értékesítési helyek, csatornák átrendeződtek, eltolódott az arány a közvetlen, személyes, bizalmi kapcsolatot biztosító lehetőségek felé. Összességében a bevételnövekedés mögött egyértelműen a személyes kapcsolat, a bizalom a hazai termékekben, a tömeg kerülése, a távolságtartás és a higiéniai előírások fokozottabb betartásának lehetősége húzódott meg.
6. A felmerülő igényekre, problémákra megoldási javaslatokat fogalmaztam meg öt, általam azonosított tématerülethez kapcsolódóan (I. termelés, feldolgozás, II. logisztika, III. értékesítés, IV. Pályázatok, adminisztráció, V. Külső tényezők, innovációs hatások), mely alapján kidolgoztam egy mikroregionális szinten használható rövid ellátási lánc mintamodellt. A mintamodellhez kapcsolódóan meghatároztam a REL-szervező definícióját. Az interjúk elemzése és a francia fenntartható élelmezési területi szakértői képzés leírása alapozta meg a többlettartalommal felruházott, és a hazai viszonyokra adaptált REL-szervező fogalom elméleti hátterét.

7. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

7.1 A kutatás fontosabb megállapításai, eredményei és a kutatási kérdések igazolása

Az elmúlt évtizedben a termelői közvetlen értékesítés és a rövid ellátási lánc jelentős fejlődésen ment keresztül mind a nyugati államokban, mind pedig Magyarországon. Az EU mezőgazdasági vállalkozásainak több mint 15%-a már most is közvetlenül értékesíti a megtermelt termékek több, mint felét. Jelentőségük azonban még így is elenyésző a hosszú ellátási láncban értékesített termékekhez képest. Nemcsak a gyakorlatban kezdenek el egyre többen közvetlen, vagy rövid ellátási láncban történő értékesítéssel foglalkozni, de a tudományos diskurzusban is egyre gyakrabban megjelenik a téma. A rövid ellátási lánc a társadalmi-gazdasági, illetve környezeti szempontból fenntarthatóbb mezőgazdaságra, illetve élelmiszeriparra történő átmenet kulcsfontosságú eleme lehet. A termelők számára a közvetlen értékesítés a gazdasági hasznon túl egyfajta életfelfogást, a társadalmi hasznosság érzetét biztosítja. A tevékenység elindításához legfőbb motiváció sok esetben, hogy a fogyasztókat egészséges, friss élelmiszerrel lássák el. Ugyanez igaz a fogyasztói oldalra is. A termelőtől való vásárlás nemcsak a létfenntartás, az élelmiszer beszerzése miatt fontos, hanem egyfajta élményt is kínál. Lehetőséget teremt arra, hogy a vásárló fogyasztási döntésével támogassa a helyi gazdaságot, szembeforduljon a globalizációval, az általános trendekkel. A közvetlen értékesítés legfőbb mozgatórugója a bizalom, a személyes, átlátható kapcsolat megléte. A koronavírus járvány ezen közvetlen, bizalmi kapcsolat fontosságára még inkább felhívta a figyelmet. A rövid ellátási lánc lehetőséget biztosít arra is, hogy az élelmiszer-önrendelkezés erősebbé váljon az adott térségben, megvalósulhasson az élelmiszer-relokalizáció. Mindehhez azonban a kínálati oldal erősítése mellett a megfelelő keresletet is biztosítani kell. A bevezetőben írt idézet mondanivalóját – tegyünk meg mindent, ami tőlünk telik – nemcsak saját gyakorlati és kutatómunkámra érzem igaznak, hanem az egyéni fogyasztók szintjén is növelni kell a vásárlói tudatosság szintjét és döntéseinkkel meg kell tennünk mindent, ami anyagi és egyéb lehetőségeinkhez mérten lehetséges. Mindezeket figyelembe véve azonban a rövid ellátási láncok globális elterjedése előtt még számos akadály tornyosul, hiszen társadalmi-gazdasági, illetve környezeti előnyök nem minden esetben igazoltak, vagy csak bizonyos feltételek teljesülése mellett érvényesülnek.

Az értekezés megállapításai, eredményei a nemzetközi és hazai szakirodalmi kutatásra, illetve az empirikus adatgyűjtésre és feldolgozásra támaszkodnak. A kutatói eredmények alapján a kutatási kérdésekkel összefüggésben a következő tézisek fogalmazhatók meg.

Az első kutatási kérdés arra vonatkozott, hogy milyen fő irányok jellemzőek a hazai rövid ellátási lánc kutatásokban.

1. tézis: A hazai kutatók által megjelentett tudományos művek tématerületek szerint négy csoportba sorolhatók:

- (1) fogyasztói szempontú vizsgálat,
- (2) termelői szempontú vizsgálat,
- (3) hatások vizsgálata – társadalmi, gazdasági, környezeti,
- (4) REL típusok vizsgálata.

A kutatás során arra a következtetésre jutottam, hogy a keresleti és kínálati tényezőkön túl fontos területet jelentenek még a REL hatásaira (társadalmi, gazdasági, környezeti) vonatkozó kutatások, továbbá típusainak vizsgálata. A PRISMA módszeren alapuló szisztematikus szakirodalmi kutatás igazolta, hogy a hazai szakirodalomban a rövid ellátási lánchoz kapcsolódó kutatások csak a 21. század első évtizedének végén kezdődtek meg. Az alapvető fogalmi meghatározásokat így a kezdeti fázisban leginkább csak átvették a téma kutatói, majd később kezdődött a külföldi definíciók, kutatási módszertanok hazai viszonyokra történő adaptálása. Felfutást a kutatások számában 2014-ben, illetve 2020-ban figyelhettünk meg. Utóbbi oka a COVID-19 világválság élelmiszerrendszerre gyakorolt hatásában keresendő. A fogyasztói vizsgálatok elsősorban a vásárlási motivációkkal, a fizetési hajlandósággal, a REL-hez kötődő attitűdökkel foglalkoznak. Néhány esetben találkozunk a közvetlen értékesítést nagymértékben jellemző bizalom témakörének kutatásával, illetve ehhez kapcsolódóan a védjegyek és a földrajzi árujelzők szerepével. A termelőket érintő kutatásoknál szintén kedvelt téma a motivációk és az attitűdök vizsgálata (például Ajzen tervezett magatartás modelljének használatával), valamint a megélhetés kérdése. Számos szakértőt foglalkoztat, hogy milyen szempontok szerint választanak a gazdák a közvetlen értékesítési csatornák között. Több kutatás foglalkozik a rövid ellátási lánc társadalmi-gazdasági, vagy környezeti hatásainak vizsgálatával. A REL a vidékfejlesztés fontos eszköze, melyet számos

aspektusból elemezték a szakértők. 2020-ban megjelentek azok a publikációk, melyek a koronavírus járvány rövid ellátási láncra gyakorolt hatásait tárták fel. A jogszabályi módosítások, szakpolitikai javaslatként jelenti a kutatások gyakorlati hasznosításának legfontosabb kivetülését, így a hazai szakirodalomból ezek sem hiányozhatnak. Negyedik fókuszterületként a REL különféle típusai azonosíthatók, melyeket több szempont szerint kutattak. A rövid ellátási lánc hazai típusainak vizsgálata közül az elemzett szakirodalomban a piacok, a bevásárló közösségek, illetve a közösség által támogatott mezőgazdasági rendszerek képviselik a legnagyobb arányt.

Második kutatási kérdés: Hogyan változott a kistermelők aktivitási szintje az Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index (ÉRTI) felülvizsgálata tükrében az elmúlt fél évtizedben?

2. tézis: A kistermelői aktivitási szint 2014-ről 2019-re összességében valamelyest növekedett hazánkban, de az egyes megyék értékeit vizsgálva ez már nem minden esetben van így. A hús hazai megye közül kilencben nőtt, kettőben nem változott, szintén kilencben pedig csökkent a kistermelői aktivitási szint a 2014-es és 2019-es évek adatait vizsgálva. Az ÉRTI jelenlegi értéke Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun, majd Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legkedvezőbb. A vizsgált öt éves időtartamban ezen megyék még inkább elszakadtak a többiektől. A helyi élelmiszerrendszer fejlődési potenciálja (ÉRTI_p) a vizsgálat tárgyát képező mindkét évben Budapest esetében a legkedvezőbb, ami a főváros lakosságából, kedvező jövedelmi és iskolázottsági adottságaiból eredeztethető. A kedvező helyzetet tovább segíti, hogy ide bármely kistermelő szállíthat az ország egész területéről. Győr-Moson-Sopron megye helyzete hasonló Budapestéhez, hiszen itt is nagy a fizetőképes kereslet, földrajzi fekvéséből adódóan magas a kistermelői aktivitás és kiemelkedő a biogazdálkodók száma is. A fejlődési potenciál tizenkét megye esetében javult a vizsgált fél évtizedben. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye fejlődési lehetőségei azonban nem olyan biztatóak, mint jelenlegi helyzete, ami azt jelenti, hogy az elkövetkezendő években várható, hogy a többi megye utoléri vagy akár meg is előzi.

Az eredmények alapján láthatóvá vált, hogy a hagyományosan mezőgazdasági jellegű megyék esetében hasznosulhatnak leggyorsabban a támogatási források. A fizikai korlátozó tényezők és a civil szervezeti, önkormányzati aktivitás figyelembevétele az

adott megyében meggyorsíthatja a rövid ellátási láncok fejlődését. A rövid ellátási lánc termelői oldala megyei szinten eltérő sajátosságokkal rendelkezik. A területi adottságok figyelembevétele az agrár- és egyéb uniós támogatások esetében is indokolt. Ehhez szükséges szakmai szervezetek bevonása, akik segíthetik a sajátosságokhoz illeszkedő támogatási rendszer kialakítását.

Harmadik kutatási kérdés: Milyen eszközökkel, beavatkozásokkal lehet a termelők rövid ellátási láncban való jelenlétét segíteni és a nehézségeken csökkenteni a Vas megyei vizsgálatra alapozva?

3. tézis: Az interjúk során feltárt problémák és a felvázolt megoldási javaslatok alapján az a következtetés vonható le, hogy egy-egy mikrorégió termelőinek sikeres piacrajutása érdekében szükség van térségi szintű együttműködésekre a rendszer szereplői között. A megyei szintű eredmények analízise lehetővé teszi a mikroregionális szintű rövid ellátási lánc mintamodel felállítását. A REL-szervezők szerepe kiemelkedően fontos a rövid ellátási lánc fejlesztésében. A REL-szervezők olyan szakemberek, akik széleskörű ismeretekkel rendelkeznek a kisléptékű élelmiszerelőállítás, -feldolgozás, értékesítés, valamint a mezőgazdasági vállalkozások működtetéséhez és a termékértékesítéshez szükséges logisztika, pénzügyek és adminisztráció területén. Kiemelkedő kommunikációs képességeik, illetve integrált térségi kapcsolatrendszerük által előmozdítják a hatékony és sikeres együttműködést a rövid ellátási lánc szereplői között.

A hatékonyan működő rövid ellátási lánc modellnek az empirikus részben felvázolt, az interjúalanyok által említett legfontosabb hátráltató tényezőkre kell megoldást kínálni, úgymint termelés, feldolgozás, értékesítés, logisztika, pályázatok és adminisztráció, valamint a külső tényezők és innovációs hatások. A fogyasztók szerepét sem szabad elfelejteni, hiszen a keresleti oldal fejlesztése ugyanolyan fontos, mint a kínálaté. A fogyasztók elkötelezettsége a REL-lel kapcsolatban a minőségi termékeken túl a folyamatok megismerésével és működtetésébe történő bevonásával lehetséges. A fogyasztók megszólítása önkéntes tevékenységekkel, gasztrológusok szervezésével, szemléletformáló rendezvényekkel a legeredményesebb.

7.2. A kutatás folytatásának lehetőségei

A rövid ellátási lánc empirikus elemzését hazánkban nagyban nehezíti, hogy nem állnak rendelkezésre részletes, megyei, járási, települési szintű statisztikai adatbázisok, így a nemzetközi kutatások eredményeivel való összehasonlítás nehézkes, már-már lehetetlen. Számos témában a kutatások kizárólag esettanulmányokra támaszkodnak. Egyéni kutatói szinten országos szintű adatok gyűjtésére nincs kapacitás. A vizsgált Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index (ÉRTI) esetében sem valósulhatott meg az eredeti angolszász szakirodalomban használt indikátorok vizsgálata, hiszen hazánkban ilyen vagy akár ehhez hasonló adatok sem állnak rendelkezésre. A terület tudományos kutatásának fejlődéséhez a hazai statisztikai adatoknak ki kellene terjedni a kistermelők adataira, az általuk előállított termékféleségekre és mennyiségekre, gazdasági jelentőségükre, arányukra az élelmiszerfogyasztásban, a foglalkoztatásban és így tovább. A különféle értékesítési módok teljes fogyasztáson belüli arányának elemzése is érdekes, nemzetközi szinten összehasonlítható eredményeket adna.

A dolgozatban az Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index (ÉRTI) vizsgálata során az eredetihez hasonlóan elsősorban a termelői oldal került előtérbe. Fontos lenne megvizsgálni azonban a kereslet térbeli elrendeződését is, így kaphatnánk komplex képet a rövid ellátási láncok hazai fejlesztésének térbeli-társadalmi különbségeiről. Ugyanez igaz a megyei szintű primer kutatásra is, ahol jelenleg csak a termelői oldal vizsgálata valósult meg. A kutatás következő lépése lehet a fogyasztói oldal feltárása, mely nemcsak a háztartásokat, mint végső fogyasztókat, de a kiskereskedelmet, a vendéglátást, közétkeztetést is magában foglalja. A vállalkozások és az intézmények sokkal kiszámíthatóbb és magasabb keresletet támaszthatnak a termelői termékek iránt, mint az egyének. A nagyobb és ütemezett megrendelések lehetővé tehetik új gazdaságok létrejöttét és hatékonyan segíthetik a mikroregionális szintű rövid ellátási lánc fejlődését. A kutatás folytatását jelentheti a megyei szintű vizsgálat kiterjesztése több megyére, vagy akár országos szintű felmérés is megvalósítható.

A termelői oldal további elemzésére adhat lehetőséget a megkérdezettek tipizálása, csoportosítása megadott szempontok alapján. Az eredmények szélesítését szolgálná a REL-szervezők rendszerbe szervezésének vizsgálata, hazai és külföldi jó gyakorlatok feltárása és az adaptációs lehetőségek elemzése. A kutatás során megfogalmazott eredmények a szakpolitikai döntéshozók számára jó alapot biztosíthatnak. A javaslatok, megállapítások más kutatások kiindulópontjaként is szolgálhatnak.

8. ÖSSZEFOGLALÁS

A hagyományos élelmiszerrendszerben jelentős változásoknak lehettünk tanúi a 20. század második felétől. A folyamat ma is tart a globalizáció, az iparosodás és a mezőgazdaságot érintő változások következményeként. Az intenzív mezőgazdasági művelés, az egyre csak növekvő méretű monokultúras területek, a termőföld és az élővizek kizsákmányolása, valamint a vegyszerhasználat környezeti katasztrófákhoz vezet. A klímaváltozás következtében területek kerülnek víz alá vagy éppen megindul az elsivatagosodás folyamata, az eddig őshonos növények eltűnnek, és helyüket újabbak veszik át. A fogyasztás túlzott méreteket ölt, mely szintén jelentős egészségügyi és környezeti károkat okoz. Megindult viszont az a folyamat, mely az előbbi károk visszafordítására törekszik. A COVID-19 világvárvány hatására a helyi élelmiszerrendszer minden eddiginél nagyobb hangsúlyt kapott a beszerzési források beszűkülése és a külföldi áruk iránt megrendült fogyasztói bizalom következtében.

A rövid ellátási lánc vizsgálata viszonylag új tudományterületnek tekinthető, mely az alternatív élelmiszerhálózat elméleti kutatásából nőtte ki magát. A kutatás célja a hazai rövid ellátási lánc társadalmi-gazdasági és területi összefüggéseinek vizsgálata termelői oldalról. A nemzetközi szakirodalom elemzése mellett a disszertáció részletesen foglalkozik a hazai kutatási eredmények feltárásával, illetve értékelésével. PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic reviews and Meta-Analyses) módszeren alapuló szisztematikus szakirodalmi elemzés átfogó képet ad a kutatási téma magyarországi helyzetéről. Vas megyére egyrészt személyes kötődés miatt esett a választás. Másrészt a hazai szakirodalmat elemző szisztematikus kutatás alátámasztotta, hogy a területet ilyen széleskörűen a rövid ellátási lánc szempontjából még nem elemezték. Az empirikus kutatás során elsősorban a megyei termelői piacokon értékesítő gazdák demográfiai és gazdálkodási adatai, fejlesztési igényei kerültek összegyűjtésre és feldolgozásra félig strukturált mélyinterjúk keretében.

A társadalmi-gazdasági hatások mellett a rövid ellátási lánc megyei szintű sajátosságai is a vizsgálat tárgyát képezik, melyhez az eredetileg angol kutatók által kifejlesztett, majd hazai viszonyokra adaptált Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Indexet (ÉRTI) szolgál alapul. Az index a helyi élelmiszerrendszerek térbeli elterjedtségének és fejlődési lehetőségeinek különbségeit mutatja, és öt indikátorból tevődik össze. A

disszertációban az index revíziója is megvalósult, indikátorai a rövid ellátási lánc hazai fejlődésének megfelelően módosításra kerültek a jelenlegi helyzethez igazítva.

A PRISMA módszer igazolta, hogy a hazai kutatók által megjelentett tudományos művek tématerületek szerint négy csoportba sorolhatók: (1) fogyasztói szempontú, (2) termelői szempontú vizsgálat, (3) hatások – társadalmi, gazdasági, környezeti, (4) REL típusok elemzése. Az Élelmiszer-Relokalizációs Termelői Index (ÉRTI) vizsgálata alapján megállapítható, hogy a kistermelői aktivitási szint 2014-ről 2019-re összességében valamelyest növekedett hazánkban, de az egyes megyék értékeit vizsgálva ez már nem minden esetben van így. A húsz hazai megye közül kilencben nőtt, kettőben nem változott, szintén kilencben pedig csökkent a kistermelői aktivitási szint az elmúlt fél évtizedben. Az ÉRTI jelenlegi értéke Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun, majd Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben a legkedvezőbb. A vizsgált öt éves időtartamban ezen megyék még inkább elszakadtak a többiektől. Az eredmények alapján láthatóvá vált, hogy a hagyományosan mezőgazdasági jellegű megyék esetében hasznosulhatnak leggyorsabban a támogatási források. A fizikai korlátozó tényezők és a civil szervezeti, önkormányzati aktivitás figyelembevétele az adott megyében meggyorsíthatja a rövid ellátási láncok fejlődését. Az eredmények hasznosak lehetnek a szakpolitika számára is.

Végezetül a Vas megyei termelőket vizsgáló kutatás rámutatott arra, hogy egy-egy mikrorégió termelőinek sikeres piacrajutása érdekében szükség van térségi szintű együttműködésekre a rendszer szereplői között. Az együttműködés mozgatórugói a Rövid Ellátási Lánc (REL)-szervezők. A REL szervezők olyan szakemberek, akik széleskörű ismeretekkel rendelkeznek a termelés, feldolgozás, értékesítés, logisztika, pénzügyek és adminisztráció területén, továbbá kiemelkedő kommunikációs képességeik, illetve kapcsolatrendszerük által előmozdítják a hatékony és sikeres együttműködést a rövid ellátási lánc szereplői között. Az értekezésben kidolgozott mikroregionális szintű rövid ellátási lánc mintamodell célja, hogy megoldásokat kínáljon a térségi hátráltató tényezők leküzdésére, valamint gyakorlati eszközt adjon a REL-szervezők kezébe, akik a változás motorjaként segíthetik elő a termelői összefogások fejlődését. A termelőket érintő problémák megoldása jogszabályi módosításokat, több szereplő összefogását, üzleti gondolkodást, további készségek és képességek fejlesztését igényli. Mindent egybevetve a hazai rövid ellátási lánc szereplők előtt még hosszú út áll, amíg az akadályokat leküzdve hatékonyan és pénzügyileg fenntartható módon szervezhetik meg működésüket.

9. SUMMARY

The traditional food system has witnessed huge changes since the second half of the 20th century, which have continued since then as a result of globalisation, industrialisation and changes in agriculture. Intensive farming, the ever-increasing size of monocultures, the exploitation of land and water, and the use of chemicals are leading to environmental disasters. As a result of climate change, areas are flooded or desertification sets in, and previously indigenous plants disappear and are replaced by new ones. Consumption is growing at staggering rates, also causing huge damage to health and the environment. But a process is underway to reverse the damage. In the wake of pandemic COVID-19, the local food system has been given greater emphasis than ever before. Locally produced food has become even more prominent as a result of both a reduction in sources of supply and a loss of consumer confidence in foreign goods.

The study of short food supply chains is a relatively new discipline that has grown out of theoretical research on alternative food networks. The objective of the research is to examine the socio-economic and spatial context of the domestic short food supply chain from producers' perspective. The aim of the dissertation is to explore the topics that have been investigated in Hungarian research and their results obtained. Vas county was chosen partly because of my personal attachment to it. On the other hand, the systematic research analysing the national literature confirmed that the area had not been analysed previously from a short food supply chain perspective. In the empirical research, demographic and management data and development needs of farmers selling at farmers' markets in the county were collected and processed mainly through semi-structured in-depth interviews.

In addition to socio-economic impacts, the study also examines county-level differences in the short supply chain, based on the Index of Food Relocalization Producer sub-index (IFR-PS), originally developed by British researchers and adapted to the domestic context. The index measures differences in the spatial distribution and development potential of local food systems and is composed of five indicators. The index has been revised and its indicators adjusted to the current situation in line with the domestic development of the short supply chain.

The PRISMA method has demonstrated that the scientific works published by domestic researchers can be classified into four groups according to subject areas: (1)

consumer perspective study, (2) producer perspective study, (3) impact study - social, economic, environmental, (4) SFSC type study. Based on the analysis of the Food Relocalization Producer sub-index (IFRP), it can be found that the level of smallholder producer activity has increased somewhat overall in our country from 2014 to 2019, but this is no longer the case in all cases when looking at the values for individual counties. Of the 20 counties in the country, the level of smallholder activity increased in nine, remained stable in two, and decreased in nine when looking at data from 2014 to 2019. The current value of the IFR-PS is most favourable in the counties Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun, followed by the counties Hajdú-Bihar and Borsod-Abaúj-Zemplén. Over the five-year period under review, these counties became even more disconnected from the others. The results show that the counties with a traditionally agricultural character are the fastest to benefit from funds. Taking the physical constraints and the activity of NGOs and local authorities into consideration can accelerate the development of short food supply chains in a given county. The results can also be useful for policymakers.

Finally, the research on producers in Vas county showed that in order for producers in a micro-region to successfully enter the market, cooperation between the actors in the system is necessary at the regional level. The Short Food Supply Chain (SFSC) organisers are the driving force behind this cooperation. SFSC organisers are professionals with extensive knowledge in the fields of production, processing, marketing, logistics, finance and administration, and who promote effective and successful cooperation between the actors of the short supply chain through their excellent communication skills and networking. A micro-regional short supply chain model was developed to provide solutions to overcome regional barriers and a practical tool for SFSC organisers to act as drivers of change, and facilitate the development of producer associations. Solving the problems that producers are facing will require legislative changes, multi-stakeholder collaboration, business thinking, further skills, and capacity building. All in all, domestic short supply chain actors have a long way to go to overcome the obstacles and organise their operations in an efficient and financially sustainable way.

10. FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Allen, P.; FitzSimmons, M.; Goodman, M.; Warner, K. (2003): Shifting plates in the agrifood landscape: the tectonics of alternative agrifood initiatives in California, *Journal of Rural Studies*, 19(1), 61-75, ISSN 0743-0167, [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(02\)00047-5](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(02)00047-5)
2. Artim, K; Bokros, K.; Cseszlai, I.; Dene, O.; Kiss, A.; Somogyvári, V.; Fodor, Z.; Juhász, A.; Kemény, G.; Keszthelyi, K.; Kránitz, L.; Lapos, T.; Legény, Á.; Magócs, K.; Papp, G.; Palakovics, Sz.; Pócsi, G.; Regős, J.; Rezneki, R.; Sánta, E.; Székely, E.; Szomi, E.; Sztahura, E.; Takács, A.; Tanczné Óvári, Cs.; Tasnádi, G.; Vadász, S.; Varga, L.; Varga, S.; Varga, Zs.; Vulcz, L. (2015): Vidékfejlesztési Program Kézikönyv. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara, 92, ISBN 978-615-5307-17-1.
3. Babbie, E. (2003): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Hatodik, átdolgozott kiadás, *Balassi Kiadó*, Budapest, ISBN: 963 506 563 9
4. Bakos, I.M. (2019): Vásárlói közösségek mintázatai és térbeli sajátosságai Magyarországon. PhD értekezés. *Szent István Egyetem, Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola*, Gödöllő
5. Bakucs, Z.; Fertő I.; Szabó, G. (2012): Benefits of a marketing cooperative in transition agriculture: Mórakert purchasing and service co-operative. *Society and Economy*. 34 (3), 453–468. <https://doi.org/10.1556/socec.34.2012.3.6>
6. Balázs, B. (2012): Local food system development in Hungary. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 19 (3), 403-421.
7. Balázs, B. (2019): Alternatív élelmiszer-hálózatok szocioökonómiai elemzése. Szent István Egyetem. Környezettudományi Doktori Iskola. Doktori értekezés. Gödöllő
8. Balázs, B., Pataki Gy., Lazányi O. (2016): Prospects for the future: Community supported agriculture in Hungary. *Futures*, 83, 100-111, ISSN 0016-3287, <https://doi.org/10.1016/j.futures.2016.03.005>.
9. Balogh, P. (2016). Zempléni kézműves élelmiszerek a kelet-magyarországi női fogyasztók szemszögéből. *Élelmiszer, Táplálkozás és Marketing*, 12 (1), 3-15.
10. Balogh, B.; Boros-Tóth, A. (2020): Családi gazdaságok reformja. Tájékoztató kiadvány a családi gazdaságokról szóló törvényről. Tájékoztató kiadvány 4. *Nemzeti Agrárgazdasági Kamara*. 39 p.

11. Barham, J.; Tropp, D.; Enterline, K.; Farbman, J.; Fisk, J.; Király, S. (2012): Regional Food Hub Resource Guide. *U.S. Department of Agriculture, Agricultural Marketing Service*: Washington, DC, USA
12. Barna, F.; Gáthy, A. B.; Kovács, B.; Szakály, Z. (2018): Az alternatív étrendet követők helyi termékek vásárlásához kapcsolódó attitűdjei. *Táplálkozásmarketing*, 5 (2), 3-15.
13. Bellante, L. (2017): Building the local food movement in Chiapas, Mexico: Rationales, benefits, and limitations. *Agriculture and Human Values*. Vol. 34. No. 1. pp. 119–134. <https://doi.org/10.1007/s10460-016-9700-9>
14. Beller, E. M.; Glasziou, P. P.; Altman, D. G.; Hopewell, S.; Bastian, H.; Chalmers, I.; Gøtzsche, P. C.; Lasserson, T.; Tovey, D.; Group P. F. A. (2013): PRISMA for abstracts: Reporting systematic reviews in journal and conference abstracts. *PLoS Medicine*, 4., e1001419. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001419>
15. Benedek, Zs.; Balázs, B. (2014): A rövid ellátási láncok szocioökonómiai hatásai. *Külgazdaság*, 58 (5-6), 100-120.
16. Benedek, Zs.; Balogh, P. G.; Baráth, L.; Fertő, I.; Lajos, V.; Orbán, É.; Szabó, G. G.; Nemes, G. (2020): Kistermelői sikerek a COVID-19 járvány első hullámában: a személyesség szerepe az értékesítésben. *Statisztikai Szemle*. 98 (12), 1398–1415.
17. Benedek, Zs.; Fertő, I. (2015): Miért választják a termelők a rövid ellátási láncokat?. *Statisztikai Szemle*, 93 (6), 580-597.
18. Benedek, Zs.; Fertő, I.; Baráth, L.; Tóth, J. (2013): Hogyan kapcsolódhatnak a mezőgazdasági termelők a modern élelmiszerláncokhoz? A rövid ellátási láncok működésének hazai sajátosságai: egy empirikus vizsgálat tapasztalatai. <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1352/1/videkkutatas2013.pdf> (Letöltés ideje: 2021. április 17.)
19. Benedek, Zs.; Fertő, I.; Molnár, A. (2018): Off to market: But which one? Understanding the participation of small-scale farmers in short food supply chains – A Hungarian case study. *Agriculture and Human Values*. 35 (2) 383–398. <https://doi.org/10.1007/s10460-017-9834-4>
20. Benedek, Zs.; Fertő, I.; Szente, V. (2020): The Multiplier Effects of Food Relocalization: A Systematic Review. *Sustainability*, 12, 3524.
21. Bertalan, L.; Inzsöl, R.; Hegedüs, J.; Jankó, F. (2019): Quo vadis farmer sales? The experience of a survey in Hungary. *Naše gospodarstvo/Our economy*, 65 (1), 30-39.

22. Beus, C.E.; Dunlap, R. (1990): Conventional Versus Alternative Agriculture: The Paradigmatic Roots of the Debate. *Rural Sociology*, 55, 590–616.
23. Bietsch M.; Hintze C. (2003): Economic sustainability of organic vegetable growing in Baden-Württemberg. *LVG Heidelberg*, 72.
24. Billion, C. (2018): Rôle des acteurs du commerce et de la distribution dans les processus de gouvernance alimentaire territoriale. Géographie. Université Clermont Auvergne [2017-2020]. <https://hal.archives-ouvertes.fr/tel-02265371v2/document> (Letöltés: 2022. február 26.)
25. Bognon, S. (2017): Vers la reterritorialisation du réseau d’approvisionnement alimentaire parisien ? Trois approches de la mobilisation des proximités. *Flux*, 109-110, 118-128.
26. Born, B.; Purcell, M. (2006): Avoiding the Local Trap: Scale and Food Systems in Planning Research. *Journal of Planning Education and Research*, 26, 195–207.
27. Briggs, A.D.M.; Kehlbacher, A.; Tiffin, R.; Garnett, T.; Rayner, M.; Scarborough P. (2013): Assessing the impact on chronic disease of incorporating the societal cost of greenhouse gases into the price of food: an econometric and comparative risk assessment modelling study. *BMJ Open* 3(10) <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2013-003543>
28. Brown, C.; Miller, S. (2008): The impact of local markets: A review of research on farmers’ markets and community supported agriculture (CSA). *American Journal of Agricultural Economics*, 90. 1296-1302.
29. Brunori, G.; Rossi, A.; Malandrin, V. (2011): Co-producing transition: innovation processes in farms adhering to solidarity-based purchase groups (GAS) in Tuscany, Italy, *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 18(1), 28–53.
30. Brunori, G.; Galli, F.; Barjolle, D.; van Broekhuizen, R.; Colombo, L.; Giampietro, M.; Kirwan, J.; Lang, T.; Mathijs, E.; Maye, D.; de Roest, K.; Rougoor, C.; Schwarz, J.; Schmitt, E.; Smith, J.; Stojanovic, Z.; Tisenkopfs, T.; Touzard, J.-M. (2016): Are Local Food Chains More Sustainable than Global Food Chains? Considerations for Assessment. *Sustainability*, 8, 449.
31. Buck, D.; Getz, C.; Guthman, J. (1997): From farm to table: The organic vegetable commodity chain of Northern California. *Sociologia ruralis*, 37(1), 3-20.
32. Burton, M. (2001): Consumer attitudes to genetically modified organisms in food in the UK. *European Review of Agricultural Economics*, 28, 479–498. <https://doi.org/10.1093/erae/28.4.479>

33. Caldwell, M.L.; Nestle, L.; Dunn, E.C. (2009): Food and everyday life in postsocialist world. *Indiana University Press*, Blomington, Indiana. 231.
34. Campbell, H. (2009): Breaking New Ground in Food Regime Theory: Corporate Environmentalism, Ecological Feedbacks and the “Food from Somewhere” Regime. *Agriculture and Human Values*, 26(4), 309–19.
35. Campbell, J.M.; DiPietro, R.B. (2014): Sign of the times: testing consumer response to local food signage within a casual dining restaurant. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21(6), 889–896.
36. Cannon, T. (2002): Food security, food systems and livelihoods: competing explanations of hunger. *Die Erde*, 133, 345–362.
37. Caputo, V.; Vassilopoulos, A.; Nayga, R.M.; Canavari, M. (2013): Welfare Effects of Food Miles Labels: Welfare Effects of Food Miles Labels. *Journal of Consumer Affairs*, 47., 311–327. <https://doi.org/10.1111/joca.12009>
38. Carpio, C.E.; Isengildina-Massa, O. (2009): Consumer willingness to pay for locally grown products: The case of South Carolina. *Agribusiness*, 2009, 25, 412–426.
39. Chambers, S.; Lobb, A.; Butler, L.; Harvey, K.; Traill, W. B. (2007): Local, national and imported foods: A qualitative study. *Appetite*, 49 (1), 208-213. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2007.02.003>
40. Chiffoleau, Y. (2009): From politics to co-operation: the dynamics of embeddedness in alternative food supply chains. *Sociologia Ruralis*, 49, 218-235. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2009.00491.x>
41. Clapp, J.; Fuchs, D. (2009): Agrifood corporations, global governance, and sustainability: a framework for analysis. J. Clapp, D. Fuchs (Eds.), *Corporate Power in Global Agrifood Governance*, The MIT Press, 1-26.
42. Coluccia, B.; Agnusdei, G.P.; Miglietta, P.P.; De Leo, F. (2021): Effects of COVID-19 on the Italian agri-food supply and value chains. *Food Control*, 123 (2021) 107839. <https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2020.107839>
43. Contini, C.; Romano, C.; Boncinelli, F.; Scozzafava, G.; Casini, L. (2017): Does local matter in restaurant choice? Results of a discrete choice experiment targeting German and Italian consumers. *Agricultural and Food Economics*, 5–21.
44. Csíkné Mácsai, É. (2014): Közvetlen értékesítés a mezőgazdasági termékek piacán. PhD értekezés. *Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola*, Gödöllő

45. Delfosse C. (2012). La France et ses terroirs. Un siècle de débats sur les produits et leurs liens à l'espace. *Pour*, 215-216, 63-74
46. Dixon, J. (1999): A cultural economy model for studying food systems. *Agriculture and Human Values*, 16, 151–160.
47. Dogi, I.; Nagy, L.; Csipkés, M.; Balogh, P. (2014): Kézműves élelmiszerek vásárlásának fogyasztói magatartásvizsgálata a nők körében. *Gazdálkodás*, 58, 1–13
48. Dunay, A.; Lehota, J.; Mácsai, É.; Illés, C.B. (2018): Short Supply Chain: Goals, Objectives and Attitudes of Producers. *Acta Polytechnica Hungarica*, 15, 199–217.
49. Edwards-Jones, G. (2010): Does eating local food reduce the environmental impact of food production and enhance consumer health? *Proceedings of the Nutrition Society*, 69, 582–591.
50. Feenstra, G. (1997): Local food systems and sustainable communities. *American Journal of Alternative Agriculture*, 12(1) 28-36, <https://doi.org/10.1017/S0889189300007165>
51. Fehér, I. (2012): Direct Food Marketing at Farm Level and Its Impacts on Rural Development. In: Adisa, R. S. (szerk.): *Rural Development – Contemporary Issues*
52. Freedman, D.A; Vaudrin, N., Schneider, C.; Trapl, E.; Ohri-Vachaspati, P.; Taggart, M.; Cascio, M.A.; Walsh, C.; Flocke, S. (2016): Systematic Review of Factors Influencing Farmers' Market Use Overall and among Low-Income Populations. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, 116 (7), 1136-1155, ISSN 2212-2672, <https://doi.org/10.1016/j.jand.2016.02.010>.
53. Feldmann, C.; Hamm, U. (2015): Consumers' Perceptions and Preferences for Local Food: A Review. *Food Quality Preference*, 40, 152–164.
54. Finkelstien, J. (2003): The taste of boredom: MacDonalidization and Australian food culture. *The American Behavioral Scientist*, 43, 187–200.
55. Food 2030 Expert Group (2018): Recipe for change an agenda for a climate-smart and sustainable food system for a healthy Europe: report of the FOOD 2030 Expert Group. European Commission, Directorate-General for Research and Innovation. https://ec.europa.eu/research/bioeconomy/pdf/publications/ES_recipe_for_change.pdf (Letöltés: 2021. január 30.)
56. Frash Jr, R.E.; DiPietro, R.; Smith, W. (2015): Pay more for McLocal? Examining motivators for willingness to pay for local food in a chain restaurant setting. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 24(4), 152–164.

57. Fuller, A.M. (1990): From Part-Time Farming to Pluriactivity: A Decade of Change in Rural Europe. *Journal of Rural Studies*, 6, 361–373.
58. Galli, F.; Brunori, G. (eds.) (2013): Short Food Supply Chains as drivers of sustainable development. Evidence Document. Document developed in the framework of the FP7 project FOODLINKS (GA No.265287). Laboratorio di studi rurali Sismondi, ISBN 978-88-90896-01-9.
59. Gracia, A. (2014): Consumers' preferences for a local food product: A real choice experiment. *Empirical Economics*, 47, 111–128.
60. Giddens, A. (1990): The consequences of modernity, Stanford: Stanford University Press.
61. Gombkötő, N.; Varga, E.; Teschner, G. (2018): Termelői piacok értékesítési oldalról történő vizsgálata a Közép-dunántúli régióban. *Acta Agronomica Óváriensis*, 59(2).
62. Gombkötő, N.; Vincze, J.; Hegyi, J.; Kacz, K. (2017): Közösség által támogatott mezőgazdaság regionális vizsgálata. *Gazdálkodás*, 61 (80-2017-2365), 130-143.
63. Gonda, T. (2014): A helyi termék turisztikai hasznosítása – a vidékfejlesztés új lehetősége. *A falu*. 29 (1), 17-23.
64. González-Azcárate, M.; Cruz Maceín, J.L.; Bardají, I. (2021): Why buying directly from producers is a valuable choice? Expanding the scope of short food supply chains in Spain, *Sustainable Production and Consumption*, 26, 911-920. ISSN 2352-5509, <https://doi.org/10.1016/j.spc.2021.01.003>.
65. Goodman, D. (2003): The quality 'turn' and alternative food practices: reflections and agenda, *Journal of Rural Studies*, 19, 1-7.
66. Goodman, D.; Dupuis, E.; Goodman, M. (2012): Alternative Food Networks: Knowledge, Practice and Politics. *Routledge*. ISBN: 9781136641237, 10.4324/9780203804520.
67. Grin, J.; Rotmans, J.; Schot, J.; Geels, F.; Loorbach, D. (2010): Transitions to Sustainable Development – New Directions in the Study of Long Term Transformative Change; Routledge, New York, London
68. Goszczyński, W.; Wróblewski, M. (2020): Beyond rural idyll? Social imaginaries, motivations and relations in Polish alternative food networks. *Journal of Rural Studies*, 76, 254–263. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.04.031>
69. Graziano, P.R.; Forno, F. (2012): Political consumerism and new forms of political participation: The Gruppi di Aquisito Solidale in Italy. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 644 (1), 121-133.

70. Guthman, J. (2004): The Trouble with 'Organic Lite' in California: a Rejoinder to the 'Conventionalisation' Debate. *Sociologia Ruralis*, 44, 301-316.
71. Hall, M.C.; Prayag, G.; Fieger, P.; Dyason, D. 2020: Beyond panic buying: consumption displacement and COVID-19. *Journal of Service Management*. <https://doi.org/10.1108/JOSM-05-2020-0151>.
72. Hamza, E.; Tóth, E. (2006): Az egyéni gazdaságok eltartóképessége, megélhetésben betöltött szerepe. *Agrárgazdasági tanulmányok*, (2)., ISBN 963 491 486 1
73. Hendrickson, M. K.; Heffernan, W. D. (2002): Opening spaces through relocalization: Locating potential resistance in the weaknesses of the global food system. *Sociologia Ruralis*, 42(4), 347–369. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00221>
74. Hinrichs, C.C. (2000): Embeddedness and local food systems: notes on two types of direct agricultural market. *Journal of Rural Studies*, 16, 295-303.
75. Hinrichs, C.C. (2003): The practice and politics of food system localization. *Journal of Rural Studies*, 19, 33-46. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(02\)00040-2](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(02)00040-2).
76. Holloway, L.; Cox, R.; Venn, L.; Kneafsey, M.; Dowler, E. and Tuomainen, H. (2006): Managing sustainable farmed landscape through 'alternative' food networks: a case study from Italy". *Geographical Journal*, 172, 219-229.
77. Hruška, V.; Konečný, O.; Smutná, Z.; Duží, B. (2020): Evolution of alternative food networks in an old industrial region of Czechia. *Erdkunde*, 74 (2), 143-159. <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2020.02.04>
78. Hughes, D.W.; Brown, C.; Miller, S.; McConnell, T. (2008): Evaluating the Economic Impact of Farmers' Markets Using an Opportunity Cost Framework. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 40(1), 253–265.
79. Ilbery, B. (1984): Core–periphery contrasts in European social well-being. *Geography*, 69, 289–302.
80. Ilbery, B. (1991): Farm Diversification as an Adjustment Strategy on the Urban Fringe of the West Midlands. *Journal of Rural Studies*, 7, 207–218.
81. Ilbery B.; Maye D. (2005): Alternative (shorter) food supply chains and specialist livestock products in the Scottish–English borders. *Environment and Planning A*, 37, 823-844.
82. Ilbery, B.; Maye, D. (2006:) Retailing local food in the Scottish-English borders: a supply chain perspective. *Geoforum*, 37(3), 352-367.

83. Ilbery, B.; Watts, D.; Simpson, S.; Gilg, A.; Little, J. (2006): Mapping local foods: evidence from two English regions. *British Food Journal*, 108(3), 213-225.
84. Ingram J. S. I. (2011): A food systems approach to researching food security and its interactions with global environmental change. *Food Security*, 3., 417-431. <https://doi.org/10.1007/s12571-011-0149-9>
85. Inzsöl R.; Hegedüs, J. (2018): Rövid ellátási láncokkal kapcsolatos támogatási lehetőségek a hazai LEADER programban (2014-2020). Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország 2018.05.04. (Doktoranduszok Országos Szövetsége) 11.
86. Inzsöl, R. (2021): Az élelmiszertermelés relokalizációjának térbeli különbségei és változásuk Magyarországon a XXI. század elején, *TÉR ÉS TÁRSADALOM*, 35(1), pp. 54-71. doi: 10.17649/TET.35.1.3277.
87. Izumi, B. T.; Alaimo, K.; Hamm, M. W. (2010): Farm-to-school programs: Perspectives of school food service professionals. *Journal of Nutrition Education and Behavior*. 42 (2), 83–91. <https://doi.org/10.1016/j.jneb.2008.09.003>
88. Jarosz, L. (2008): The city in the country: Growing alternative food networks in Metropolitan areas. *Journal of Rural Studies*, 24 (3), 231-244.
89. Juhász, A. szerk. (2012): A közvetlen értékesítés szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszerek piacrajutásában. *Agrárgazdasági Tanulmányok*, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest. p. 121
90. Juhász, A.; Szabó, D. (2013): Piacok jellemzői fogyasztói és termelői szemmel. *Agrárgazdasági Könyvek*. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest. ISBN 978-9-634915-84-3
91. Jung, Y.; Klein, J.A.; Caldwell, M.L. (2014): Ethical eating in the postsocialist and socialist world. *University of California Press*, Berkeley, 223.
92. Kacz, K.; Vincze, J.; Hegyi, J.; Gombkötő, N. (2017): Problémák és megoldások a közösség által támogatott mezőgazdaságban, nyugat-dunántúli felmérés alapján. *Acta Agronomica Óáriensis*, 58 (2)
93. Kalmárné Hollósi, E.; Vargova, Z. (2010): Helyi termékek értékesítésének lehetőségei a Nyugat-Pannon EU Régióban. *Gazdálkodás*, 54 (80-2016-688), 182-185.
94. Kantar (2020): Making our food fit for the future – Citizens’ expectations. Special Eurobarometer 505. Report. ISBN: 978-92-76-23035-9. <https://doi.org/10.2875/826903>

- <https://ec.europa.eu/comfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/special/surveyKy/2241> (Letöltés: 2021. február 20.)
95. Karner, S. (szerk.) (2010): Local Food Systems in Europe: Case Studies from Five Countries and What They Imply for Policy and Practice, FAAN report. <https://doi.org.10.5281/zenodo.1184115>
https://zenodo.org/record/1184115#.YDKGsdWg_IU (Letöltés: 2021.02.21.)
 96. Kápolnai, Z., & Molnár, M. (2020). A bevásárló közösség fogalmi megközelítése Magyarországon. *Studia Mundi–Economica*, 7 (1), 26-36.
 97. Kemény, G.; Keszthelyi, Sz.; Tóth, O.; Hamza, E.; Rácz, K.; Varga, É. (2017): A mezőgazdasági kisüzemek jellemzői és fejlesztési lehetőségei. *Agrárgazdasági Kutatóintézet*. 121. p. ISBN 978-963-491-600-0. <http://dx.doi.org/10.7896/ak1701>
 98. Kim, S-H.; Huang, R. (2021): Understanding local food consumption from an ideological perspective: Locavorism, authenticity, pride, and willingness to visit. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 102330, ISSN 0969-6989, <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102330>
 99. Király G. (2013): Útban a fenntarthatóság felé: Az átmenetmenedzsment megközelítése. KOVÁSZ 1–4., 3-28.
 100. Kiss, É. (2005): Az Európai Unió a 21. század elején. *Akadémiai Kiadó*, Budapest. 462 p.
 101. Kiss, K.; Nagyné Demeter, D. (2016): Helyi piacok összehasonlító vizsgálata Heves és Pest megyében. *Acta Carolus Robertus*, 6 (1064-2017-035), 197-211.
 102. Kiss, K.; Ruzskai, C. (2020): A közvetlenül értékesítő kistermelők problémái és lehetséges megoldási javaslatok. *GAZDÁLKODÁS*, 64 (80-2020-1108), 133-147.
 103. Kiss K.; Ruzskai Cs.; Takács–György K. (2019): Examination of Short Supply Chains Based on Circular Economy and Sustainability Aspects. *Resources*, 8(4), 21.
 104. Kiss, K.; Ruzskai, C.; Szűcs, A.; Koncz, G. (2020): Examining the Role of Local Products in Rural Development in the Light of Consumer Preferences - Results of a Consumer Survey from Hungary. *Sustainability*, 12 (13), 5473. <https://doi.org/10.3390/su12135473>
 105. Kneafsey, M.; Venn, L.; Schmutz, U.; Balázs, B.; Trenchard, L.; Eyden-Wood, T.; Bos, E.; Sutton, G.; Blackett, M. (2013): Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of their Socio-Economic Characteristics. Santini, F.; Gomez, Y.; Paloma, S. (szerk.): JRC Scientific and Policy Reports: Joint

- Research Centre Institute for Prospective Technological Studies, European Commission.
106. Kneen, B. (1989): *From Land to Mouth: Understanding the Food System*. NC Press, Toronto.
 107. Knox, P. L. (1974): Spatial variations in level of living in England and Wales in 1961, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 62., 1–24. <https://doi.org/10.2307/621513>
 108. Kovách, I.; Kristóf, L. (2009): The role of intermediate actors in transmitting rural goods and services in rural areas under urban pressure, *Journal of Environmental Policy and Planning*, 11(1), 45–60.
 109. Kovács, E. (2021): A rövid ellátási láncok szerepe és lehetőségei – különös tekintettel a Hajdú-Bihar megyei szerveződésekre. *Régiókutatás Szemle*, 6 (2), 45–58. DOI: 10.30716/RSZ/21/2/5
 110. Kóródi, M. (2016): Miérték és hogyanok a helyi termékek forgalmazásáról–különös tekintettel a turisztikai hasznosításra—Három ország öt településének példája alapján. *GRADUS*, 3 (2), 196–207.
 111. Krippner, G. (2001): The elusive market: Embeddedness and the paradigm of economic sociology. *Theory and Society* 30, 775–810.
 112. Kuhnert, H. (1998): Direct marketing in conventional and organic farming: A direct market survey as a form of individual farm diversification. *Wissenschaftsverlag Vauk Kiel KG*, 210
 113. Kujáni, K. (2014a): Fenntarthatósági és rövid ellátási lánc modellek alkalmazásának hazai vizsgálata – Adaptációs lehetőségek a homokháti tanyavilág esetében. PhD értekezés. *Szent István Egyetem, Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola*, Gödöllő
 114. Kujáni, K. (2014b): Az alternatív élelmiszer-ellátó rendszerek meghatározásának és csoportosításának tényezői. *Gazdálkodás*, 58 (80-2016-1016), 30–40.
 115. Kujáni, K. (2017). A rövid ellátási láncok tervezési feltételei a hazai kistérségekben. *GRADUS*, 4 (2), 222–231.
 116. Kuslits, B.; Kocsis, T. (2019): Visszatérés a piachoz: fenntartható élelmiszer fogyasztás Budapesten. *Magyar Tudomány*, 180 (6), 884–893.
 117. Lang, M.; Lemmerer, A. (2019): How and why restaurant patrons value locally sourced foods and ingredients. *International Journal of Hospitality Management*, 77, 76–88.

118. Leiper, C.; Clarke-Sather, A. (2017): Co-creating an alternative: The moral economy of participating in farmers' markets. *Local Environment*, 22 (7), 840–858. <https://doi.org/10.1080/13549839.2017.1296822>
119. Li, S.; Juhász-Horváth, L.; Harrison, P. A.; Pintér, L.; Rounsevell, M.D.A. (2017): Relating farmer's perceptions of climate change risk to adaptation behaviour in Hungary. *Journal of Environmental Management*, 185, 21-30, ISSN 0301-4797, <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2016.10.051>.
120. Lillywhite, J.M.; Simonsen, J.E. (2014): Consumer preferences for locally produced food ingredient sourcing in restaurants. *Journal of Food Products Marketing*, 3, 308–324.
121. Loorbach, D. (2007): Governance for sustainability; Sustainability: *Science, Practice and Policy*, 42 (4), 1–4.
122. Lőrincz, Zs.; Zalatnay, L.; Inzsöl, R.; Kármán E. (2017): Egyél velünk helyit! A bevásárló közösség szervezésének lépései. Esztergomi Környezetkultúra Egyesület, 56.
123. Mácsai, É.; Kujáni, K.; Juhász, A.; Hamza, E.; Györe, D. (2012): A közvetlen értékesítés szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszerek piacrajutásában. Élet a modern kiskereskedelmi csatornákon kívül? ISSN 1418-2122, *Agrárgazdasági Tanulmányok*, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest. ISBN 978-963-491-579-9
124. Madarász, E; Sulyok, J.; Szmulai, É. (2021): Naptej, fürdőruha... + helyi termék? A helyi termékek iránti kereslet a Balatont turisztikai céllal felkeresők körében. *Turizmus Bulletin*, 9 (2), <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2021v21n2.3>
125. Mancini, M.C.; Menozzi, D.; Donati, M.; Biasini, B.; Veneziani, M.; Arfini, F. (2019): Producers' and consumers' perception of the sustainability of Short Food Supply Chains: The case of Parmigiano Reggiano PDO. *Sustainability*, 11 (3), 721 <https://doi.org/10.3390/su11030721>
126. Manikas, I.; Malindretos, G.; Moschuris, S. (2019): A Community-Based Agro-Food Hub Model for Sustainable Farming. *Sustainability*, 11 (4), 1017 <https://doi.org/10.3390/su11041017>
127. Marsden, T.; Banks, J.; Bristow, G. (2000): Food supply chain approaches: Exploring their role in rural development. *Sociologia Ruralis*, 40, 424–438.
128. Martinez, S.; Hand, M.; Pra, M. D.; Pollack, S.; Ralston, K.; Smith, T.; Vogel, S.; Clark, S.; Lohr, L.; Low, S.; Newman, C. (2010): Local food systems concepts,

- impacts, and issues. USDA-Economic Research Service, Washington, DC, USA, 97.
129. Marusak, A.; Sadeghiamirshahidi, N.; Krejci, C.C.; Mittal, A.; Beckwith, S.; Cantu, J.; Morris, M.; Grimm, J. (2021): Resilient regional food supply chains and rethinking the way forward: Key takeaways from the COVID-19 pandemic. *Agricultural Systems*, 190. 103101. <https://doi.org/10.1016/j.agry.2021.103101>
 130. Maxwell, S.; Slater, R. (2003): Food policy old and new. *Development policy review*. 21 (5-6) 531-553.
 131. Maye, D.; Kirwan, J. (2010): Alternative food networks. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 20, 383–389.
 132. Michel-Villarreal, R.; Vilalta-Perdomo, E.; Hingley, M.; Canavari, M. (2018): Evaluating economic resilience for sustainable agri-food systems: The case of Mexico. *Strategic Change*, 28.
 133. Michel-Villarreal, R.; Vilalta-Perdomo, E.; Hingley (2020): Exploring producers' motivations and challenges within a farmers' market. *British Food Journal*. 122 (7), 2089–2103. <https://doi.org/10.1108/bfj-09-2019-0731>
 134. Mishra, A. K.; Fannin, J. M.; Joo, H. (2014): Off-Farm Work, Intensity of Government Payments, and Farm Exits: Evidence from a National Survey in the United States. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 62: 283-306.
 135. Mittal, A.; Krejci, C.C.; Craven, T.J. (2018): Logistics best practices for regional food systems: a review. *Sustainability*, 10 (168), <https://doi.org/10.3390/su10010168>.
 136. Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G. (2009): Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *Annals of Internal Medicine*, 4., 264-269. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-151-4-200908180-00135>
 137. Montefrio, M.J.F.; De Chavez, J.C.; Contreras, A.P.; Erasga, D.S. (2020): Hybridities and awkward constructions in Philippine locavorism: reframing global-local dynamics through assemblage thinking. *Food, Culture and Society*, 23(2), 117–136.
 138. Morley, A.; Morgan, S.; Morgan, K. (2008): Food Hubs: The 'Missing Middle' of the Local Food Infrastructure. *BRASS (ESRC) Research Centre*, Cardiff University: Cardiff, UK

139. Mulrow, C. D. (1994): Systematic reviews: Rationale for systematic reviews. *BMJ*, 309., 597-599. <https://doi.org/10.1136/bmj.309.6954.597>
140. Mundler, P.; Laughrea, S. (2016): The contributions of short food supply chains to territorial development: A study of three Quebec territories. *Journal of Rural Studies*, 45, 218–229.
141. Murdoch, J., T.K. Marsden and J. Banks (2000) Quality, nature, and embeddedness: Some theoretical considerations in the context of the food sector. *Economic Geography*, 76(2), 107–125.
142. Nagy-Pető, T.D. (2021): A helyi termékek fogyasztói preferenciáinak vizsgálata. *The Hungarian Journal of Nutrition Marketing*, 8 (2), 61-72.
143. Nagyné, D. N.; Szűcs, A.; & Koncz, G. (2017): A közvetlen értékesítési csatornák és a helyi termékek kapcsolatának területi aspektusai. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, 12 (3), 285-296.
144. Nemes, G.; Benedek, Zs.; Lajos, V.; Orbán, É.; Balogh, P. G. (2020): Helyi élelmiszer a korona idején – látélet a világjárvány helyi élelmiszerrendszerekre gyakorolt hatásáról. In: Fokasz N. – Kiss Zs. – Vajda J. (szerk.): Koronavírus idején. *Replika Alapítvány*. Budapest. 175–182.
145. Neulinger, Á.; Bársony, F.; Gjorevska, N.; Lazányi, O., Pataki, G.; Takács, S.; Török, A. (2020): Fogyasztói jóllét a hazai alternatív élelmiszerellátási hálózatokban. *Marketing & Menedzsment*, 54 (Különszám 3), 55-64.
146. Nezdei, Cs. (2020): A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet piachelyeinek vizsgálata, különös tekintettel a térségfejlesztési hatásokra. Phd értekezés. *Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola*. Pécs
147. Nezdei, Cs.; Mohos, M. (2017): A piachelyek 21. századi vonzáskörzete – A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Esettanulmánya. *Studia Mundi–Economica*, 4 (3), 21-31.
148. Olajos, I.; Szilágyi, J. E. (2015): A rövid ellátási lánc-, mint a támogatott felzárkóztatás esélye Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hátrányos helyzetű kistérségeiben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 12, 71-82.
149. Orbán, Z. Á. (2020): A rövid ellátási lánc és újfajta értékesítési rendszer létjogosultságának vizsgálata a kecskeméti járásban. *Studia Mundi–Economica*, 7 (3), 60-74.

150. Paciarotti, C.; Torregiani, F. (2020): The logistics of the short food supply chain: A literature review. *Sustainable Production and Consumption*. 26. 428-442. doi:10.1016/j.spc.2020.10.002
151. Panyor, Á.; Szebelédi, K. (2018): A termelői értékesítő szervezetek szerepe a vidék gazdaságában. *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok*, 8 (3-4), 33-42.
152. Péter, E.K.; Illyés, L. (2019): A helyi értékesítés szerepe Csíkszereda és vonzáskörzetében. *GAZDÁLKODÁS*, 63 (80-2019-2951), 204-217.
153. Petropoulou, E.; Benos, T.; Hüttl-Maack, V.; Gawlik, D.; Chang, B.; Massri, C.; Hegyi, A.; Szegedyné Fricz, Á.; Sente, V.; Kujáni, K.; Major, Á.; Santa Cruz, E.; García Muñoz, S.; Aouinaït, C.; Lameris, M. (2021): Consolidation report on consumer attitudes and recommendations. SMARTCHAIN project. Munkaanyag.
154. Pham, T. H.; Nguyen, T. N.; Phan, T. T. H.; Nguyen, N. T. (2019): Evaluating the purchase behaviour of organic food by young consumers in an emerging market economy. *Journal of Strategic Marketing*, 27(6), 540-556. <https://doi-org/10.1111/cuag.12105>
155. Polanyi, K.; Arensberg, C.; Pearson, H. (1968): The Place of Economies in Societies, in George Dalton (szerk.), *Primitive, Archaic and Modern Economies: Essays of Karl Polanyi*. Boston: Beacon Press, 116-138.
156. Rabhi, P. (2014): Pénzt akarunk vagy életet? *L'Harmattan*. Budapest, ISBN 978 963 236 902 0. 188.
157. Renting, H.; Marsden, T.; and Banks, J. (2003): Understanding Alternative Food Networks: Exploring the Role of Short Food Supply Chains in Rural Development. *Environment and Planning A* 35, 393-411.
158. Réthy, K.; Dezsény, Z. (2013): Útmutató gazdálkodóknak a rövid élelmiszerláncokról és a termelői-fogyasztói közösségek létrehozásáról. Ökológiai Mezőgazdasági Kutatóintézet Közhasznú Nonprofit Kft. https://orgprints.org/id/eprint/26263/1/kozosseg_által_tamogatott_mezogazdasag.pdf (Letöltés: 2021. június 20.)
159. Ricketts Hein, J., Ilbery, B., Kneafsey, M. (2006): Distribution of local food activity in England and Wales: an index of food relocalization. *Regional Studies*, 3., 289–301. <https://doi.org/10.1080/00343400600631533>
160. Robinson, J. M.; Farmer, J. R. (2017): Selling local. Why local food movements matter. Indiana University Press. Bloomington, 198. <https://doi.org/10.2307/j.ctt2005w4g>

161. Rocchi, B.; Randelli, F.; Corsini, L.; Giampaolo, S. (2020): Farmer direct selling: The role of regional factors. *Regional Studies*, 54 (8), 1112-1122.
162. Rossi, J. D.; Johnson, T. G.; Hendrickson, M. (2017): The economic impacts of local and conventional food sales. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 49(4), 555–570. doi:10.1017/aae.2017.14
163. Sage, C. (2003): Social embeddedness and relations of regard: alternative ‘good food’ networks in south-west Ireland, *Journal of Rural Studies*, 19(1), 47-60, ISSN 0743-0167, [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(02\)00044-X](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(02)00044-X)
164. Sajtos, L.; Mitev, A. (2007): SPSS Kutatási és adatelemzési kézikönyv. *Alinea Kiadó*, Budapest, ISBN: 978-963-9659-08-7
165. Sautron, V., Péneau, S.; Camilleri, G. M.; Muller, L.; Ruffieux, B.; Hercberg, S. and Méjean, C. (2015): Validity of a questionnaire measuring motives for choosing foods including sustainable concerns. *Appetite*, 87, 90–97
166. Schmitt, E.; Keech, D.; Maye, D.; Barjolle, D.; Kirwan, J. (2016): Comparing the sustainability of local and global food chains: A case study of cheese products in Switzerland and the UK. *Sustainability*, 8 (5), 419. <https://doi.org/10.3390/su8050419>
167. Schoolman, E. D.; Morton, L.W.; Arbuckle, J. G.; Han, G. (2021): Marketing to the foodshed: Why do farmers participate in local food systems?. *Journal of Rural Studies*, 84, 240-253, ISSN 0743-0167, <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.08.055>.
168. Sgroi, F.; Marino, G. (2022): Environmental and digital innovation in food: The role of digital food hubs in the creation of sustainable local agri-food systems. *Science of The Total Environment*, 810 (152257) ISSN 0048-9697, <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.152257>.
169. Sík, E. (1992): From the second to the informal economy. *Journal of Public Policy*, 12(02), 153-175.
170. Sobal, J., Khan, L.K., Bisogni, C. (1998): A conceptual model of the food and nutrition system. *Social Science & Medicine*, 47, 853–863.
171. Sonnino, R.; Marsden, T. (2006): Beyond the divide: rethinking relationships between alternative and conventional food networks in Europe, *Journal of Economic Geography*, 6(2),181–199, <https://doi.org/10.1093/jeg/lbi006>

172. Spaargaren, G.; Oosterveer, P.; Loeber, A. (2012): Food Practices in Transition - Changing Food Consumption, Retail and Production in the Age of Reflexive Modernity. *Journal of Agricultural & Environmental Ethics*.
173. Stenmarck, A; Jensen, C.; Quedsted, T.; Moates, G. (2016): Estimates of European food waste levels. Technical report, European Commission (FP7), Coordination and Support Action –CSA. <https://doi.org/10.13140/RG.2.1.4658>.
174. Szabadkai, A. (2010): Jogszabály-módosító javaslatok a vidékgazdaság ösztönzésére. A. Lányi, A.; Farkas G. (szerk.) *Miért fenntarthatatlan, ami fenntartható?* Budapest. L'Harmattan, 280-311. http://beszamolo2010.jno.hu/cd/fuggelekek/2_kutatasok_eredmenyei/szabadkai_vidékgazdasag.pdf (Letöltés: 2021.02.21.)
175. Szabó, D. (2014): A rövid ellátási láncban rejlő lehetőségek és veszélyek Magyarországon. *Acta Carolus Robertus*, 4 (1064-2016-86465), 109-118.
176. Szabó, D. (2017): A termelői piacok piacszervezői, termelői és fogyasztói szempontú vizsgálata, Doktori (Ph. D.) értekezés, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet, Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola, Gödöllő
177. Szabó, D.; Juhász, A. (2012): A piacok szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszer-ellátási láncban. *Gazdálkodás*, 56 (80-2016-678), 217-229.
178. Szabó D.; Juhász A. (2015): Consumers' and producers' perceptions of markets: service levels of the most important short food supply chains in Hungary. *Studies in Agricultural Economics*, 117(2), 111–118.
179. Szegedyné Fricz, Á. (2020): A vidékfejlesztést támogató helyi termékek fogyasztói szempontú vizsgálata. Phd értekezés. *Szent István Egyetem, Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola*. Gödöllő
180. Szente, V.; Jasák, H.; Szűcs, A.; & Kalmár, S. (2014): Helyi élelmiszerek fogyasztói megítélése. *Gazdálkodás*, 58 (80-2016-1073), 452-460.
181. Thomé, K. M; Cappellesso, G.; Ramos, E. L. A.; de Lima Duarte, S. C. (2020): Food Supply Chains and Short Food Supply Chains: Coexistence conceptual framework. *Journal of Cleaner Production*, 278. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123207>
182. Torjusen, H.; Lieblein, G.; Vittersø, G. (2008): Learning, Communicating and Eating in Local Food-Systems: The Case of Organic Box Schemes in Denmark and Norway. *Local Environment*, 13 (3), 219-234.

183. Tóth-Kaszás, N.; Keller, K.; Ernszt, I.; Péter, E. (2017): Helyi termék: biztos megélhetés vagy keresetkiegészítés?. *Gazdálkodás*, 61 (80-2018-519), 335-354.
184. Tovey, H. (2009): 'Local food' as a Contested Concept: networks, knowledges and power in food-based strategies for rural development, *International Journal of the Sociology of Agriculture and Food*, 16(2)
185. Török, Á.; Agárdi, I. (2020): Társadalmi vállalkozások gasztronómiai lehetőségei a rövid élelmiszerellátási láncok bevonásával Magyarországon. *Vezetéstudomány/Budapest Management Review*, 51 (4), 74-84.
186. Troján, Sz.; Varga, Zs.; Kalmárné Hollósi, E. (2009): Az állati eredetű „helyi termékek” értékesítési lehetőségei, avagy termékpálya röviden. *Animal Welfare-Etológia és Tartástechnológia*, 4, 575-581.
187. Van der Ploeg, J.D.; Roep, D. (2003): Multifunctionality and Rural Development: The Actual Situation in Europe. *Multifunctional Agriculture: A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development*; Ashgate Publishing Company: Aldershot, UK, 37–54.
188. Van Wezemaël, L.; Caputo, V.; Nayga, R.M.; Chrysochoidis, G.; Verbeke, W. (2014): European consumer preferences for beef with nutrition and health claims: A multi-country investigation using discrete choice experiments. *Food Policy*, 44, 167–176. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2013.11.006>
189. Vincze, J.; Antal, S. (2019): A hazai rövid ellátási láncok (REL) probléma-fa struktúrája, fejlesztési lehetőségének cél-és eszközrendszere. *Acta Carolus Robertus: Az Eszterházy Károly Egyetem Gyöngyösi Károly Róbert Campusának tudományos közleményei*, 9 (2), 199-211.
190. Vittersø, G.; Torjusen, H.; Laitala, K.; Tocco, B.; Biasini, B.; Csillag, P.; Malak-Rawlikowska, A. (2019): Short Food Supply Chains and Their Contributions to Sustainability: Participants' Views and Perceptions from 12 European Cases. *Sustainability*, 11(17), 4800. <https://doi.org/10.3390/su11174800>
191. Watts, D. C. H.; Ilbery, B.; Maye, D. (2005): Making reconnections in agro-food geography: alternative systems of food provision. *Progress in Human Geography*, 29(1), 22–40. <https://doi.org/10.1191/0309132505ph526oa>
192. Whatmore, S.; Stassart, P.; Renting, H. (2003): What's alternative about alternative food networks?, *Environment and Planning A*, 35, 389-391.

193. Westhoek, H.; Ingram J.; Van Berkum, S.; Özay, L.; Hajer, M. (2016): Food Systems and Natural Resources. A Report of the Working Group on Food Systems of the International Resource Panel. United Nations Environment Programme.
194. Williams, R. (1977): *Marxism and Literature*. Oxford University Press, Oxford
195. Willis, D.B.; Carpio, C.E.; Boys, K.A. (2016): Supporting local food system development through food price premium donations: A policy proposal. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 48, 192–217.
196. Winter, M. (2003): Embeddedness: The new food economy and defensive localism. *Journal of Rural Studies* 19, 23–32.
197. Zanolli, R.; Scarpa, R.; Napolitano, F.; Piasentier, E.; Naspetti, S.; Bruschi, V. (2013): Organic label as an identifier of environmentally related quality: A consumer choice experiment on beef in Italy. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 28(1), 70-79. <https://doi.org/10.1017/S1742170512000026>
198. Zepdea, L.; Li, J. (2006): Who buys local food? *Journal of Food Distribution Research*, 37(3), 5–11.
199. Zurek, M.; Ingram, J.; Zimmermann, A.; Garrone, M.; Rutten, M.; Tetens, I.; Leip, A.; Van't Veer, P.; Verain, M.; Bouwman, E.; Marette, S.; Chang, C.; Latka, C.; Hornborg, S.; Ziegler, F.S.; Vervoort, J.; Achterbosch, T.; Terluin, I.; Havlik, P.; Deppermann, A. (2016): A Framework for Assessing and Devising Policy for Sustainable Food and Nutrition Security in EU: The SUSFANS conceptual framework. Deliverable 1.1. SUSFANS, EU Grant Agreement 633692. <http://edepot.wur.nl/441080> (Letöltés: 2021. január 30.)

Internetes források:

1. Agrárminisztérium (2022): HÍR Védjegy. <https://gi.kormany.hu/hagyomanyok-izek-regiok> (Letöltés: 2022. február 26.)
2. Bio-Ritmus webáruház (2022): Szörpök humoros címkével. <https://bioritmuswebshop.hu/about/> (Letöltés: 2022. március 13.)
3. Cambridge Business English Dictionary (2022): Fast food jelentése. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fast-food> (Letöltés: 2022. március 6.)

4. EIP-AGRI Focus Group (2015): Innovative Short Food Supply Chain management. Final report. https://ec.europa.eu/eip/agriculture/sites/default/files/eip-agri_fg_innovative_food_supply_chain_management_final_report_2015_en.pdf (Letöltés: 2022. március 6.)
5. ENSZ (2020): ENSZ Fenntartható fejlődési célok. https://ec.europa.eu/info/strategy/international-strategies/sustainable-development-goals/eu-and-united-nations-common-goals-sustainable-future_hu (Letöltés: 2020. január 21.)
6. Európai Bizottság (2019): Az európai zöld megállapodás. A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0012.02/DOC_1&format=PDF (Letöltés: 2021. január 30.)
7. Európai Bizottság (2020a): „Termelőtől a fogyasztóig” stratégia a méltányos, egészséges és környezetbarát élelmiszerrendszerért. A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:ea0f9f73-9ab2-11ea-9d2d-01aa75ed71a1.0011.02/DOC_1&format=PDF (Letöltés: 2021. január 30.)
8. Európai Bizottság (2020b): Food 2030 stratégia. https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation/research-area/environment/bioeconomy/food-systems/food-2030_en (Letöltés: 2021. január 30.)
9. Európai Unió Tanácsa (2021): Párizsi klímamegállapodás. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/climate-change/paris-agreement/> (Letöltés: 2021. január 21.)
10. Európai Tanács (2021a): Közös agrárpolitika. Az élelmezés biztosítása az európaiak számára. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/cap-introduction/> (Letöltés: 2021. március 15.)
11. Európai Tanács (2021b): A 2023-2027-es időszakra szóló közös agrárpolitika. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/cap-future-2020/> (Letöltés: 2021. március 15.)

12. European Commission (2006): The LEADER Approach – A basic guide. Office for Official Publications of the European Communities. https://enrd.ec.europa.eu/publications/leader-approach-basic-guide_en (Letöltés: 2019. szeptember 14.)
13. EUROSTAT (2019): Obesity rate by body mass index, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_02_10/default/table?lang=en (Letöltés: 2021. október 9.)
14. Government of Canada (2019): Local food claims interim policy. <http://www.inspection.gc.ca/food/labelling/food-labelling-for-industry/origin/local-food-claims/eng/1368135927256/1368136146333> (Letöltés: 2019. október 5.)
15. Gulyás, E. (2017): Tudatos Vásárló Piaci Jelentés 2014-2016. Tudatos Vásárlók Egyesülete. https://issuu.com/tudatosvasarlok/docs/tudatos_vasarlo_piaci_jelentes (Letöltés ideje: 2018. április 3.)
16. Kislépték Tudástár (2021): A mezőgazdasági termelők értékesítési együttműködésére vonatkozó jó gyakorlatok. https://kisleptek.hu/tudastar/publikacio/h2020-bond-projekt/bond_piacrajutas_kozos_ertekesites/ (Letöltés: 2021. július 19.)
17. KSH (2016): Agrárium 2016. https://www.ksh.hu/agrarcentzusok_agrarium_2016 (Letöltés: 2021. március 15.)
18. KSH (2020): Agrárcenzus, 2020. https://www.ksh.hu/agrarcentzusok_agrarium_2020 (Letöltés: 2021. március 15.)
19. KSH (2021): Gazdaságküzöb módosítása 2020-tól. https://www.ksh.hu/docs/hun/agrar/gazdasagkuszob_modositasa_2020.pdf (Letöltés: 2021. július 17.)
20. KSH (2022): Gyorstájékoztató a fogyasztói árakról. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/far/far2112.html> (Letöltés: 2022. február 27.)
21. Magyar Biokultúra Szövetség (2022): Az ökológiai gazdálkodásról és a hozzá kapcsolódó aktuális agrár pályázatokról. <https://biokultura.org/hu/rss-feed/71-kiemelt-hirek/1289-az-okologiai-gazdalkodasrol-es-a-hozza-kapcsolodo-aktualis-agrar-palyazatokrol> (Letöltés: 2022. február 27.)
22. Magyarország Kormánya (2021): A helyi piacok nyitva vannak, de itt is fontos az óvintézkedések betartása. <https://2015-2019.kormany.hu/hu/foldmuvelesugyi->

- [miniszterium/hirek/a-helyi-piacok-nyitva-vannak-de-itt-is-fontos-az-ovintezkedesek-betartasa](#) (Letöltés: 2021. július 20.)
23. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (2019): Helyi termelői piac kereső. <https://www.nak.hu/szakmai-infok/tagoknak/piac-kereso> (Letöltés: 2019. október 5.)
 24. RnPAT (2018): A helyi élelmiszerrendszerek koordinálásának francia típusai. <https://rnpat.fr/> (Letöltés: 2022. március 6.)
 25. Slow Food Foundation for Biodiversity (2022): Slow food jelentése. <https://www.fondazione Slow Food.com/en/> (Letöltés: 2022. március 6.)
 26. Széchenyi 2020 (2021a): VP3-4.2.1-4.2.2-19 A Rövid Ellátási Láncokhoz kapcsolódó beruházások támogatása az élelmiszeripar és a borászat területén felhívás <https://www.palyazat.gov.hu/vp3-421-422-19-a-rvid-elltsi-lnchoz-kapcsold-beruhzsok-tmogatsa-az-lelmszeripar-s-a-borszat-terletn-1> (Letöltés: 2021. március 15.)
 27. Széchenyi 2020 (2021b): VP6-7.2.1-7.4.1.3-17 Helyi termékértékesítést szolgáló piacok infrastrukturális fejlesztése, közétkeztetés fejlesztése felhívás <https://www.palyazat.gov.hu/vp6-721-7413-17-helyi-termkrkkestst-szolgl-piacok-infrastrukturlis-fejlesztse-kztkeztets-fejlesztse> (Letöltés: 2021. március 15.)
 28. Széchenyi 2020 (2021c): VP3-16.4.1-17 Együttműködések támogatása a REL és a helyi piacok kialakításáért, fejlesztéséért és promóciójáért pályázati felhívás. <http://palyazat.gov.hu/vp3-1641-17-egyttmkdsek-tmogatsa-a-rel-s-a-helyi-piacok-kialaktsrt-fejlesztst-s-promcijrt> (Letöltés: 2021. március 15.)
 29. Université Côte d'Azur (2022): <https://univ-cotedazur.fr/formation/offre-de-formation/du-chef-de-projet-en-alimentation-durable-option-collectivite-territoriale> (Letöltés: 2022. február 26.)
 30. USDA (United States Department of Agriculture) (2022): <https://www.ams.usda.gov/services/local-regional/food-hubs> (Letöltés: 2022. március 12.)
 31. Vidékfejlesztési Program (2019): Vidékfejlesztési Program (2014-2020). palyazat.gov.hu/node/56582# (Letöltés: 2019. május 2.)

Jogszabályok:

1. 1994. évi LV. törvény a termőföldről
2. 1995. évi CXVII. törvény a személyi jövedelemadóról
3. 2200/96 EK rendelet a gyümölcs- és zöldségpiac közös szervezéséről
4. 1997. évi XI. törvény a védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról
5. 326/2001. (XII. 30.) Korm. rendelet a családi gazdaságok létrehozásáról, nyilvántartásba vételéről, működtetéséről, valamint kiemelt támogatásukról
6. 852/2004/EK rendelet az élelmiszerhigiénéről
7. 55/2009. (III. 13.) Kormányrendelet a vásárokról, a piacokról, és a bevásárlóközpontokról
8. 52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről
9. 2011. évi CXXXV. törvény a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény módosításáról
10. 51/2012. (VI. 8.) VM rendelet a helyi termelői piacokon történő árusítás élelmiszer-biztonsági feltételeiről szóló
11. 2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról
12. 1305/2013/EU rendelet (2013. december 17.) az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról és az 1698/2005/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről
13. 272/2014. (XI.5.) kormányrendelet a 2014-2020 programozási időszakban az egyes európai uniós alapokból származó támogatások felhasználásának rendjéről
14. 42/2015. (VII. 22.) FM rendelet a termelői csoportok elismeréséről
15. 50/2017. (X. 10.) a zöldség-gyümölcs termelői szervezetekről FM rendelet
16. 2020. évi CXXIII. törvény a családi gazdaságokról

17. 2020. évi CXXIII. törvény a családi gazdaságokról

18. 676/2020. (XII. 28.) kormányrendelet a közétkeztetés tárgyú közbeszerzések tekintetében alkalmazandó eljárások sajátos szabályairól

19. 20/2021. (V. 17.) AM rendelet az élelmiszerek és az élelmiszerekkel rendeltetésszerűen érintkezésbe kerülő anyagok és tárgyak előállításáról és forgalomba hozataláról

Adatforrások

Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. – HU-ÖKO-01

Google Scholar

Google Térkép

Hungária ÖkoGarancia Kft. – HU-ÖKO-02

Kislepték Egyesület (2020): Bevásárló és kosárközösségek gyűjteménye. kisleptek.hu/hirek/bevasarlo-es-kosarkozossegek-gyujtemenye-frissitve/

KSH-T-STAR

Nyíregyházi Kosár (2020): Nyíregyházi Kosár kosárközösség kereső térképe. kosarkozosseg.hu/terkep/

OpenStreetMap (2021): Világtérkép szerkesztő. <https://www.openstreetmap.hu/>

Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR)

Országos Területrendezés Terv (OTrT)

Science Direct

Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala: Védjegy kereső. <https://www.sztnh.gov.hu/hu>

Termelőtől.hu Kft.

Tudatos Vásárlók Egyesülete (2020): Közösségi gazdálkodás adatbázis. tudatosvasarlo.hu/kozossegi-mezogazdalkodas/hazai-kozossegi-gazdasagok/#shop-map-41825

MELLÉKLETEK

M1: A rövid ellátási lánc működését érintő hazai jogszabályok

Termékelőállítás	Értékesítés
A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény	a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény
326/2001. (XII. 30.) Korm. rendelet a családi gazdaságok létrehozásáról, nyilvántartásba vételéről, működtetéséről, valamint kiemelt támogatásukról	a vásárokról, a piacokról, és a bevásárlóközpontokról szóló 55/2009. (III. 13.) Kormányrendelet
2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról	1997. évi XI. törvény a védjegyek és a földrajzi árujelzők oltalmáról
2020. évi CXXIII. törvény a családi gazdaságokról	2011. évi CXXXV. törvény a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény módosításáról
	A helyi termelői piacokon történő árusítás élelmiszer-biztonsági feltételeiről szóló 51/2012. (VI. 8.) VM rendelet
42/2015. (VII. 22.) FM rendelet a termelői csoportok elismeréséről	
50/2017. (X. 10.) FM rendelet a zöldség-gyümölcs termelői szervezetekről a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről szóló 52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet	
676/2020. (XII. 28.) Korm. rendelet a közétkeztetés tárgyú közbeszerzések tekintetében alkalmazandó eljárások sajátos szabályairól	
20/2021. (V. 17.) AM rendelet az élelmiszerek és az élelmiszerekkel rendeltetésszerűen érintkezésbe kerülő anyagok és tárgyak előállításáról és forgalomba hozataláról	

Forrás: saját adatgyűjtés

M2: Vidékfejlesztési célokra rendelkezésre álló támogatási programok az EU csatlakozás után Magyarországon

Időszak	Támogatási program	
	megnevezése	fő célkitűzései
2004–2006	Agrár-Vidékfejlesztési Operatív Program	<p>1. prioritás: a versenyképes alapanyag termelés megalapozása a mezőgazdaságban</p> <p>2. prioritás: Az élelmiszer-feldolgozás modernizálása</p> <p>3. prioritás: Vidéki térségek fejlesztése, ezen belül is a LEADER+ Program</p>
2007–2013	Új Magyarország Vidékfejlesztési Program	<p>I. tengely: Mezőgazdaság, élelmiszer-feldolgozás és erdészeti ágazat versenyképességének javítása</p> <p>II. tengely: Környezetgazdálkodás</p> <p>III. tengely: Vidékfejlesztés</p> <p>IV. tengely: LEADER</p>
2014–2020	Vidékfejlesztési Program 2014-2020	<p>Prioritások:</p> <p>Tudásátadás és innováció</p> <p>Versenyképesség és életképesség fokozása</p> <p>Élelmiszerlánc szervezése, kockázatkezelés</p> <p>Ökoszisztémák állapotának helyreállítása</p> <p>Erőforráshatékonyság</p> <p>Társadalmi befogadás előmozdítása, a vidéki térségek gazdaságfejlesztése</p>

Forrás: Az említett programokra alapozva, saját szerkesztés, 2021

M3: Interjúvázlat helyi termék-előállítók felméréséhez

DEMOGRÁFIA

Válaszadó neme: 1. férfi 2. nő

Válaszadó életkora: 1. 35 év alatti 2. 35-50 év 3. 51-65 év 4. 65 év feletti

Lakóhely települése:

Válaszadó legmagasabb iskolai végzettsége:

.....

Milyen szakképzettséggel rendelkezik?

.....

GAZDASÁGI ADATOK

Gazdaság helye:

Szervezeti forma:

1. egyéni vállalkozás

2. társas vállalkozás:

3. egyéb:

Rendelkezik östermelői igazolvánnyal? 1. igen 2. nem

Rendelkezik kistermelői engedéllyel? 1. igen 2. nem

Családi gazdálkodó? 1. igen 2. nem

Milyen termelő tevékenységet folytat? (pl.: növénytermesztés, állattenyésztés, ezen belül milyen fajták röviden)

.....

.....

Melyik évben indította tevékenységét?

Mekkora az éves jövedelme, amely a vállalkozásából származik?

1. 1 millió Ft alatt

2. 1-5 millió Ft

3. 5-10 millió Ft

4. 10 millió Ft felett

Főállásban végzi tevékenységét? 1. igen 2. nem

Ha nem, akkor jövedelmének kb. hány százalékát adja a mezőgazdasági termelés?

.....

HA NEM FŐÁLLÁSÚ, AKKOR - Miért nem tudja főállásúként végezni tevékenységét?

Milyen körülmények teljesülése esetén lenne főállású mezőgazdasági termelő?

.....

.....

.....

.....

Vannak alkalmazottai? 1. igen 2. nem

Ha igen, akkor hány fő?, ebből főállású:

Tervez létszám bővítést vagy leépítést a jövőben? Melyiket és miért?

.....

.....

.....

Mekkora területen folytatja gazdálkodását? (m²/hold/ha)

.....

A művelt terület legnagyobb hányada milyen művelési ág alá tartozik?

1. szántó 2. legelő, kaszáló 3. zártkert 4. szőlő 5. gyümölcsös 6. erdő
7. egyéb:

A művelt terület saját tulajdon? 1. igen 2. nem 3. részben

Ha nem saját tulajdon, akkor van-e külföldi tulajdonosa a bérelt területnek? 1. igen 2. nem

Használ megújuló energiát? 1. igen 2. nem

Ha igen, mit pontosan és mire?

.....

TERMÉKELŐÁLLÍTÁS

Növénytermesztés esetén:

Sorolja fel a 3 legjellemzőbb növényfajtát, amit termeszt, és adja meg a mennyiségét!

1. Éves előállított mennyiség:
2. Éves előállított mennyiség:
3. Éves előállított mennyiség:

Milyen célból termesztí ezeket a növényeket? (pl. takarmányozás, feldolgozás, stb.)

1.
2.
3.

Állattenyésztés esetén:

Sorolja fel a 3 legjellemzőbb állatfajtát, amivel foglalkozik!

1. Éves nevelt darabszám:
2. Éves nevelt darabszám:
3. Éves nevelt darabszám:

Milyen célból tartja ezeket az állatokat?

1.
2.
3.

Növénytermesztés és állattenyésztés esetén is! Sorolja fel az 5 legjellemzőbb feldolgozott élelmiszert, amit előállít!

1. Éves termelt mennyiség:
2. Éves termelt mennyiség:
3. Éves termelt mennyiség:
4. Éves termelt mennyiség:
5. Éves termelt mennyiség:

Melyik termékére a legbüszkébb? Miért?

.....
.....

Milyen tevékenységekkel bővült a vállalkozása az indulás óta? Mi az oka a változásoknak?

.....
.....

SZOLGÁLTATÁSNYÚJTÁS

Nyújt-e valamilyen szolgáltatást?

1. igen 2. nem **HA NEM, UGRÁS AZ**

ÉRTÉKESÍTÉSRE!

Ha igen, mit pontosan?

.....
.....
.....

Melyik évben kezdett el szolgáltatásnyújtással foglalkozni?

.....

Miért kezdett el szolgáltatásnyújtással foglalkozni?

.....
.....
.....

Kik a leggyakoribb fogyasztói? (Nem, életkor, belföldi/külföldi, helyi lakos/turista)

.....
.....

Lát különbséget a fogyasztók összetétele között az egyes szolgáltatásfajtákat tekintve?

.....
.....

Változott-e a vásárlók összetétele az elmúlt 5 évben? 1. igen 2. nem

Ha igen, hogyan és miért?

.....
.....
.....

Hol és milyen gyakran hirdeti szolgáltatásait?

.....
.....

ÉRTÉKESÍTÉS

Hol értékesíti termékeit? Jelölje be az 5 leggyakoribbat! Ezeket a helyeket kb. hány %-át értékesíti az összes termékének?

1. háztól		10. közétkeztetésben	
2. helyi termelői piacon		11. kiskereskedelmi egységnek	
3. hagyományos piacon		12. mozgó árusítás keretében	
4. saját kisboltban		13. „Szedd magad!” akcióban	
5. vendéglátó egységben		14. falusi vendégasztal keretében	
6. vásárokon/fesztiválokon		15. közösségi értékesítés, pl.: bevásárló közösség, CSA	
7. saját webáruházban		16. automatából	
8. egyéb webáruházban		17. külföldön, hol?.....	
9. felvásárlónak, nagykereskedőnek		17. egyéb:	

Változtak-e a leggyakoribb értékesítési csatornák az elmúlt 5 évben? 1. igen 2. nem

Ha igen, hogyan és miért?

.....

Az 5 leggyakoribb értékesítési irány mely településeket érinti?

.....

Tervez-e új helyen vagy értékesítési csatornán keresztül értékesíteni a következő 5 évben?

.....

Kik a leggyakoribb vásárlói? (Nem, életkor, külföldi/belföldi, helyi lakos/turista)

.....
.....
Lát különbséget a vásárlók összetétele között az egyes értékesítési csatornáit tekintve?
.....
.....

Változott-e a vásárlók összetétele az elmúlt 5 évben? 1. igen 2. nem

Ha igen, hogyan és miért?
.....

Hogyan változtak a fogyasztói igények az elmúlt 5 évben?
.....
.....

Hogyan befolyásolta tevékenységét a járványhelyzet? Vezetett-e be valamilyen újítást a járványnak köszönhetően?
.....
.....

Jelentett-e bevételkiesést a járvány? 1. igen 2. nem

Ha igen, miért, mekkorát?
.....
.....

Miért kezdett el közvetlen értékesítéssel foglalkozni? Állítson fel fontossági sorrendet a válaszok között! 1 – legfontosabb! Nem kell mindegyik lehetőséget kiválasztani.

	Fontossági sorrend
Jövedelemkiegészítés	
Már működő vállalkozói tevékenység kiegészítése	
Munkanélküliségből eredő kényszerűség	
Közvetlen kapcsolat kialakítása a fogyasztókkal	
Elköteleződés az egészséges, jó minőségű termékek iránt	
Támogatási lehetőség kihasználása (pályázat)	
Családi tradíció	
Egyéb:	

Lehet-e Önnél bankkártyával fizetni? 1. igen 2. nem

Ha igen, a vásárlók kb. hány %-a fizet bankkártyával?

Az értékesítés során fordít-e figyelmet a hulladékcsökkentésre? 1. igen 2. nem

Ha igen, milyen módon?
.....

Hol és milyen gyakran hirdeti termékeit?
.....
.....
.....

JELENLEGI HELYZET ÉS JÖVŐBELI KIHÍVÁSOK

Hogyan ítéli meg vállalkozása jövedelmezőségét?

1. a bevételek 100%-ban fedezik a kiadásokat és megfelelő jövedelmet biztosít számomra
2. a bevételek ugyan fedezik a kiadásokat, de nem biztosít többlet jövedelmet
3. a bevételek nagyrészt fedezik a kiadásokat
4. a bevételek csak fele részben fedezik a kiadásokat
5. a bevételek csak nagyon kismértékben fedezik a kiadásokat

Mi az oka annak, ha nem tudja fedezni kiadásait? Meddig tudja egyéb forrásokból működtetni a vállalkozást?

.....
.....

Élt-e már valamilyen pályázati lehetőséggel? 1. igen 2. nem

Vette-e már fel hitelt/kölcsönt a vállalkozásához kapcsolódóan? 1. igen 2. nem

Ha volt már pályázata vagy vett már fel hitelt/kölcsönt, mi volt ez pontosan? Mikor vette igénybe? Miért volt szüksége rá? Mik a tapasztalatai?

.....
.....

Vett-e igénybe valamilyen segítséget (pl. marketing, értékesítés) az elmúlt 5 évben?

1. igen 2. nem

Ha igen, milyen témában, kitől, miért volt rá szüksége?

.....
.....

Tervez a jövőben valamilyen fejlesztést, beruházást?

1. nem
2. igen, éspedig:

.....
.....

Milyen változtatásokat tervez bevezetni, hogy minél jobban megfeleljen a fogyasztói elvárásoknak?

.....
.....

Mi a legsürgősebb megoldandó feladat a vállalkozását tekintve?

.....
.....

A probléma megoldásához milyen segítségre vagy jogszabályi módosításra lenne szüksége?

.....
.....

KÖSZÖNÖM VÁLASZAIT!

M4: Keresztábra-elemzések táblázatai

Legmagasabb iskolai végzettség * Válaszadó életkora Crosstabulation

			Válaszadó életkora				Total
			1	2	3	4	
Legmagasabb iskolai végzettség	általános iskola	Count	1	0	0	1	2
		Adjusted Residual	1,7	-1,3	-,9	1,2	
	szakmunkásképző	Count	0	6	2	5	13
		Adjusted Residual	-1,5	,2	-1,0	2,2	
	érettségi	Count	0	7	6	2	15
		Adjusted Residual	-1,7	,2	1,5	-,6	
	felsőfokú	Count	5	9	5	1	20
		Adjusted Residual	2,3	,1	-,1	-2,0	
	Total	Count	6	22	13	9	50

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	17,949 ^a	9	,036
Likelihood Ratio	20,548	9	,015
Linear-by-Linear Association	5,148	1	,023
N of Valid Cases	50		

a. 12 cells (75,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,24.

Éves jövedelem * Milyen termelői tevékenységet folytat? Crosstabulation

		Milyen termelői tevékenységet folytat?			Total	
		növénytermesztés	állattenyésztés	állatteny. és növényterm.		
Éves jövedelem	0	Count	14	4	4	22
		% within Éves jövedelem	63,6%	18,2%	18,2%	100,0%
		% within Milyen termelői tevékenységet folytat?	56,0%	33,3%	30,8%	44,0%
		% of Total	28,0%	8,0%	8,0%	44,0%
	Adjusted Residual	1,7	-,9	-1,1		
	1-5 millió	Count	9	5	4	18
		% within Éves jövedelem	50,0%	27,8%	22,2%	100,0%
		% within Milyen termelői tevékenységet folytat?	36,0%	41,7%	30,8%	36,0%
		% of Total	18,0%	10,0%	8,0%	36,0%
	Adjusted Residual	,0	,5	-,5		
	5-10 millió	Count	1	3	1	5
		% within Éves jövedelem	20,0%	60,0%	20,0%	100,0%
		% within Milyen termelői tevékenységet folytat?	4,0%	25,0%	7,7%	10,0%
		% of Total	2,0%	6,0%	2,0%	10,0%
	Adjusted Residual	-1,4	2,0	-,3		
	10 millió felett	Count	1	0	4	5
% within Éves jövedelem		20,0%	0,0%	80,0%	100,0%	
% within Milyen termelői tevékenységet folytat?		4,0%	0,0%	30,8%	10,0%	
% of Total		2,0%	0,0%	8,0%	10,0%	
Adjusted Residual	-1,4	-1,3	2,9			
Total	Count	25	12	13	50	
	% within Éves jövedelem	50,0%	24,0%	26,0%	100,0%	
	% within Milyen termelői tevékenységet folytat?	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	50,0%	24,0%	26,0%	100,0%	

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	13,228 ^a	6	,040
Likelihood Ratio	12,175	6	,058
Linear-by-Linear Association	6,217	1	,013
N of Valid Cases	50		

a. 8 cells (66,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,20.

Nyújt-e valamilyen szolgáltatást? * Vannak alkalmazottai? Crosstabulation

		Vannak alkalmazottai?		Total	
		1	2		
Nyújt-e valamilyen szolgáltatást?	1	Count	4	10	14
		% within Nyújt-e valamilyen szolgáltatást?	28,6%	71,4%	100,0%
		% within Vannak alkalmazottai?	50,0%	23,8%	28,0%
	% of Total	8,0%	20,0%	28,0%	
	Adjusted Residual	1,5	-1,5		
	Count	4	32	36	
2	% within Nyújt-e valamilyen szolgáltatást?	11,1%	88,9%	100,0%	
	% within Vannak alkalmazottai?	50,0%	76,2%	72,0%	
	% of Total	8,0%	64,0%	72,0%	
Adjusted Residual	-1,5	1,5			
Total	Count	8	42	50	
	% within Nyújt-e valamilyen szolgáltatást?	16,0%	84,0%	100,0%	
	% within Vannak alkalmazottai?	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	16,0%	84,0%	100,0%	

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	2,286 ^a	1	,131		
Continuity Correction ^b	1,172	1	,279		
Likelihood Ratio	2,100	1	,147		
Fisher's Exact Test				,197	,140
Linear-by-Linear Association	2,241	1	,134		
N of Valid Cases	50				

a. 1 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,24.

b. Computed only for a 2x2 table

Milyen termelői tevékenységet folytat? * Vannak alkalmazottai? Crosstabulation

			Vannak alkalmazottai?		Total
			1	2	
Milyen termelői tevékenységet folytat?	növénytermesztés	Count	4	21	25
		% within Milyen termelői tevékenységet folytat?	16,0%	84,0%	100,0%
		% within Vannak alkalmazottai?	50,0%	50,0%	50,0%
		% of Total	8,0%	42,0%	50,0%
		Adjusted Residual	,0	,0	
	állattenyésztés	Count	2	10	12
		% within Milyen termelői tevékenységet folytat?	16,7%	83,3%	100,0%
		% within Vannak alkalmazottai?	25,0%	23,8%	24,0%
		% of Total	4,0%	20,0%	24,0%
		Adjusted Residual	,1	-,1	
	állattenyésztés és növénytermesztés	Count	2	11	13
		% within Milyen termelői tevékenységet folytat?	15,4%	84,6%	100,0%
% within Vannak alkalmazottai?		25,0%	26,2%	26,0%	
% of Total		4,0%	22,0%	26,0%	
	Adjusted Residual	-,1	,1		
Total	Count	8	42	50	
	% within Milyen termelői tevékenységet folytat?	16,0%	84,0%	100,0%	
	% within Vannak alkalmazottai?	100,0%	100,0%	100,0%	
	% of Total	16,0%	84,0%	100,0%	

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	,008 ^a	2	,996
Likelihood Ratio	,008	2	,996
Linear-by-Linear Association	,001	1	,971
N of Valid Cases	50		

a. 3 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,92.

Értékesítési csatornák száma * Jelentett-e bevételkiesést a járvány?

Crosstabulation

		Jelentett-e bevételkiesést a járvány?		Total
		1	2	
Értékesítési csatornák száma	1	2	1	3
	2	6	4	10
	3	3	8	11
	4	8	9	17
	5	3	6	9
Total		22	28	50

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	3,394 ^a	4	,494
Likelihood Ratio	3,457	4	,484
N of Valid Cases	50		

a. 5 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,32.

Milyen termelői tevékenységet folytat? * Jelentett-e bevételkiesést a járvány? Crosstabulation

Count

		Jelentett-e bevételkiesést a járvány?		Total
		1	2	
Milyen termelői tevékenységet folytat?	növénytermesztés	14	11	25
	állattenyésztés	3	9	12
	állattenyésztés és növénytermesztés	5	8	13
	Total	22	28	50

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	3,381 ^a	2	,184
Likelihood Ratio	3,477	2	,176
N of Valid Cases	50		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,28.

M5: Interjúalanyok neme, életkora, a gazdaság helye és a lekérdezés helye, módja

Ssz.	Nem	Életkor	Gazdaság elsődleges helye	Lekérdezés helye/módja	Ssz.	Nem	Életkor	Gazdaság elsődleges helye	Lekérdezés helye/módja
1.	2	2	Szalafő	telefon	26.	2	3	Rábapaty	Szombathelyi piac
2.	1	2	Szalafő	telefon	27.	2	2	Sárvár	Szombathelyi piac
3.	2	2	Balogunyom	Szombathelyi piac	28.	1	2	Ják	Szombathelyi piac
4.	2	2	Csehi	Szombathelyi piac	29.	1	3	Nádasd	Nádasdi piac
5.	1	1	Csehi	Szombathelyi piac	30.	1	4	Perenye	telefon
6.	2	2	Celldömölk	Szombathelyi piac	31.	1	4	Sárvár	telefon
7.	1	2	Celldömölk	Szombathelyi piac	32.	1	2	Vaspör	telefon
8.	1	2	Rábapaty	Szombathelyi piac	33.	2	1	Vasvár	Vasvári piac
9.	2	2	Szombathely	Szombathelyi piac	34.	2	1	Nádasd	Nádasdi piac
10.	1	3	Szombathely	Szombathelyi piac	35.	2	3	Rábatöttös	Nádasdi piac
11.	2	3	Ják	Szombathelyi piac	36.	2	3	Cák	Vasvári piac
12.	2	1	Szombathely	Szombathelyi piac	37.	1	4	Kemenesmihályfa	Vasvári piac
13.	1	2	Kőszeg	Büki piac	38.	1	2	Hegyhátszentpéter	Vasvári piac
14.	2	2	Nemeskolta	Büki piac	39.	2	2	Nagyrákos	Vasvári piac
15.	2	3	Ikervár	telefon	40.	1	2	Vasasszonyfa	Szombathelyi piac
16.	1	3	Ikervár	telefon	41.	1	2	Vasasszonyfa	Büki piac
17.	2	4	Szalafő	Szombathelyi piac	42.	2	2	Kétvölgy	Őriszentpéteri piac
18.	1	2	Szalafő	Szombathelyi piac	43.	1	2	Vasvár	Vasvári piac
19.	2	1	Vasvár	Vasvári piac	44.	2	4	Orfalu	Őriszentpéteri piac
20.	1	4	Alsóújlak	Vasvári piac	45.	1	4	Orfalu	Őriszentpéteri piac
21.	1	3	Csehi	Vasvári piac	46.	2	3	Kőszeg	telefon
22.	2	3	Sárvár	Büki piac	47.	2	1	Celldömölk	Rábapatyi piac
23.	2	2	Jákfa	Szombathelyi piac	48.	2	4	Oszkó	telefon
24.	2	3	Nádasd	Vasvári piac	49.	2	2	Lukácsháza	Őriszentpéteri piac
25.	2	3	Sé	Büki piac	50.	2	4	Kenyeri	Rábapatyi piac

Forrás: saját adatgyűjtés, 2020-2021

Jelmagyarázat:

Nem: 1-ferfi, 2-no

Életkor: 1. 35 év alatti 2. 35-50 év 3. 51-65 év 4. 65 év feletti

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton mondok köszönetet mindazoknak, akik segítettek és támogatták kutatómunkámat, illetve bármilyen módon hozzájárultak ahhoz, hogy ez a doktori értekezés létrejöhetett.

Köszönet és hála illeti elsősorban szüleimet, férjemet és testvéreimet, akiknek szeretete, biztatása jelentette a tanulmányok elvégzéséhez szükséges nyugodt háttérrel.

Külön köszönetet mondok Prof. Dr. Kiss Edit Évának, aki témavezetőként támogatott a doktori kutatás során. Útmutatása, értékes javaslatai hozzájárultak ahhoz, hogy az értekezés a Doktori Iskola követelményeinek megfelelően elkészülhetett.

A disszertáció végleges változatának elkészítéséhez nagy segítséget nyújtottak Prof. Dr. Sente Viktória és Dr. Németh Nikoletta előopponensek építő jellegű javaslatai, valamint a munkahelyi vitán elhangzott észrevételei, amelyekért ezúton is köszönetet mondok.

Köszönet illeti Prof. Dr. Obádovics Csillát a Doktori Iskola részéről tanúsított segítő hozzáállása miatt, továbbá a SOE LKK Ökológiai Gazdaságtan Intézetének munkatársait a támogató egyetemi háttér biztosításáért és a szakmai iránymutatásért.

Végezetül köszönetet mondok barátaimnak, munkatársaimnak, tanárimnak és az interjúban résztvevő termelőknek, akik támogatásukkal és javaslataikkal segítettek a tudományos munka szakmai megalapozását és elvégzését.

JOGI NYILATKOZAT

Alulírott Inzsöl Renáta Orsolya, jelen nyilatkozat aláírásával kijelentem, hogy A rövid ellátási lánc társadalmi-gazdasági és területi összefüggései termelői oldalról Vas megye példáján című PhD értekezésem önálló munkám, az értekezés készítése során betartottam a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény szabályait, valamint a Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola által előírt, a doktori értekezés készítésére vonatkozó szabályokat, különösen a hivatkozások és idézések tekintetében.⁹

Kijelentem továbbá, hogy az értekezés készítése során az önálló kutatómunka kitétel tekintetében témavezetőmet, illetve a programvezetőt nem tévesztettem meg.

Jelen nyilatkozat aláírásával tudomásul veszem, hogy amennyiben bizonyítható, hogy az értekezést nem magam készítettem, vagy az értekezéssel kapcsolatban szerzői jogsértés ténye merül fel, a Soproni Egyetem megtagadja az értekezés befogadását.

Az értekezés befogadásának megtagadása nem érinti a szerzői jogsértés miatti egyéb (polgári jogi, szabálysértési jogi, büntetőjogi) jogkövetkezményeket.

Kelt: Sopron, 2022. március 14.

doktorjelölt

⁹ 1999. évi LXXVI. tv. 34. § (1) A mű részletét – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző megnevezésével bárki idézheti. 36. § (1) Nyilvánosan tartott előadások és más hasonló művek részletei, valamint politikai beszédek tájékoztatás céljára – a cél által indokolt terjedelemben – szabadon felhasználhatók. Ilyen felhasználás esetén a forrást – a szerző nevével együtt – fel kell tüntetni, hacsak ez lehetetlennek nem bizonyul.